

МЕЃУНАРОДЕН ЦЕНТАР ЗА СЛАВЈАНСКА ПРОСВЕТА - СВЕТИ НИКОЛЕ

«МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД»
(ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

СПИСАНИЕ
на научни трудови

**ПЕТНАЕСЕТТА МЕЃУНАРОДНА
НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА
„МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД“
МЕЃУНАРОДЕН СЛАВЈАНСКИ УНИВЕРЗИТЕТ
СВЕТИ НИКОЛЕ**

Година XI

Број 2

Јуни 2025

- СВЕТИ НИКОЛЕ, Р. СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА -
- 2025 -

Издавач: Меѓународен центар за славјанска просвета - Свети Николе

За издавачот: М-р Михаела Ѓорчева, директор

Наслов: «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК - ЗАПАД» (ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА)

Организационен одбор:

Претседател: Проф. д-р Јордан Ѓорчев
Заменик претседател: Доц. д-р Татјана Осадчаја
Член: Доц. д-р Мартин Ѓорѓиев
Член: Доц. д-р Милена Спасовска

Уредувачки одбор:

Проф. д-р Ленче Петреска, Северна Македонија
Проф. д-р Јордан Ѓорчев, Северна Македонија
Доц. д-р Милена Спасовска, Северна Македонија
Проф. д-р Мирослав Крстиќ, Србија
Проф. д-р Момчило Симоновиќ, Србија
Проф. д-р Христо Бонџолов, Бугарија
Проф. д-р Даниела Тасевска, Бугарија
Проф. д-р Снјежана Кирин, Хрватска
Доц. д-р Хаџиб Салкич, Босна и Херцеговина
Доц. д-р Татјана Осадчаја, Русија

Уредник: Проф. д-р Јордан Ѓорчев

Компјутерска обработка и дизајн: Роберт Мартиновски

ISSN (принт) 1857-9299

ISSN (онлајн) 1857-9302

Адреса на комисијата: Ул. Маршал Тито 77, Свети Николе, Р. Северна Македонија

Контакт телефон: +389 (0)32 440 330

Уредувачкиот одбор им се заблагодарува на сите учесници за соработката!

Напомена:

Уредувачкиот одбор на списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» не одговара за можните повреди на авторските права на научните трудови објавени во списанието. Целосната одговорност за оригиналноста, автентичноста и лекторирањето на научните трудови објавени во списанието е на самите автори на трудовите.

Секој научен труд пред објавувањето во списанието «МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ: ИСТОК-ЗАПАД» е рецензиран од двајца анонимни рецензенти од соодветната научна област.

Печати: Печатница и книжарница „Славјански“, Свети Николе

Тираж: 100

МЕЃУНАРОДЕН ДИЈАЛОГ

ИСТОК - ЗАПАД

ПРАВО И ПОЛИТИКОЛОГИЈА

СОДРЖИНА

М-р Ерика Пешкоска Петрески АНАЛИЗА НА ПОСТАПКА ЗА ИЗЗЕМАЊЕ НА СУДИИ НА ИНИЦИЈАТИВА НА СТРАНКИТЕ	9
М-р Ерика Пешкоска Петрески ; Проф. д-р Живко Митревски ВЛИЈАНИЕТО НА СОЦИЈАЛНИОТ ДОГОВОР И СОЦИЈАЛНИОТ ДИЈАЛОГ ВРЗ ПОЛИТИКИТЕ НА БЕЗБЕДНОСТА И ЗДРАВЈЕ ПРИ РАБОТА	15
М-р Елена Стојанова Златева ВИДОВИ НА ТРГОВСКИ ДРУШТВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И ОБЕДИНЕТОТО КРАЛСТВО	21
М-р Елена Стојанова Златева ПРЕГОВОРИ ВО СКЛУЧУВАЊЕТО НА ДОГОВОРИ	31
Вон. проф. д-р Марија Гроздановска ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ НА СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНА ПОСТАПКА .37	
Вон. проф. д-р Марија Гроздановска СПОГОДУВАЊЕТО VS ОСУДАТА НА НЕВИНИ ЛИЦА	45
THE AGREEMENT VS. THE CONVICTION OF	45
INNOCENT PERSONS	45
М-р Ана Наумовска Кузманоска; М-р Ерика Пешкоска Петрески ПОИМ, НАСТАНУВАЊЕ И БЕЛЕЗИ НА ЕДНА ДРЖАВА	51
М-р Ана Наумовска Кузманоска ВИДОВИ ДВОЈНО ДРЖАВЈАНСТВО	61
Наташа Најденова – Левиќ ФОРМА НА БРАК СО СТРАНСКИ ЕЛЕМЕНТ	71
Наташа Најденова – Левиќ МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА ПРИЗНАВАЊЕ НА БРАКОВИ СКЛУЧЕНИ ВО СТРАНСТВО	77
Д-р Јагода Митревска ПАРТИЗАЦИЈАТА КАКО ОБЛИК НА ПОЛИТИЧКАТА СЦЕНА ВО РСМ АНТИПОД НА ПОЛИТИЧКИОТ СИСТЕМ (ТЕОРЕТСКО - АНАЛИТИЧКИ ОСВРТ)	83
Доц. д-р Емилија Ицоска СОВЕТОТ НА ЕВРОПА КАКО РЕГИОНАЛЕН СИСТЕМ ЗА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА	89

Јована Зиковска

**СПОРЕДБА НА ЗАКОНОТ ЗА СТРАНЦИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЈА И РЕПУБЛИКА СРБИЈА ВО ПОГЛЕД НА ПРЕСТОЈ НА
СТРАНЦИ ВО ДВЕТЕ ДРЖАВИ95**

Вон. проф. д-р Елизабета Спироска ; Вон. проф. д-р Мирјана Ристовска ; Проф.
д-р Светлана Вељановска; Вон. проф. д-р Никола Тунтевски; Доц. д-р Иле
Масалковски

**ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО
РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА (II ДЕЛ) 103**

Вон. проф. д-р Елизабета Спироска

ОСНОВНИ НАЧЕЛА НА МЕДИЈАЦИЈАТА 119

Д-р Горанчо Јакимов; Д-р Драган Ѓурчевски

ПРОМЕНИТЕ ВО СССР ЗА ВРЕМЕ НА ПЕРЕСТРОЈКАТА 135

М-р Тане Димовски ; Вон проф. д-р Драган Ѓурчевски

**РАЗВОЕН КОНЦЕПТ НА ДИПЛОМАТИЈА ЗА ПРИВЛЕКУВАЊЕ СТРАНСКИ
ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВО РЕПУБЛИКА С. МАКЕДОНИЈА 141**

Dragan Gjurchevski, Associate professor; Gorancho Jakimov, Assistant professor; Tane
Dimovski, Ms.c

OTHER PEOPLE'S MONEY –THE REAL BUSINESS OF FINANCE 149

ОБЛАСТ
ПРАВО И
ПОЛИТИКОЛОГИЈА

347.96/.99.072.1(497.7)
347.962.6:347.91/.95(497.7)**М-р Ерика Пешкоска Петрески**Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

АНАЛИЗА НА ПОСТАПКА ЗА ИЗЗЕМАЊЕ НА СУДИИ НА ИНИЦИЈАТИВА НА СТРАНКИТЕ

АПСТРАКТ: Правото на граѓанинот, да му суди независен и непристрасен судија, претставува гаранција на општеството дека судската власт ја исполнува должноста што и е доверена со Уставот, и дека тоа право на граѓанинот е подигнато на највисоко ниво, со негово гарантирање и доследна примена на Универзалната декларација за човекови права, како и со сите други документи на Советот на Европа. Главен и основен предуслов на секое едно општество, чијашто цел е демократско општество во кое владее правото е независноста на судовите. Нивната ефикасност, законитост во постапувањето, оневозможување на злоупотреба на правата и завршување на судските постапки во разумен рок утврдени со Законот за парнична постапка се од суштинско значење за постигнување на посакуваната независност. Како еден мал придонес во таа насока, во оваа тема, обработена е Постапката за изземање на судии, со посебен осврт на причините кои може да придонесат за изземање на судии, како и последиците кои може да настанат со повреда на правилата за нивно изземање.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: постапка, изземање судии, субјекти во постапка, иницијатива на странки

PROCEDURE FOR THE RECUSAL OF JUDGES AT THE INITIATIVE OF THE PARTIES

ABSTRACT: The right of a citizen to be judged by an independent and impartial judge represents a guarantee by society that the judiciary fulfills the duty entrusted to it by the Constitution. It also ensures that this right is elevated to the highest level through its guarantee and consistent application of the Universal Declaration of Human Rights, as well as all other documents of the Council of Europe. The fundamental prerequisite for any society aiming to be a democratic society governed by the rule of law is the independence of the judiciary. The efficiency of the courts, legality in their procedures, prevention of rights abuse, and the completion of judicial proceedings within a reasonable timeframe, as stipulated by the Law on Civil Procedure, are essential for achieving the desired level of judicial independence. As a small contribution in this direction, this topic addresses the Procedure for the Recusal of Judges, with a particular focus on the reasons that may justify a judge's recusal and the consequences that may arise from violations of the rules governing recusal.

KEY WORDS: procedure, recusal of judges, parties in the procedure, initiative of the parties

Правото на судење од страна на независен и непристрасен суд е едно од фундаменталните човекови процени права кое се гарантира со сите релевантни меѓународни документи. Во секоја демократска и правна држава независноста на

судството и на судиите е обезбедена со голем број уставни и законски гаранции, кои сите заедно, на апстрактен план, треба да обезбедат слобода на судството и на судиите од каков било потенцијален извор на зависност, нелегитимно влијание, поттикнувања, притисоци, закани или интервенции, било непосредни или посредни. Други гаранции на судиската независност се: изборноста односно реизборноста на судиите, судискиот имунитет, постојаноста и неподвижноста на судиите, инкомпатибилноста на судиската должност со други служби и работи и релативно поблагата материјална одговорност на судиите. Сиве овие гаранции на судиската независност се на општ план (*in abstracto*) поради што тие е разликуваат од изземањето, кое е гаранција за судиската независност во конкретна парница, т.е. на конкретен план (*in concreto*). Дури и да се обезбедени сите гаранции за судска независност, сепак можно е судијата да не биде целосно ослободен од сите можни извори на влијание и притисок. Во судењето може да биде доведена во прашање непристрасноста. Таа претставува неутралност и објективност на судиите при одлучување во конкретен случај. Тоа може да е резултат на одредени недозволен надворешни влијанија или на одредени субјективни својства на судијата. Поради дејствувањето на некој таков фактор судијата може да биде непосредно или посредно, материјално, морално, професионално, или на некој друг начин заинтересиран за исходот на конкретната парница. Барањето за судење од страна на непристрасен суд налага таквиот судија да биде исклучен од вршење на судиската функција во конкретниот предмет. Тоа се постигнува преку институтот изземање судии. Изземањето на судиите е процесен институт што овозможува да се исклучат од вршење на судиската функција оние судии или судии-поротници, за кои, поради одредени односи со странките или предметот на спорот, постои сомневање за нивната непристрасност (објективност) во судењето на конкретна правна работа. Изземањето на судиите и судии-поротници е уредено со Закон за парнична постапка – ЗПП. Законските норми за изземање имаат когентна природа. Тоа пак, дали при донесувањето на одлуката учествувал судија, односно, судија-поротник што требало да се изземе, покрај тоа што е гаранција на судиската независност, истовремено е и работа на правилно или неправилно утврден состав на судот во конкретна парница, што е од посебно значење и за правната важност на постапката и на одлуката донесена во неа. Причините поради кои може да биде доведена во прашање непристрасноста на судијата или судијата-поротник во судењето може да се најразлични. Некои од нив се особено значајни и очевидни. За нив е должен да внимава судот и тоа во сите стадиуми на постапката, додека другите се помалку значајни и по неочевидни и тие се земаат предвид само ако на нив со веројатност укажат странките, а странките се должни тоа да го сторат веднаш штом за нив ќе дознаат, односно, најдоцна до завршувањето на расправањето во постапката од прв степен доколку, пак, одлуката се донесува без расправање – до донесувањето на одлуката. Во случаите да судија или судија-поротник не може да ја врши судиската должност:

- Ако самиот е странка, законски застапник или полномошник на странка, ако со странката е во однос на соовластеник, сообврзник, или регресен обврзник, или ако во истиот предмет е сослушан како сведок или вештак;

- » Ако постојано или привремено работи кај работодавец кој е странка во постапката
- » Ако странката или законскиот застапник или полномошникот на

странката му е роднина по крв во права линија до кој и да е степен а во странична линија до четврти степен, или му е брачен другар, вонбрачен другар или роднина по сватовство до втори степен, без оглед дали бракот престанал или не;

- » Ако е старател, посвоител, посвоеник, хранител или храненик на странката, на нејзин законски застапник или полномошник;
- » Ако во истиот предмет учествувал во донесувањето на одлуката на понискиот суд или на друг орган;
- » Ако постојат други околности што ја доведуваат во сомневање неговата непристрасност.

Во процесната теорија и во законодавствата вообичаено се прави разлика помеѓу две групи причини.

Во првата група влегуваат причините кои според своето значење и општите мерила, со самото постоење го прават основано сомневањето дека судијата ќе биде непристрасен во конкретниот случај. Тие се доволна основа судијата да биде исклучен од судењето, без потреба да се докажува врската меѓу определен однос или својство и непристрасност на судијата. Станува збор за апсолутни причини кои судијата го прават “неспособен судија” (*index inhabilis*). Апсолутните причини за иземање судија се таксативно наведени во ЗПП. Станува збор за околности или својства кои го доведуваат судијата во некаква правна, економска, морална, професионална или работна поврзаност со предметот на спорот или со странките. Според својата природа и општите мерила, тие се такви што не оставаат простор за оценка дали судијата треба и може да суди во конкретната правна работа. Нивното постоење секогаш доведува до иземање на судиите или судиите-поротници. Во зависност од природата на поврзаност на судијата со конкретниот предмет може да се поделат во неколку групи: **Група 1** – причини кои се засноваат на општиот принцип дека никој не може да биде судија во сопствената правна работа (*nemo index in causa sua*). Судијата не може да ја врши судиската функција ако е самиот странка, законски застапник или полномошник на странката, или ако со странката е во однос на соовластеник, сообврзник или регресен обврзник. **Група 2** – причини кои укажуваат на определена морална врска меѓу судијата и странките, која може да произлегува од брак или вонбрачна заедница, сродство или односи блиски со сродството – старателство и посвојување (доколку странката му е роднина по крв, по права линија до кој и да е степен, а во странична линија до четврти степен, или му е брачен другар, вонбрачен другар или роднина по сватовство до втор степен, без оглед на тоа дали бракот престанал или не, или ако е старател, посвоител, посвоеник, хранител или храненик на странката, на нејзиниот законски застапник или полномошник. **Група 3** – околности кои укажуваат на веќе реализиран професионален или друг ангажман на судијата во истата правна работа, во текот на кој судијата веќе го изразил своето мислење и/или знаење. Судијата не може да суди ако во истиот предмет е сослушан како сведок или вештак или ако во истиот предмет учествувал во донесувањето на одлуката на понискиот суд или на друг орган. И определена работна поврзаност на судијата или судијата-поротник со некој од странките во постапката претставува апсолутна причина за негово иземање. Евидентна е материјалната и моралната поврзаност, а со тоа и заинтересираноста на судијата или судијата-поротник за исходот на постапката ако тој постојано или повремено

работи кај работодавец кој е странка во постапката

Постапка за изземање на судија може да се поведе и по барање на странка. Странката може да бара изземање и поради апсолутна и поради релативна причина за изземање. Барањето за изземање на судија или судија-поротник странката може да го поднесе во писмена форма, како поднесок упатен до судот или да го изнесе усно, на записник на рочиштето пред судијата чие изземање го бара. Странката е должна во предлогот за изземање да ги наведе околностите на кои го заснова своето барање за изземање. Барањето за изземање треба да биде образложено, така што странката ќе ја наведе конкретната законска причина што ја доведува во сомневање непристрасноста на судијата и ќе понуди докази за тоа. Странките можат да бараат изземање само на судијата или на судијата-поротник пред кого се води постапката односно, на претседателот на судот кој треба да одлучи за барањето на изземање. Странката не може да бара изземање на сите судии од еден суд кои би можеле да постапуваат во еден предмет¹. Постапката за изземање на судии започнува со поднесок на барање за изземање на судии од страна на странката. Притоа странката е должна да поднесе барање за изземање кога ќе дознае дека постои причина за изземање на конкретниот судија, судијата-поротник или претседателот на судот. Барањето за изземање странката може да го поднесе најдоцна до завршувањето на главната расправа пред првостепениот суд, а ако главната расправа не се одржала, најдоцна до донесувањето на одлуката². Ако се бара изземање на судија од повисок суд, барањето за негово изземање странката може да го поднесе во правниот лек или во одговорот на правниот лек, а ако пред повисокиот суд се одржува расправа, тогаш до завршувањето на расправата³. Барањето за изземање не е допуштено ако:

- » се однесува на сите судии од еден суд кои би можеле да постапуваат во тој предмет барањето е засновано на исти причини, односно околности, за кои е веќе одлучено
- » во барањето не е образложена причината поради која се бара изземање
- » се бара изземање на претседателот на непосредно повисок суд кој треба да одлучува по барање за изземање претседател на понизок суд

Недопуштено барање за изземање веднаш го отфрла судијата-поединец или претседателот на советот кој постапува по предметот, а против неговото решение не е дозволена посебна жалба⁴. Во случај кога судијата или судијата-поротник, претседателот на советот, членот на советот или претседателот на судот ќе дознае дека е поднесено барање за негово изземање, должен е веднаш да ја запре работата врз конкретниот предмет. Ако станува збор за барање за изземање поради релативни причини, до донесување на решението за барањето овие лица можат да ги превземаат само оние дејствија за кои постои опасност од одлагање. Ако во конкретниот случај судијата-поединец или претседателот на советот оцени дека барањето за изземање очигледно е истакнато заради попречување на судот при превземање на одредени дејствија, или заради одложување на постапката, тие се овластени со решение да одлучат постапката да продолжи понатаму. Против решението за продолжување на постапката не е дозволена посебна жалба. Во

1 www.pravo.org.mk

2 Закон за парнична постапка, Член 66, Став 5

3 Закон за парнична постапка, Член 66, Став 6

4 Закон за парнична постапка, Член 66, Став 3 и 4

сите наведени случаи, кога во постапката се превземаат определени дејствија, а сеуште не е одлучено по барањето за изземање, преземените дејствија се условни. Ако подоцна барањето за изземање биде усвоено, преземените дејствија или донесените одлуки ги укинува судијата-поединец или претседателот на советот. За барањето на странката за изземање одлучува претседателот на судот. Ако странката бара изземање на претседателот на судот, за неговото изземање одлучува претседателот на непосредно повисокиот суд. За барањето на странките за изземање судија на Врховниот суд на РСМ одлучува претседателот на тој суд, а за барањето за изземање на претседателот на Врховниот суд на РСМ одлучува Врховниот суд на РСМ на општа седница .

За барањето за изземање се одлучува со решение. При одлучувањето по барањето за изземање, претседателот на судот треба да ги утврди фактите на кои се заснова барањето. Постоенето на фактите треба да се утврди до степен на веројатност. Пред донесувањето на решението за изземање се зема изјава од судијата или од судијата-поротник чие изземање се бара, а по потреба можат да се извршат и други извиди. Барањето за изземање ќе се усвои ако од него произлегува дека причините на кои се повикува странката се веројатни и доволни да предизвикаат сомневање за непристрасно судење. Во спротивно, барањето ќе се одбие. Против решението со кое се усвојува барањето за изземање не е дозволена жалба, а против решението со кое барањето е отфрлено или одбиено не е дозволена посебна жалба . Ако на спротивната странка со истакнувањето неосновано барање за изземање и се причинети определени трошоци во постапката, таа има право да поднесе барање за надоместок на тие трошоци. Решението за досудување на трошоците на постапката го донесува судот без одлагање. Против тоа решение не е дозволена посебна жалба, а присилно извршување заради наплата на досудените трошоци може да се бара и пред правосилноста на решението. Кога судијата или судијата-поротник дознае дека е ставено барање за негово изземање е должен веднаш да ја запре својата работа врз предметот, а ако станува збор за изземање од членот 33, став 2 на овој закон до донесувањето на решението за барање може да ги презема само оние дејствија за кои постои опасност од одлагање.

Странката може да поднесе барање за изземање на вештакот штом ќе дознае дека постои причина за изземање и тоа по правило пред почетокот на изведувањето доказ со вештачење. Во барањето за изземање на вештакот странката е должна да ги наведе околностите врз кои го заснова своето барање за изземање. За барањето за изземање вештак одлучува парничниот суд. Судијата на замолениот суд и претседателот на советот одлучуваат за изземање на вештак ако ним им е доверено изведувањето доказ со вештачење. Против решението со кое се усвојува барањето за изземање не е дозволена жалба, а против решението со кое барањето се одбива не е дозволена посебна жалба. Ако странката дознала за причината за изземањето по извршеното вештачење, таа има право да приговори на вештачењето од таа причина. Во тој случај судот ќе постапи како барањето за изземање да е ставено пред извршеното вештачење . Судот нема да го прифати вештачењето како доказ по приговор од спротивната страна, ако донел одлука по барање за изземање на вештакот. И кога судот определил супер вештачење, странките можат да приговорат за изземање на вештаците ако постојат истите причини поради кои може да биде изземен судија или судија-поротник . Странка во постапка може да биде секое физичко и правно лице. Со посебни прописи се

одредува кој може да биде странка во постапката, освен физички и правни лица. Наведените правила за изземање вештак согласно се применуваат и за изземање на преведувачите и толкувачите. Одредбите за изземање на судија и на судија-поротник ќе се применуваат и за записничарот. За изземање на записничарот одлучува судијата поединец, односно, претседателот на советот. Одредбите за изземање на судии и судии-поротници согласно ќе се применуваат и врз јавните обвинители, освен во случаи кога постои основот од Членот 33, став 1, Точки 4 и 5. Јавниот обвинител на јавното обвинителство одлучува за изземањето на јавните обвинители во јавното обвинителство. За изземањето на јавниот обвинител на јавното обвинителство одлучува јавниот обвинител на непосредно повисокото јавно обвинителство.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. “Граѓанско процесно право” – Книга Прва, Парнично Право, д-р Арсен Јаневски, д-р Татјана Зороска-Камиловска (второ изменето и дополнето издание)
2. “Судски систем”, д-р Светлана Вењановска, Кичево 2014
3. “Граѓанско процесно право применета програма” – Саша Дукоски, Кичево 2015
4. “Закон за парнична постапка”, второ изменето и дополнето издание, Кирил Чавдар, Кимо Чавдар, Скопје 2011
5. Независност на судството”, Правна анализа од Organization for Security and Co-operation in Europe, Spillover Monitor Mission to Skopje
6. Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите („Службен весник на Република Македонија“ број 58/2006, 35/2008, 150/10, 83/18 и 198/18)
7. Законот за изменување и дополнување на Законот за парничната постапка, (“Службен весник на РМ” бр.124/15)
8. Прирачник за судии и новинари, Скопје- 2020
9. www.pravo.org.mk

М-р Ерика Пешкоска Петрески
Проф. д-р Живко Митревски

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ВЛИЈАНИЕТО НА СОЦИЈАЛНИОТ ДОГОВОР И СОЦИЈАЛНИОТ ДИЈАЛОГ ВРЗ ПОЛИТИКИТЕ НА БЕЗБЕДНОСТА И ЗДРАВЈЕ ПРИ РАБОТА

АПСТРАКТ: Модерната индустриска демократија, без оглед на предизвиците проследени со четвртата индустриска револуција, притисокот на неолибералните политики, глобализацијата на капиталот и видеоизменетиот пазар на труд, како од аспект на хуманизацијата на трудот, така и од аспект на продуктивноста на трудот мора да гради соодветен пристап и да ги инкорпорира во себе политиките на безбедноста и здравје при работа. Новиот социјален договор како општествен феномен без оглед на сите модификации поттикнат од социјалниот дијалог мора да обезбедува структурален правно политички поттик на безбедноста и здравје при работа како од институционален така и од практично-искуствен аспект. Трудот во оваа смисла упатува на некои активности кои треба да бидат предмет на социјалниот дијалог, а кои ќе упатуваат на подобрување и унапредување на правната рамка за безбедност и здравје на работа, учество во креирањето на националните стратегии и политики како и подигнување на сопствените капацитети и јавната свест.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ : социјален, договор, дијалог, безбедност, здравје, работа, активности, унапредување.

THE IMPACT OF THE SOCIAL CONTRACT AND SOCIAL DIALOGUE ON THE POLICIES OF SAFETY AND HEALTH AT WORK

ABSTRACT: The modern industrial democracy, regardless of the challenges followed by the fourth industrial revolution, the pressure of neoliberal policies, the globalization of capital and the modified labor market, both in terms of the humanization of labor but also in terms of labor productivity, must build an appropriate approach and incorporate the policies for safety and health at work. The new social contract as a social phenomenon, regardless of all the modifications prompted by the social dialogue, must provide a structural, legal and political incentive to safety and health at work both from an institutional and from a practical-experiential aspect. In this sense, the paper refers to some activities that should be the subject of social dialogue, and which will refer to the improvement and advancement of the legal framework for safety and health at work, participation in the creation of national strategies and policies, as well as raising one's own capacities and public awareness.

KEY WORDS : social, agreement, dialogue, security, health, work, activities, promotion.

Значаен дел од овој концепт е посветен на остварувањето на здрави и безбедни услови за работа за работниците. Унапредувањето на условите за работа во компаниите од аспект на здравите и безбедни услови за работа е континуирана задача и ангажман на Синдикатите. Тоа вклучува:

- » Подобрување на правната рамка и законската регулатива во областа на Безбедноста при работа и следење на законската имплементација.
- » Учество во креирање на националните стратегии и политики во областа на здрави и безбедни услови за работа.
- » Подигање на сопствените и капацитети и авната свест за улогата и значењето на здравите и безбедни услови за работа.

Законот за БЗР е донесен во 2007 година. Синдикатите активно учествуваат во постапката за неговото донесување и при тоа настојуваше во законот да бидат регулирани одредби засновани на меѓународната правна регулатива. Како резултат на залагањето на Синдикатите во законот е обезбедено, претставникот на вработените за БЗР да го избираат вработените од своите редови, на синдикален собир на мнозинскиот синдикат или на собир на вработени. Исто така при донесувањето на законот, Синдикатите се залагаат претставникот на вработените за БЗР да имаат посебна заштита од работен однос каква што има и претставникот на синдикатот кај работодавачот, согласно со закон и колективен договор. Синдикатите се активни поборници и иницијатори за ратификација на конвенциите на МОТ во македонското законодавство. Додека пак социјалниот дијалог, има таква улога со тоа што во Република Северна Македонија овозможи ратификување на повеќе значајни конвенции меѓу кои и Конвенцијата за промотивна рамка за БЗР. (Конвенцијата за промотивна рамка за безбедност и здравје при работа усвоена во Женева на 15 јуни 2006 година, во РСМ ратификувана на 19.3.2012).¹ Континуираното следење на имплементацијата на Законот за БЗР во практиката придонесе за детектирање на неговите слабости од страна на синдикатите, и како резултат на тоа се јави потребата од неговите измени и дополнувања. Во текот на 2014 година синдикатите укажаа на тоа дека претседатели на одделни синдикални организации ј истакнале потребата од нивно активно и конкретно вклучување во сите постапки за унапредување на здравите и безбедни услови за работа во компаниите. Поради тоа синдикатите се заложија за измени и дополнувања на Законот за БЗР, токму во овој правец. Иницијативата за измени и дополнувања на Законот за БЗР, синдикатите ја покренуваа во 2014 год. во рамките на одбележувањето на Први Мај - Меѓународниот ден на трудот, кога конкретно во РСМ- ССМ покренуваа кампања: „За безбедни работни места“. Иницијативата за измени на Законот беше во насока на уредување на законски одредби за активно учество и на синдикалниот претставник покрај, каде претставникот на вработените за безбедност и здравје при работа, креирањето на здрави и безбедни услови во работните средини. Иницијативата беше поддржана од социјалните партнери и во 2014 година беа донесени измени на законот за БЗР кои преставуваа негово квалитетно подобрување. Со измените на законот се постигна:

- » Унапредување на социјалниот дијалог и колективното договарање во областа на безбедност и здравје при работа на начин што во законот беше

1 Трудово право.мк

- » Уредена одредба согласно која работодавачот е должен со колективен договор да го обезбеди остварувањето на правото на вработените (непосредно или преку претседателот на синдикалната организација, односно синдикалниот претставник на репрезентативниот синдикат или претставникот на вработените таму каде што нема синдикат и претставникот на вработените за безбедност и здравје при работа,) да учествуваат во сите активности за подобрувањето на
- » условите за работа од аспект на обезбедување на здрави и безбедни услови за работа.
- » Аактивна улога на претседателот на синдикалната организација за преземањето на мерки и активности за обезбедување на здрави и безбедни услови за работа во работните средини.

Додека пак со законската измена работодавачот е должен:

- » веднаш писмено да ги извести претседателот на синдикалната организација и претставникот на вработените за безбедност и здравје при работа за секој; смртен случај, колективна несреќа, повреда при работа која предизвикува временна неспособност за работа во траење повеќе од 3 работни дена, како и за секоја појава која претставува непосредна опасност и ја загрозува безбедноста на вработените при работа.
- » Целосно и навремено да се консултира и соработува со овие лица при планирање и набавка на опрема или воведување на нови технологии за работа, како и задолжително и навремено информирање на синдикалните претставници за секој вид на ризик на работните места и консултирање во врска со мерките за контрола на ризиците и елиминирање на штетните последици.
- » задолжително да ги запознае и да им ја презентира содржината на изјавата за безбедност, извештајот за безбедност при работа и спроведените мерки за безбедност на претседателот на синдикалната организација, односно синдикалниот претставник на мнозинскиот синдикат и претставникот на вработените за безбедност и здравје при работа.

Следењето на имплементацијата на ЗБЗР и другите прописи од оваа област е континуирана задача на синдикатите. Во оваа насока синдикатите се тие кои обезбедуваат бесплатна правна заштита за своето членство за сите права од работен однос. Правните одделенија кои функционираат во над 15 РСП и СК, организирани низ целата територија на државата обезбедуваат правна заштита и во областа на БЗР доколку е потребно. Правниците во синдикатите се на располагање на членството за обезбедување на совети, мислења, како и за изготвување на приговори, барања и други акти пред надлежните органи во компаниите, судовите и другите државни органи и кога се работи за права од областа на БЗР. Во оваа насока синдикатите се залагаат за продлабочување на соработката со ДИТ кој е должен да се грижи за спроведување на ЗБЗР и остварување на сите права од оваа област за работниците и синдикалните претставници. Според тоа може да се резимира дека задничките активности на синдикатите и ДИТ за согледување на состојбата во компаниите и преземањето на заеднички мерки можат многу да придонесат за отстранување на евентуалните

недоследности во остварување на законското право за здрави и безбедни услови за работа. Исто така синдикатите се залагаат за унапредување на колективното договарање во оваа област.

Согласно ЗБЗР, Владата на РСМ донесува Програма за БЗР, и со неа се утврдува стратегијата за развој на БЗР во врска со заштитата на животот, здравјето и работоспособноста на вработените, спречување на повреди при работа и професионални и други болести поврзани со работењето. Притоа оваа програма претставува основен документ со кој се утврдува стратешки насоки во доменот на БЗР, а нејзината обврска за нејзино донесување произлегува од Конвенцијата бр. 155 на МОТ². Во ноември, 2009 год, согласно ЗБЗР³, со одлука на Владата на РСМ, формиран е Совет за БЗР, како експертско советодавно тело. Советот разгледува и дава мислење и препораки за: програмата за БЗР; состојбата во областа на БЗР, стратегијата за кохерентната политика за спречување и намалување на повредите на работното место, професионалните болести и други болести и повреди кои се поврзани со работата; стручни основи за изработка на закони и други прописи за БЗР и документи на меѓународни организации во однос на БЗР. Советот го сочинуваат 15 члена од кои четири члена, од репрезентативните организации на работодавачите, четири члена од репрезентативните синдикати, три члена именувани од Владата на РСМ, еден член претставник на факултетот кој спроведува образовна дејност на полето на БЗР, еден член претставник на факултетот кој спроведува образовна дејност на полето на медицината на трудот, еден член претставник на здружението на стручните лица за БЗР и еден член претставник на здружението на експерти на медицина на трудот. Како репрезентативен синдикат и актуелен социјален партнер во државата, синдикатите се вклучени во работата на Советот за БЗР, како и во постапката при изготвувањето и донесувањето на програмата и повеќе подзаконски акти, и акциски планови на Владата на РСМ за безбедност и здравје при самите синдикати. Дел од акциските планови, како оние за начинот на одвивање на работата при екстремно високите и ниски температури, беа донесени исклучиво врз основа на иницијативите на синдикатите. Синдикатите се тие кои се залагаат за јакнење на улогата на Советот за БЗР преку предлагање мерки до релевантните министерства и институции, со што би се остварила неговата советодавна улога, како и поактивна улога на Советот при проучување на домашната и меѓународната легислатива во областа на БЗР, присуство на меѓународни форуми, конференции и семинари од областа на БЗР итн. За унапредување на улогата на Советот за БЗР, од особено значење е да се обезбедат доволно средства за финансирање на неговите активности, како и тоа да се остварува континуирана соработка на Советот за БЗР со Економско – социјалниот совет, локалната самоуправа и граѓанските организации. Синдикатите сметаат дека се од особена важност да се формираат Совети за БЗР во локалните самоуправи каде ќе се обезбеди соработката на социјалните партнери и локалните граѓански организации во насока на унапредувањето на БЗР на локално ниво. Совети кои ги пропишува Законот за безбедност и здравје при работа се следните:

- » Активности на синдикатите за подигање на сопствените и капацитетите на членството за улогата и значењето на здравите и безбедни услови за работа.
- » унапредувањето на здравите и безбедни услови за работа е

2 mtsp.gov

3 Прирачник за закон за безбедност при работа

подигнување на свест за улогата и значењето на здравите и безбедни услови за работа.

- » Безбедните услови за работа се чувар на здравјето и животот на вработените, обезбедуваат поголема продуктивност на труд и истовремено обезбедуваат заштита на човековата околина.

Работниците и нивните преставници треба да бидат целосно информирани, запознаени и обучени како за своите права, така и за обврските во областа на БЗР.

За таа цел синдикатите организираат, семинари, советувања и трибини на кои им укажува на работниците дека безбедните услови за работа се нивно основно право и дека тие се должни да соработуваат со работодавачите, синдикалните и претставниците за БЗР во компаниите за обезбедување на целосна заштита на својот живот и здравје. Исто така синдикатите настојуваат да ги обучуваат и оспособуваат работниците за законскиот начин и постапка за остварување на своите права по пат на уредување на работните односи, доставување на барања и приговори до работодавецот, а доколку е неопходно и по пат на известување до ДИТ и водење на судски спорови за заштита на своите права. Во активностите за подигнување на јавната свест, синдикатите се тие кои соработуваат со граѓанската и стручната јавност. Додека пак анализите на локално ниво покажаа дека во компаниите каде има формирано синдикална организација, на претставникот за БЗР и на претседателот на синдикалната организација им е овозможено непречено извршување на нивните функции кои произлегуваат од Законот за БЗР како се уште постоат предизвици кои треба да се надминат со цел да се подобри состојбата со БЗР во компаниите. Согласно овие заклучоци уште еднаш се потврдува ставот дека остварувањето на правата од работен однос целосно се овозможува преку членување во синдикат, односно синдикалното организирање претставува најдобар облик на дејствување и заштита на сите работнички права вклучително правото за работа во безбедна и здрава работна средина.

Во делот на правата на претставникот на вработените за БЗР и претседателот на синдикалната организација се следните:

- » да ги обиколи работните места поради согледување на состојбата во врска со безбедноста при работа најмалку два пати годишно, а по потреба и повеќе пати во годината,
- » да побара од работодавачот да преземе соодветни мерки и во таа насока да поднесува предлози со цел да се намалат опасностите за вработените и/или да се отстранат изворите на опасностите;
- » да ја извести инспекцијата на трудот за нејзино посредување, да присуствува, да ги даде своите согледувања и да има увид во записникот составен од страна на инспекторот,
- » да побара од работодавачот информации и да има пристап до изјавите за процена за безбедноста и извештаите што се обврска на работодавачот и други документи во врска со планирањето и уредувањето на безбедноста и здравјето при работа,
- » задолжително писмено да бидат известени од страна на работодавачот, веднаш, а најдоцна во рок од 48 часа од настанот, за смртен случај, колективна несреќа и повреда при работа која предизвикува временна неспособност за работа во траење повеќе од три работни дена, како и за секоја појава која претставува непосредна опасност и ја загрозува

безбедноста на вработените при работа.

Додека пак како обврски на работодавачот се следните:

- » веднаш писмено да ги извести претседателот на синдикалната организација и претставникот на вработените за безбедност и здравје при
- » работа за секој смртен случај, колективна несреќа, повреда при работа која предизвикува временна неспособност за работа во траење повеќе од 3 работни дена, како и за секоја појава која претставува непосредна опасност и ја загрозува безбедноста на вработените при работа.
- » целосно и навремено да се консултира и соработува со овие лица при планирање и набавка на опрема или воведување на нови технологии за работа, како и задолжително и навремено информирање на синдикалните претставници за секој вид на ризик на работните места и консултирање во врска со мерките за контрола на ризиците и елиминирање на штетните последици.
- » задолжително да ги запознае и да им ја презентира содржината на изјавата за безбедност, извештајот за безбедност при работа и спроведените мерки за безбедност на претседателот на синдикалната организација, односно синдикалниот претставник на мнозинскиот синдикат и претставникот на вработените за безбедност и здравје при работа.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Гзиме Старова, Трудово право, Просветно дело- 2009
2. Каламатиев.Т, Работно Законодавство (Прописи од сферата на трудот), Фондација Friedrich Ebert Stiftung, Скопје, 2012, Каламатиев.Т, Прирачник за синдикални претставници, Friedrich Ebert Stiftung- Скопје, 2010
3. Закон за работните односи – интегрален текст со судска практика и обрасци и акти
4. Живко Митревски, Колективното преговарање и синдикалното водство, Киро Дандаро, ISBN 978-9989-195-25-9- 2016
5. Гзиме Старова, Меѓународно трудово право и законодавство, НИП Ѓурѓа- IS089
6. Закон за безбедност и здравје при работа, (Службен весник на РМ, бр 92/07)
7. <https://trudovopravo.mk/wp-content/uploads/2020/07/C187->
8. https://mtsp.gov.mk/content/pdf/konvencii_MOT_ratifikuvani.pdf

М-р Елена Стојанова Златева

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ВИДОВИ НА ТРГОВСКИ ДРУШТВА ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И ОБЕДИНЕТОТО КРАЛСТВО

АПСТРАКТ: Трговското друштво како правно лице кое нуди можност да се вложуваат пари, ствари, права и имот со цел да се оствари добивка постои во сите законодавства. Од држава до држава постојат разлики во формите на трговските друштва. Во овој труд ги разгледуваме видовите на трговски друштва во Република Северна Македонија и Обединетото Кралство.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ : Трговско друштво, корпорација, видови друштва, Република Северна Македонија, Обединето Кралство

TYPES OF COMPANIES IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA AND THE UNITED KINGDOM

ABSTRACT: The company as a legal entity that offers the opportunity to invest money, things, rights and property in order to make a profit, it exists in all legislations. From country to country there are differences in the forms of companies. In this paper we consider the types of commercial companies in the Republic of North Macedonia and the United Kingdom.

KEY WORDS: Company, corporation, types of companies, Republic of North Macedonia, United Kingdom

ВОВЕД

Потребата од концентрација на капиталот ги здружи трговците во трговски друштва. Тие се појавуваат во сите гранки и области на стопанството и се главни носители на развојот на стопанството во сите земји.¹ Трговското друштво е правно лице во коешто едно или повеќе лица вложуваат пари, ствари или права во имот што го користат за заедничко работење и заеднички ја делат и добивката и загубата од работењето. Трговското друштво самостојно трајно врши дејност, заради остварување добивка.²

Поимот „трговско друштво“ и поимите „корпорација“ (corporation) или „компанија“ (company); се од ист род. Тие се разликуваат само по тоа што под овие поими се опфатени различни инкорпорирани форми. Во ЗТД се опфатени сите форми на друштва, како капиталските така и персоналните друштва. Работната група која го подготви работниот текст на Предлог-Законот за трговските друштва сметаше дека најсоодветно поимот „трговско друштво“ може да се преведе на англиски јазик со зборот „company“. Според тоа, зборот „компанија“ е синоним за македонскиот генерички поим „трговско друштво“, но не и за сите форми на

1 Николовски, А., Плавшиќ, С., (2005). Трговско право. Бошели-Скопје. Скопје. стр. 13

2 Јанкуловска, Л., Бриндевска, С., (2022). Трговско право за III година. Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија. стр. 20, достапно на: <https://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/%D0%A2%D0%A0%D0%93%D0%9E%D0%92%D0%A1%D0%9A%D0%9E%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%20%2022.09.2022%20-%20web.pdf> [посетено на: 12.08.2024 г.]

трговски друштва.³ Нашиот правен систем го прифаќа поимот трговско друштво, бидејќи современо на едно место со еден закон ги регулира сите правни форми на трговски друштва, како што го прават и други земји (Франција, Белгија, Словенија, Хрватска, Бугарија, Унгарија, Чешка, Швајцарија и други) спротивно на постоење на посебни закони за секоја форма на трговските друштва (Австрија, Германија) или постоење на посебни закони за друштва на капитал и персонални друштва (Велика Британија).⁴

Во англосаксонските говорни подрачја, по правило, за капиталските друштва со својство на правно лице како синоним на поимот „трговско друштво“ се употребуваат поимите компанија(company) или корпорација(corporation). Таков е примерот, со Законот за компаниите на Велика Британија од 1985 (Companies Act 1985), така и со новиот Закон за компаниите од 2006 година (The Companies Act 2006) во коишто пред се се уредуваат само формите на друштвата(companies) кои имаат својство на правно лице. Затоа, поимите „трговско друштво“, „компанија“(company) или „корпорација“(corporation), како генерички поими, кои ги опфаќаат сите инкорпорирани форми на трговци, во основа, имаат слично или исто значење.⁵

Во македонското право според Законот за трговските друштва 2004 година⁶ (во понатамошниот текст „ЗТД“) правните лица се поделени на трговец поединец и на трговски друштва. Трговскиот карактер на едно друштво се определува според: 1) неговата форма или 2) според неговиот предмет на работење. Во Законот за трговските друштва е определено дека трговските друштва според формата, без оглед на тоа дали вршат трговска или некоја друга дејност, се следните друштва: Јавно трговско друштво, Командитно друштво, Командитно друштво со акции, Друштво со ограничена одговорност⁷ и Акционерско друштво. Трговските друштва што ги уредува ЗТД се познати во сите модерни права за друштва во Европа, особено во континентална Европа. Така јавното трговско друштво е познато во англиското право како „The partnership“. Со исклучок на англиското право, командитното друштво е познато под ист назив во сите европски земји. За друштвото со ограничена одговорност, во англиското право најблиски до оваа форма на трговско друштво се „Private company limited by shares“ или „Private company limited by guarantee“. Акционерското друштво се среќава во сите земји на Европа, а во англиското право најблиску до оваа форма на трговско друштво е „Public company limited by shares“ или „Public company limited by guarantee“. Во англиското право, командитното друштво со акции како форма на трговско друштво воопшто не е позната.⁸

Англиското право предвидува два главни типа на организација за оние кои сакаат да се здружат со цел да продолжат со бизнис за добивка: партнерства и друштва. Историски гледано, зборот „друштво“ колоквијално се применувал и

3 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр.15

4 Николовски, А., Плавшиќ, С., (2005). Трговско право. Бошели-Скопје. Скопје. стр.14

5 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр.12-13

6 Закон за трговските друштва, Сл. весник на Р.С. Македонија бр. 28/04, 84/05, 25/07, 87/08, 42/10, 48/10, 24/11, 166/12, 70/13, 119/13, 120/13, 187/13, 38/14, 41/14, 138/14, 88/15, 192/15, 6/16, 30/16, 61/16, 64/18 и 120/18, 290/20 и 215/21

7 Со измените од 2021 година воведена е нова форма Поедноставена форма на друштво со ограничена одговорност кој е подтип на Друштво со ограничена одговорност.

8 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр.74

за двете, но современиот правник смета дека друштвата и правото на трговски друштва се разликуваат од партнерствата и законите за партнерства. Законот за партнерство, кој сега е во голема мера кодифициран во Законот за партнерство од 1890 година⁹, се заснова на Законот за застапување, при што секој партнер станува застапник на другите, и затоа дава соодветна рамка за здружување на мало тело на лица кои имаат доверба еден во друг. Покомплициран облик на здружување, со големо и флукуирачко членство, бара поелаборирана организација која идеално би требало да му додели корпоративна личност на здружението: односно, треба да признае дека тоа претставува посебно правно лице, кое е предмет на правни должности и има право на законски права одвоени од оние на нејзините членови. Ова модерното друштво може да го обезбеди лесно и евтино со дозволување на вградување според општиот акт на парламентот, а сегашниот таков закон е Законот за друштва (Companies Act) (во понатамошниот текст „СА“) од 2006.^{10 11} Ова може да имплицира дека разликата помеѓу партнерствата и друштвата е во тоа што првото се користи за спроведување на мали бизниси, а вторите големи (или, подобро, дека првото се користи од мал број луѓе за да се продолжи бизнисот и вториот во голем број).¹²

Друштвото, инкорпорирано според СА, е доминантна институција во Обединетото Кралство (во понатамошниот текст „ОК“), а уште повеќе со зголеменото повлекување на владата или јавниот сектор од голем број области во кои претходно беше монопол или речиси монополски давател на услуги или, поретко, на стоки. Сепак, улогата на друштвото според СА не е лесно да се опише со точност. Дури и во областа на профитабилната деловна активност, каде што е главна сила, таа нема ексклузивна позиција и се соочува со конкуренција, барем во однос на помалите бизниси, од други правни форми, како што се партнерството или трговецот поединец. Згора на тоа, друштвото не е само средство за остварување профит: таа може, и се повеќе се користи во непрофитниот сектор, т.е. каде што целта на претпријатието е или да не остварува профит или, доколку е така, да не го дистрибуира до членовите на друштвото. И конечно, друштвото според СА не е единствениот тип на друштво; друштвата може да бидат создадени и со акт на парламентот или со кралска повелба, иако тоа се случува прилично ретко.¹³

Од 2015 година, само околу 7.500 фирми во регистарот во ОК беа јавни (намалување од 9.200 во 2009 година), додека вкупниот број на регистрирани друштва беше над три милиони.¹⁴ Вкупната големина на регистрирани друштва во ОК на крајот на јуни 2024 година е 5.399.912, што претставува зголемување за 49.153 друштва (0,9%) во споредба со крајот на март 2024 година. Имаше 217.815 основани друштва во ОК во текот на април до јуни 2024 година. Ова е зголемување за 5.543 (2,6%) во споредба со истиот период во 2023 година.¹⁵ Според последните податоци на Државниот завод за статистика на Република Северна Македонија (во понатамошниот текст „PCM“) во 2022 година биле регистрирани 6 384 новосоздадени претпријатија, што претставува 9.6 % од

9 Partnership Act 1890, достапно на: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Vict/53-54/39/contents>

10 Companies Act 2006, достапно на: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/46/contents>

11 Davies,P.,Worthington,S., (2016).Gower's Principles of Modern Company Law.Tenth Edition. Thomson Reuters. UK.p.221

12 Ibid.p.222

13 Ibid.p.218

14 Ibid.p.231-233

15 <https://www.gov.uk/government/statistics/incorporated-companies-in-the-uk-april-to-june-2024/incorporated-companies-in-the-uk-april-to-june-2024> [посетено:08.08.2024 г.]

вкупно активните пазарноориентирани претпријатија. Во однос на 2021 година, забележано е зголемување на бројот на новосоздадените претпријатија за 7.1 %, и тоа најмногу во секторите информации и комуникации, снабдување со електрична енергија и гас, транспорт и складирање, како и објекти за сместување и исхрана. Најголемиот дел од новосоздадените претпријатија (67.6 %) припаѓаат на услужните дејности, во чии рамки најмногу се од секторот трговија на големо и мало; поправка на моторни возила и мотоцикли (1 704), објекти за сместување и сервисни дејности со храна (710) и стручни, научни и технички дејности (659). Секторите преработувачка индустрија и градежништво учествуваат со по 10.5 % во вкупниот број на новосоздадени претпријатија.¹⁶

1. ВИДОВИ ТРГОВСКИ ДРУШТВА

1.1. Видови трговски друштва во Република Северна Македонија

1.1.1. Јавно трговско друштво

Се смета дека ова друштво има корени уште во античкото друштво на римското право, но развитокот на ова друштво е поврзан со развитокот на трговијата во редниот век. Низ својот развиток, јавното трговско друштво постепено ги стекнуваше карактеристиките што ги има и денес.¹⁷

Законот за трговските друштва како и, речиси, сите современи закони за трговските друштва, содржи лапидарна, но многу јасна и точна дефиниција на јавното трговско друштво: Јавно трговско друштво е здружување на две или повеќе правни или физички лица кои на доверителите за обврските на друштвото им одговараат лично и неограничено со сиот свој имот. Кон оваа дефиницијата Законот додава дополнителна состојка: којашто гласи: Јавното трговско друштво се основа со договор за друштвото склучен меѓу содружниците.¹⁸

1.1.2. Командитно друштво

Командитното друштво, по својата суштина, е посебен вид јавно трговско друштво во кое се сретнуваат елементите, односно зачетоците на друштвата на капиталот, а притоа не се оддалечени од персоналните друштва.¹⁹ Законот за трговски друштва го дефинира, на, речиси задоволителен начин, и командитното друштво: Командитно друштво е трговско друштво во коешто се здружуваат две или повеќе физички и правни лица од кои најмалку еден содружник одговара за обврските на друштвото лично со сиот свој имот, односно неограничено и солидарно ако се најмалку два содружника(комплементар), а најмалку еден содружник одговара за обврските на друштвото само до износот на запишаниот влог во друштвото(командитор).²⁰

1.1.3. Друштво со ограничена одговорност

Во ставот 1 на членот 166 од ЗТД,²¹ како воведен член во проблематиката

16 <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstenie.aspx?id=83&rbr=14722> [посетено:08.08.2024 г.]

17 Николовски, А., Плавшиќ, С., (2005). Трговско право. Бошели-Скопје. Скопје. стр.25

18 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр.234-235

19 Николовски, А., Плавшиќ, С., (2005). Трговско право. Бошели-Скопје. Скопје. стр.34

20 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр.262

21 Член 166 од Закон за трговските друштва

за друштвото со ограничена одговорност, се определува поимот на оваа посебна форма на трговско друштво. ЗТД го означува друштвото со ограничена одговорност како „трговско друштво во коешто едно или повеќе физички и правни лица учествуваат со по еден влог во однапред договорена основна главнина на друштвото“. Во ставот 2 од истиот член е определено дека „влоговите на содружниците можат да бидат со различна големина“. На оваа, несомнено, симплифицирана дефиниција треба да се придодаде и решението содржано во ставот 3 на членот 166 од Законот во коешто, е содржан есенцијалниот дефиниторен белег на оваа форма на друштво, врзан за типот на одговорноста на содружниците за обврските на друштвото. Попрецизно, во третиот дел од членот 166, ЗТД децидно го експонира ставот дека „содружниците не одговараат за обврските на друштвото“.²² Друштвото со ограничена одговорност можат да го основаат две или повеќе физички или правни лица, меѓутоа ова друштво може да биде основано и од едно лице кое се означува како единствен содружник.²³

1.1.4. Акционерско друштво

Една од најважните форми на трговски друштва е акционерското друштво. Акционерското друштво спаѓа во друштвата на капиталот, кај кои е важен само вложениот капитал, а не се важни лицата што тој капитал го вложиле.²⁴ Акционерско друштво е трговско друштво во кое акционерите учествуваат со влогови во основната главнина, која е поделена на акции и не одговараат за обврските на акционерското друштво (АД). Основните елементи на поимот акционерското друштво, се следните: акционерското друштво, како правно лице, има определена основна главнина која е изразена во пари и е поделена на еднакви делови (акции). Секое лице - акционер учествува со по една или повеќе акции, па со уплатата на тие акции се создава основната главнина. Обврските на акционерското друштво се обезбедени со сиот имот на друштвото. Должноста на учесниците во создавањето на друштвото се сведува на тоа да го уплатат преземениот дел. Акционерите не одговараат за обврските на друштвото спрема трети лица. За нив одговара само друштвото, и тоа со целиот свој имот. Со оглед на тоа што акционерското друштво е одвоен правен ентитет од акционерите, тоа има сопствен имот, создава профит, може да се задолжува, може да тужи и да биде тужено и друго.²⁵

1.1.5. Командитното друштво со акции

Командитното друштво со акции е трговско друштво чија основна главнина е поделена на акции и опфаќа: 1) еден или повеќе комплементарни кои одговараат неограничено и солидарно за обврските на друштвото со сиот свој имот и 2) командитори кои имаат својство на акционери и не одговараат за обврските на друштвото.²⁶

22 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр. 276

23 Николовски, А., Плавшиќ, С., (2005). Трговско право. Бошели-Скопје. Скопје. стр. 47
Ibid. стр. 74

24 Ibid. стр. 74

25 Јанкуловска, Л., Бриндевска, С., (2022). Трговско право за III година. Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија. стр. 20, достапно на: <https://www.e-ucebnici.mon.gov.mk/pdf/%D0%A2%D0%A0%D0%93%D0%9E%D0%92%D0%A1%D0%9A%D0%9E%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E%20%2022%20-%20web.pdf> [посетено на: 12.08.2024 г.]

26 Недков, М., Беличанец, Т., (2008). Право на друштвата-книга втора. Проект на деловното опкружување

По дефиниција командитното друштво со акции е мешана, бастардна форма на трговско друштво кое поседува истовремено елементи типични за командитното друштво (две категории на содружници: комплементари и командитори) и за акционерско друштво (основна главнина што е поделена на акции). Командитното друштво со акции е преодна форма од персоналните друштва (командитното друштво) кон капиталските друштва (акционерското друштво).²⁷

1.2. Видови трговски друштва во Обединетото Кралство

1.2.1. Ограничени и неограничени друштва

Друштвото е „друштво со ограничена одговорност“ доколку одговорноста на нејзините членови е ограничена со нејзиниот статут. Може да биде ограничено со акции или ограничено со гаранција. Доколку нивната одговорност е ограничена на износот, доколку го има, неплатен на акциите што ги поседуваат, друштвото е „ограничено со акции“. Доколку нивната одговорност е ограничена на износот што членовите се обврзуваат да придонесат во средствата на друштвото во случај на негово раскинување, друштвото²⁸ е „ограничено со гаранција“. Доколку не постои ограничување на одговорноста на нејзините членови, друштвото е „неограничено друштво“. Одговорноста на членовите може да биде или ограничена со акции или ограничена со гаранција. Бидејќи ограничената одговорност е предност за која често се вели дека ги поттикнува одлуките на претприемачите да се вклучат, забележително е дека СА, исто така, обезбедува категорија на приватно друштво каде одговорноста на членовите е неограничена. Таквото неограничено друштво може да има акционерски капитал (со цел да обезбеди обртни средства и да ги измери правата на секој член во друштвото), но тој капитал повеќе не делува како ограничување на одговорноста.²⁹

1.2.2. Приватни и јавни друштва

„Приватно друштво“ е секое друштво кое не е јавно друштво. „Јавно друштво“ е друштво ограничено со акции или ограничено со гаранција и кое има акционерски капитал во чие уверение за основање (certificate of incorporation) се наведува дека е јавно друштво, и во однос на кое барањата од овој закон, или поранешните закони за друштва, како до регистрација или пререгистрација како јавно друштво се усогласени на или по соодветниот датум.³⁰

Поделбата што вообичаено се среќава во законите за друштва на многу држави е дека помеѓу јавните и приватните друштва, првите се оние на кои им е дозволено да ги нудат своите хартии од вредност (без разлика дали се акции или пазарни должнички хартии од вредност) на јавноста, а вторите се оние кои не им се така дозволени. Разликата е вградена во СА, а суфиксите, кои се задолжителен дел од името на друштвата, ги разликуваат приватните („ограничени“ или „ЛТД“) од јавните („јавно друштво со ограничена одговорност“ или „ПЛС“) друштва. Наместо тоа, дали друштвото е јавно или приватно се зема поопшто како показател за

на УСАИД. Скопје. стр.224

27 Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје. стр.500

28 S3 Companies Act 2006

29 Davies, P., Worthington, S., (2016). Gower's Principles of Modern Company Law. Tenth Edition. Thomson Reuters. UK. p.236

30 S4 Companies Act 2006

социјалното и економското значење на друштвото, така што јавното друштво е построго регулирано од приватното друштво во одреден број на начини кои директно не се однесуваат на понудата на акции на јавноста. Сепак, за разлика од многу континентални европски земји, не постои посебна легислатива за јавните и приватните друштва. Пристапот на единствениот закон се чини дека е остварлив бидејќи, иако британските јавни друштва се повисоко регулирани од приватните друштва, британското законодавство отсекогаш имало помалку амбициозни регулаторни цели за јавните друштва од континентални земји. Изборот помеѓу јавно и приватно друштво е за самите основачи или, по основањето, за акционерите. Стандардно правило е дека друштвото е приватно, освен ако страните не наведат поинаку, а огромен дел од друштвата на регистрираните друштва се приватни.³¹

Има мала разлика помеѓу процесот на формирање на јавно и приватно друштво во ОК. Повеќето друштва од ОК го започнуваат своето постоење како приватни друштва, а некои такви друштва подоцна се претвораат во јавни.³² Приватното друштво обично се смета дека е погодно за мали и средни претпријатија, кои не бараат пристап до јавно финансирање. Меѓутоа, приватното друштво со ограничена одговорност може да се користи за други цели, особено за холдинг друштва и подружници.³³

1.2.3. Друштва ограничени со гаранција и имаат акционерски капитал

Друштвото не може да се формира или да стане друштво ограничено со гаранција со акционерски капитал. Секоја одредба во статутот на друштво ограничено со гаранција дека има намера да го подели друштвото на акции или интереси е одредба за акционерски капитал. Ова се применува без разлика дали номиналната вредност или бројот на акциите или удели е или не е наведен во одредбата.³⁴

1.2.4. Друштва од интерес на заедницата

Во согласност со Дел 2 од Законот за друштва, друштво ограничено со акции или друштво ограничено со гаранција и кое нема акционерски капитал може да се формира или да стане друштво од интерес на заедницата, и друштво ограничено со гаранција и со акционерски капитал може да стане друштво од интерес на заедницата.³⁵

1.2.5. „Statutory“ друштва основани со специјален акт од парламентот и „chartered“ друштва основани врз основа на кралска повелба

Покрај различните типови на друштва регистрирани според СА, постојат алтернативни форми на основање кои се достапни за водење бизнис, вклучително и големи бизниси, имено со посебен акт на парламентот или преку повелба доделена од круната, или според Кралскиот прерогатив или според овластувањата доделени на круната со статут за доделување повелби за основање. Во 2015 година, постоеја 43 друштва формирани според посебни акти и 850 инкорпорирани со Кралската повелба. Во минатото, законското основање со приватни акти на јавните

31 Davies, P., Worthington, S., (2016). Gower's Principles of Modern Company Law. Tenth Edition. Thomson Reuters. UK, p.231-233

32 Andenas, M., Wooldridge, F., (2009). European comparative company law. Cambridge university press, p.53

33 Ibid, p.109

34 S5 Companies Act 2006

35 Ibid, S6

комунални претпријатија, како што се претпријатијата за железница, гас, вода и електрична енергија, беше релативно вообичаено бидејќи на претпријатијата им беа потребни овластувања и монополски права за кои беше потребен посебен законски грант. Според тоа, во текот на деветнаесеттиот век, беа донесени јавни општи акти кои обезбедуваа стандардни клаузули за кои може да се смета дека се вградени во приватните акти, освен ако не се изрично исклучени. Како резултат на повоените мерки за национализација, повеќето од овие законски друштва беа преземени од јавни одбори или корпорации формирани со јавни акти (но многу, ако не и повеќето, од нив сега се „приватизирани“ и станаа регистрирани друштва). Но, некои друштва со закон остануваат, а други може да се формираат. Статутот според кој тие се формирани не мора да ги инкорпорира, но денес тоа секогаш се прави. Што се однесува до друштвата овластени од Круната, таквата повелба вообичаено дава корпоративна личност, но, бидејќи се сметаше за сомнителна политика за круната да додели целосна повелба за основање на обичен трговски концерн, таа беше овластена со Законот за друштва од 1834 година и Законот за овластени друштва од 1837 година да ги додели со патент писма сите или која било од привилегиите на основање без всушност да се даде повелба. Денес, обичен трговски концерн не би размислувал да се обиде да добие Кралска повелба, бидејќи вградувањето според актите за друштва би било многу побрзо и поевтино. Затоа, во пракса, овој метод на инкорпорирање се користи само од организации формирани за добротворни, или квази добротворни, објекти, како што се образовни и уметнички друштва, училишта и колеџи, кои сакаат поголем престиж што се смета дека повелбата дава. Сепак, постои важен проблем со регулаторната политика што произлегува од фактот дека статутарните и „патентните“ друштва не се создаваат со регистрација според СА. Освен ако не е наведена изречна одредба за спротивното, одредбите од СА нема да важат за таквите друштва. Ова може да им даде на таквите „нерегистрирани“ друштва нелојална конкурентска предност во однос на друштвата формирани со регистрација според СА, и може да значи дека оние што работат со такви друштва се несоодветно заштитени. Овој проблем беше адресиран, но само делумно решен, со член 1043 од СА од 2006 година³⁶, кој применува дел, но не сите, одредби од Законот за нерегистрирани друштва, кои се „тела кои се инкорпорирани во и имаат главно место на дејност во ОК“, освен ако тие не се инкорпорирани од или под општ јавен акт на Парламентот. Покрај тоа, нерегистрираните друштва што спаѓаат во делот мора да се формирани со цел да се води бизнис за добивка. Со други зборови, проблемите со нелојалната конкуренција и несоодветната заштита не се сметаа дека се јавуваат во однос на непрофитните друштва, кои, како што видовме, го сочинуваат главниот тип на друштво создадена од Круната.³⁷

36 Ibid.(S 1043(1)): 1 Овој дел се однесува на корпоративни тела кои се основани и имаат главно место на деловна активност во Обединетото Кралство, освен-

(а) тела инкорпорирани или регистрирани според јавен општ акт на Парламентот;

(б) тела кои не се формирани со цел да се води бизнис што има за цел стекнување добивка од страна на телото или неговите поединечни членови;

(в) телата во моментот се изземени од овој дел по налог на државниот секретар;

(г) инвестициски друштва со отворен тип

(е) заштитени друштва за келии регистрирани според Дел 4 од Регулацијата за трансформација на ризик од 2017 година.

37 Davies,P.,Worthington,S.,(2016).Gower's Principles of Modern Company Law.Tenth Edition.Thomson Reuters.UK.p.238-240

ЗАКЛУЧОК

Во овој труд ги анализираме сличностите и разликите во делот на видовите на трговски друштва кои постојат во законодавствата на двете држави Република Северна Македонија и Обединетото Кралство. РСМ е евроконтинентална држава, додека ОК е англосаксонска, но сепак и во двете држави постои закон кој ги уредува друштвата. Од формите на трговски друштва кои се предвидени во ЗТД командитно друштво и командитно друштво со акции не постојат во ОК.

Во ОК друштвата покрај со СА може да бидат создадени со акт на парламентот или со кралска повелба што во РСМ го нема како опција според ЗТД. Во ОК според СА трговските друштва може да се основаат како: ограничени и неограничени друштва; приватни и јавни друштва; друштва ограничени со гаранција; друштва од интерес на заедницата. Па пример за да се основа акционерско друштво тоа треба да биде јавно друштво кое може да биде ограничено со акции или со гаранција. Јавните трговски друштва што се уредени како форма на трговско друштво според ЗТД, во СА не постојат, тие не се трговско друштво туку се уредени како партнерство според Законот за партнерство.

Трговските друштва во разни форми одсекогаш постоеле и ќе постојат и во иднина во истите или и во некои нови форми се со цел да послужат на физичките и правни лица кои сакаат да основаат некоја форма на трговско друштво според своите потреби.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Andenas, M., Wooldridge, F., (2009). European comparative company law. Cambridge university press
2. Davies, P., Worthington, S., (2016). Gower's Principles of Modern Company Law. Tenth Edition. Thomson Reuters. UK
3. Закон за трговските друштва, Сл. весник на Р.С. Македонија бр. 28/04, 84/05, 25/07, 87/08, 42/10, 48/10, 24/11, 166/12, 70/13, 119/13, 120/13, 187/13, 38/14, 41/14, 138/14, 88/15, 192/15, 6/16, 30/16, 61/16, 64/18 и 120/18, 290/20 и 215/21
4. година. Министерство за образование и наука на Република Северна Македонија
5. Companies Act 2006
6. Недков, М., Беличанец, Т., (2008). Право на друштвата-книга втора. Проект на деловното опкружување на УСАИД. Скопје
7. Николовски, А., Плавшиќ, С., (2005). Трговско право. Бошели-Скопје. Скопје
8. Недков, М., Беличанец, Т., Градишки-Лазаревска, Е., (2009). Право на друштвата. Правен факултет „Јустинијан Први“. Скопје
9. Partnership Act 1890
10. <https://www.gov.uk/government/statistics/incorporated-companies-in-the-uk-april-to-june-2024/incorporated-companies-in-the-uk-april-to-june-2024>
11. <https://www.stat.gov.mk/PrikaziSoopstzenie.aspx?id=83&rbr=14722>

347.441.14:347.4/5(497.7)

М-р Елена Стојанова ЗлатеваФакултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ПРЕГОВОРИ ВО СКЛУЧУВАЊЕТО НА ДОГОВОРИ

АПСТРАКТ: Договорите ги склучуваме секојдневно и со истите сме опкружени насекаде, но не за секој договор е потребно да се водат преговори, па да се состави понуда, која ќе треба да се прифати да би се склучил договорот

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ : Договор, Преговори, Склучување на договор, Закон за облигациони односи, Република Северна Македонија

NEGOTIATIONS IN CONCLUSION OF CONTRACTS

ABSTRACT: We conclude contracts every day and we are surrounded by them everywhere, but not every contract requires negotiations, so an offer must be drawn up, which will have to be accepted in order to conclude the contract.

KEY WORDS: Contract, Negotiations, Conclusion of contract, Obligation Relations Act, Republic of North Macedonia

ВОВЕД

Современиот живот не може да се замисли без договорот како инструмент или правен институт. Ние секојдневно со конклюдентни дејствија склучуваме договори, па од наше идење во продавница за да купиме чоколадо и млеко до плаќање на карта за превоз во автобус додека идеме на работа, сето тоа е начин на склучување на договор за кој ние несвесно го правиме. Кога би сакале да дадеме пример за хаотична состојба односно релативно голем неред, најдобро би било да замислиме еден ден во урбана средина на еден милионски град (а да не зборуваме за поголеми мегалополиси и држави), без постоење на договори и договорно право.¹ Договорот е волев акт на самите субјекти на облигациониот однос, со кој може да се заснова нов облигационен однос, да се измени постојниот (во својот предмет, страни, содржина или да се замени со друг) или со него да престане постојниот облигационен однос.²

Мислењето дека договорите бараат понуда и прифаќање е еден од последните преостанати бастиони на класичното договорно право. Кога ќе размислиме, зачудувачки е колку лошо парадигмата понуда и прифаќање одговара на големи области од практиката на склучување договори; едноставно не е вистина дека сите или дури и повеќето договори се формирани со помош

¹ Влегувањето во облигационите односи на секој човек станува рефлексно, како и фактот дек не можеме да опстанеме без да дишеме воздух. Меѓутоа, еднакво како што не сме свесни за постојаното дишење на воздухот, ние (безмалку рефлексно) постојано стапуваме во голем број облигациони односи без да сме свесни за тоа. Купуваме храна, облека, дневен печат (при што не велите: сега стапив во договорен облигационен однос, јас сум страна купувач – должник во однос на цената и доверител во однос на ствартата, додека трговецот е страна на продавачот и сл.), се возиме со јавен превоз или со такси (договор за превоз) изнајмуваме DVD, користиме услуги за фризер, шивач, хемиско чистење, поправка на обувки и сл, сосема несвесни за облигационо-правните односи во кои сме постојано. Свеста за дишењето допира до нашиот мозок, ако неколку секунди или минути не остават без воздух.

² Галев, Г., Дабовик-Анастасовска, Ј., (2021). Облигационо право. (додипломски студии). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Скопје. стр.302

на истакната или дури препознатлива понуда проследена со слично истакнато прифаќање. Наместо тоа, договорите се формираат на различни начини како што одговараат на различните околности на договорните страни. На пример, страните може истовремено да потпишат заеднички документ, да се ракуваат, да користат низа сè произвесни вербални знаци за да покажат дека веруваат дека се обврзани или да дозволат трето лице или компјутерска технологија цврсто да ги усогласи една со друга.³

1. ПРЕГОВОРИ

За да дојдат определени лица до склучување на определено правно дело тие согласно секојдневната брза размена на стоки и услуги, пред да влезат во определен однос и да истиот да го склучат, потребно е да се запознаат. Понекогаш во определени случаи во еден момент можат да се постигнат сите согласности околу преговорите и понудата помеѓу понудувачот и понудениот, но постојат и случаи кога е потребно да помине време, да се испитаат условите, деловното работење, солвентноста, меѓусебното запознавање пред да се прифати понудата, а сето тоа преку праќање и размена на предлози, противпредлози, барања, образци и сл. На тој начин лицата ги изнесуваат своите ставови во поглед на договорот кој во иднина би го склучиле, со тоа што секоја страна настојува своите ставови да бидат прифатени од другата страна и воедно да се задоволат желбите и побарувањата на спротивната страна, притоа водејќи сметка за тоа што претставува заеднички интерес на двете преговарачки страни. Преговорите немаат задолжителен карактер туку се од диспозитивна природа. Страните во пракса најчесто ги користат преговорите како подготвителна фаза кога договорот што сакаат да го склучат (главниот договор) е со сложена содржина од аспект на елементите што треба да се уредат со него.⁴

Преговарањето за договор е процес на дискусија, предлагање и прилагодување на условите на договорот додека не се постигне верзија за која сите страни можат да се согласат да ја потпишат, па кога две страни преговараат за договор, и двете се обидуваат да ги добијат најдобрите услови во замена за минимални трошоци и ризик. Успешното преговарање резултира со договор кој е фер и корисен за сите вклучени, а ова вклучува спој на вешта комуникација, разбирање на перспективата на едната страна и да се биде јасен за потребите и ограничувањата на другата страна.⁵

Преговорите за договор може да бидат фрустрирачки и да одземаат многу време, а проблемот е што многу правни тимови одат во преговори за договор без јасна визија за нивните цели и приоритети, па тој недостаток на фокус води до непотребни циклуси на договори, погрешна комуникација со договорните страни и неоптимални резултати.⁶ Вистинското време да се преговара за договор е кога двете страни се соодветно информирани, подготвени и спремни да се вклучат во отворен и конструктивен дијалог, а познавањето на оптималниот тајминг може значително да влијае на исходот од преговорите за договорот.⁷ По правило, треба

3 Bayern,J.C.,(2015). Offer and Acceptance in Modern Contract Law: A Needless Concept., 103 CAL. L. REV. 67,p.68, достапно на: <https://ir.law.fsu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1039&context=articles> [посетено на : 28.01.2022 г.]

4 Галев,Г.,Дабовиќ-Анастасовска,Ј.,(2021).Облигационо право.(додипломски студии).Универзитет „Св. Кирил и Методиј“Скопје.стр.331

5 <https://www.concord.app/guide/contract-negotiation/> [посетено на : 18.02.2025 г.]

6 <https://ironcladapp.com/journal/contract-process/contract-negotiation/> [посетено на : 18.02.2025 г.]

7 <https://www.concord.app/guide/contract-negotiation/> [посетено на : 18.02.2025 г.]

да се очекува дека кога преговорите успешно ќе завршат, ќе дојде и до склучување на договорот за кој и се водени преговори, а тоа е и разбирливо ако се знае дека секоја од страните треба да води сметка и за интересот на другата страна.⁸ Кога станува збор за преговорите, тие не ги обврзуваат страните, освен ако тоа не е изречно предвидено во законот и преговорите можат да бидат прекинати во секој момент. Во таа насока е и Законот за облигационите односи⁹ кој предвидува дека преговорите кои претходат на склучувањето на договорот не обврзуваат и секоја страна може да ги прекине секогаш кога сака. Сепак ова дадено правило има и определени одговорности бидејќи страната која водела преговори без намера да склучи договор одговара за штетата која е настаната со водењето на тие преговори. Одговара за штетата и страната што водела преговори со намера да склучи договор, па се откаже од таа намера без основана причина и со тоа на другата страна и предизвика штета.¹⁰

Она што секогаш треба да се има предвид е: дека договорот, воопшто, е документ којшто станува особено важен не во ситуација кога работите одат добро и волјата на договорните страни се остварува, туку тогаш кога ќе настане определен проблем и кога работите одат лошо. По правило треба да се очекува дека преговорите успешно ќе завршат, ќе дојде до склучување на договорот за кој и се водени преговори. Имајќи го предвид ова, но и правилата на облигационото право за преговарањето, во правната теорија и во судската практика се среќаваат неколку, скоро типизирани должности за преговарачките страни. Во основа тие можат да се сведат на следниве должности:¹¹

1. Должности за сериозно однесување, што може да се каже дека значи забрана на страната да започне ии да продолжи со преговорите доколку нема сериозна намера со другата страна да склучи договор,
2. Должности за воздржување од измама, што значи дека страните се должни да се однесуваат чесно и лојално кон преговорите и кон другата страна, а не на измамнички начин,
3. Должности за известување, што значи дека страните се должни меѓусебно да се известат за сите околности релевантни за склучувањето на договорот,
4. Должности за давање совети, што значи дека секој учесник во преговорите, кој по сопствено наоѓање или по барање на другата страна дава определени совети, должен е тоа да го чини со највисоко внимание што е соодветно за него,
5. Должности да се преземат сите мерки на заштитата, што значи дека страните во текот на преговорите ќе создадат услови со кои ќе се оневозможи оштетеување на имотот и другите добра на која било од страните.

Отсуство на намерата за почеток на преговорите е општо прифатена во споредбеното право како основ за одговорност и „се смета за карактеристичен

8 Галев, Г., Дабовиќ-Анастасовска, Ј., (2021). Облигационо право. (додипломски студии). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје. стр. 331-332

9 Закон за облигациони односи. Издавач: Сл. весник на Р.С.М бр. 18/2001, 4/2002, 5/2003, 84/2008, 81/2009, 161/2009, 215/2021

10 Член 22 став 3 од Закон за облигациони односи

11 Галев, Г., Дабовиќ-Анастасовска, Ј., (2009). Облигационо право. Центар за европско применето право и економија (цеппе). Скопје. стр. 442-443

случај за несовесност“. Дека на крајот на преговорите ќе дојде со склучување на договор е нешто на што се надеваат двете преговарачки страни, но тоа има смисла само доколку кај нив постои цврста волја да се дојде до договор воопшто. Недостиг на таа волја се изразува како недостиг на намера за склучување на договор, односно постоење намера за нешто друго, на пример, да се нанесе штета на другата страна. Вториот случај на постоење вина на едниот од преговарачите се состои во без основаното откажување од преговорите. Ова значи дека на почетокот на преговорите страните имале намера (волја) договорот да биде склучен, но во текот на нивното водење таа отпаднала.¹² Доколку се дојде до ситуација на водење на преговори без намера, односно прекинување на преговори без основана причина, тогаш надоместувањето на штетата треба да ги отстрани последиците од штетното дејствие врз имотот на оштетениот, а тоа е лицето што би останало во преговорите.¹³

Преговорите за договор се важни бидејќи им помагаат на страните да ги усогласат очекувањата, да ги ублажат ризиците од договорот и да создадат взаемна вредност, па со ефективно преговарање за договори, бизнисите можат да се погрижат нивните договори не само што ќе се корисни, туку и прилагодливи на променливите околности. Една од клучните причини зошто преговорите за договор се од витално значење е нивната улога во разјаснувањето на условите. Оваа јасност спречува недоразбирања и спорови, заштедувајќи време, пари и ресурси, така што добро договорените договори јасно ги опишуваат улогите, одговорностите и очекувањата, намалувајќи ја нејаснотијата на договорите што може да доведе до конфликти по патот.¹⁴

ЗАКЛУЧОК

Денешниот начин на живот не можеме да го замислиме без правниот институт договор. Во нашето секојдневие ние без размислување склучуваме најразлични договори за кои можеби поради не строгата форма за склучување и самите не сме свесни дека сме влегле во определен облигационен однос. Секојдневните договори од мала вредност ги склучуваме несвесно, со конклюденти дејствија, рефлексно, без потреба на строги формалности во текот на целиот ден, без знаење дека ние ги имаме елементите на понуда за склучување на тој вид на договор, прифаќање на понудата, давање изјава дека го склучуваме договорот. Преговорите се од диспозитивна природа и за истите страните најчесто ги користат како подготвителна фаза кога договорот што сакаат да го склучат е со сложена содржина од аспект на елементите што треба да се уредат со него, па кога преговорите успешно ќе завршат, ќе дојде и до склучување на договорот за кој и се водени преговори.

Преговорите за договор им овозможуваат на двете страни да ги приспособат договорите за да одговараат на специфичните потреби и ситуации, па секоја деловна интеракција е единствена, а пристапот кој одговара на сите често не успева да одговори на специфичните цели, а преку преговори, страните можат да ги приспособат договорите за да одговараат на нивните уникатни барања, поставувајќи економичен работен однос.

12 Галев, Г., Дабовиќ-Анастасовска, Ј., (2021). Облигационо право. (додипломски студии). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Скопје. стр. 336

13 Според нашето право во делот на преддоговорна одговорност, се надоместува целокупната штета: обичната штета и испуштена корист.

14 <https://www.concord.app/guide/contract-negotiation/> [посетено на : 18.02.2025 г.]

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Bayern, J.C., (2015). Offer and Acceptance in Modern Contract Law: A Needless Concept., 103 CAL. L. REV
2. Галев, Г., Дабовиќ-Анастасовска, Ј., (2009). Облигационо право. Центар за европско применето право и економија (цеппе). Скопје
3. Галев, Г., Дабовиќ-Анастасовска, Ј., (2021). Облигационо право. (додипломски студии). Универзитет „Св. Кирил и Методиј“. Скопје
4. Закон за облигациони односи. Издавач: Службен весник на Република Северна Македонија бр. 18/2001, 4/2002, 5/2003, 84/2008, 81/2009, 161/2009, 215/2021
5. <https://www.concord.app/guide/contract-negotiation/>
6. <https://ironcladapp.com/journal/contract-process/contract-negotiation/>

Вон. проф. д-р Марија Гроздановска

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ НА СПОГОДУВАЊЕТО ВО КРИВИЧНА ПОСТАПКА

АПСТРАКТ: Спогудувањето нуди можности за намалување на судските трошоци и времетраењето на постапките, што има директно влијание врз економската ефикасност на правосудството. Во овој труд се разгледуваат економските аспекти на спогодувањето во кривичната постапка, со акцент на неговото влијание врз правосудниот систем и општеството во целина. Анализирани се потенцијалот за редуција на кривичните санкции, зголемувањето на задоволството на жртвите и економските импликации на спогодувањето. Трудот завршува со предлози за подобрување на механизмите за склучување спогодби, со цел да се максимизираат економските бенефити и да се обезбедат праведни резултати за сите учесници во спогодувањето.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ : спогодување, предности, недостатоци, економски аспекти и кривична постапка.

ECONOMIC ASPECTS OF PLEA BARGAINING AGREEMENTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

ABSTRACT: Plea bargaining offers opportunities to reduce court costs and the duration of proceedings, which has a direct impact on the economic efficiency of the judiciary. This paper examines the economic aspects of plea bargaining in criminal proceedings, with an emphasis on its impact on the justice system and society as a whole. The potential for reducing criminal sanctions, increasing victim satisfaction, and the economic implications of plea bargaining are analyzed. The paper concludes with proposals for improving plea bargaining mechanisms in order to maximize economic benefits and ensure fair outcomes for all participants in the plea bargaining process.

KEY WORDS: plea bargaining, advantages, disadvantages, economic issues and criminal procedure.

ВОВЕД

При дефинирањето на спогодувањето во казненото право, не постои универзална или совршена дефиниција. Сепак, спогодбата (plea bargaining) се смета за постапка во која обвинетиот и обвинителот наоѓаат заеднички прифатливо решение за случајот, кое потоа го одобрува судот. Зборот „bargaining“ во буквален превод значи пазарење, но во правната сфера се толкува како спогодување.

Овој облик на забрзана постапка не само што може да доведе до зголемена ефикасност на правосудството, туку има и значајни економски бенефити. Во овој труд, се разгледуваат различните економски аспекти на спогодувањето, вклучувајќи ги трошоците, времетраењето на постапките, влијанието на општествено - економскиот статус на обвинетите лица врз спогодувањето и

потенцијалните бенефити од спогодувањето за општеството во целина.

ПОИМ ЗА СПОГОДУВАЊЕ

Спогодбата, како и генерално спогодбената (консензуалната) правда претставува редефинирање на кривичното право и прифаќање на нови облици на постапување како одговор за полесни кривични дела, како начин да се задоволи чувството на несигурност и да се води сметка за интересите на жртвата, при што не се повредуваат уставните права на обвинетиот.¹

Спогодувањето е еден вид на консензуална постапка во која врз основа на договор, односно изречно или молкумно признавање на обвинетиот се забрзува донесувањето на осудителна пресуда преку скратување или целосно избегнување на доказната постапка.²

Институтот спогодба за признавање на вина според оригинерниот концепт усвоен во казнено правниот систем на САД претставува комбинирана материјално-процесна пред судска алтернативна мерка што се состои во „спогодување“ меѓу обвинителот и обвинетиот: обвинителот му предлага на обвинетиот да ја признае вината и да се согласи на определена казна, ако го прифати предлогот се склучува спогодба (порамнување), што ја исклучува потребата од главна расправа и од натамошната постапка по правни лекови. Спогодбата ја потврдува судот, кој изрекува казна без одржување на главна расправа.³

ЕКОНОМСКИ АСПЕКТИ НА СПОГОДУВАЊЕТО

Економските аспекти на спогодувањето се однесуваат на:

- » Намалувањето на трошоците поврзани со судските постапки,
- » Скратувањето на времетраењето на постапките,
- » Општествено - економскиот статус на обвинетите лица и
- » Бенефитите за општеството.

Еден од главните економски аспекти на спогодувањето е намалувањето на трошоците поврзани со судските постапки. Спогодувањето нуди алтернатива на редовната судска постапка, што може да доведе до значителни финансиски бенефити за сите учесници. Судските постапки може да бидат исклучително скапи, не само за обвинетите, туку и за државата, која сноси трошоци за работа на судовите и правната помош. Спогодувањето, како алтернатива на долгите судски постапки, може значително да ги намали трошоците за:

- » правна помош и
- » судска администрација.

Спогодувањето доведува до заштеда на финансиски средства за обвинетите лица, јавното обвинителство и судовите. Обвинетите лица можат да ги избегнат високите трошоци за правни услуги, доколку изберат спогодување.

Покрај заштедата на средства за обвинетиот, спогодувањето доведува и до заштеда на финансиски средства и за обвинителите. Со примена на спогодување

1 Sanderfur, T. In Defence of Plea Bargaining. Regulation, 2003, vol.26, No.3, str.28-31.

2 Krstulovic, A. Nagodbe stranaka u suvremnom kaznenom postupku. Hrvatsko udruženje za kaznene znarnosti i praksu, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Zagreb, 2007, str.5.

3 Камбовски, В. Организиран криминал. „2 – ри Август С“ – Штип, Скопје, 2005, стр.362.

јавното обвинителство ги насочува своите ресурси кон решавање на комплексните предмети, а за поедноставните случаи ќе се применува спогодувањето, со што тие ќе завршуваат побрзо и ќе овозможат заштеда на ресурси и за јавното обвинителство.

Намалувањето на бројот на случаи што се решаваат пред суд може да резултира со помалку ресурси потребни за управување со судовите. Со намалување на бројот на случаи што се решаваат пред суд, спогодувањето помага во намалувањето на судските такси и трошоците поврзани со управувањето со судските постапки. Судовите можат да ги насочат своите ресурси на потешки случаи, што резултира со подобра ефикасност на правосудството.

Според податоци од истражување спроведено во 13 судови во САД, во кое се споредувале трошоците од редовно судење и оние од спогодување, се дошло до заклучок дека со едно спогодување се заштедуваат 1528 долари за судот, 450 долари заштедува обвинителот, а адвокатот исто така заштедува 450 долари, на крај вкупната заштеда од едно спогодување изнесува 2428 долари.⁴

Помеѓу основните причини поради кои се применува спогодбата во кривичното право е судската економија, затоа што една од целите на судскиот систем е предметите да се решаваат брзо и ефикасно.

Но, причина за примена на спогодувањето не е само намалувањето на трошоците на постапката. За тоа говори фактот што САД како една од најбогатите држави во светот многу одамна го имаат воведено овој институт.

Во насока на намалувањето на трошоците при спогодување очигледено е дека спогодбата е значајна за ефикасноста на правосудниот систем и за општеството во целина. Оваа забрзана постапка не само што ги олеснува финансиските оптоварувања за обвинетите лица, туку носи и одредени бенефити за државата, создавајќи поповолна средина за решавање на кривичните постапки и подобрување на општествената стабилност.]

Времето потребно за завршување на судските постапки е уште еден важен аспект врз кој свое влијание има спогодувањето. Со спогодувањето обвинетиот и обвинителот можат да постигнат договор многу побрзо отколку да чекаат донесување на судска одлука, што може да трае со месеци или години. Спогодувањето може да значи брзо завршување на кривичните постапки, што е корисно не само за обвинетиот и обвинителот, туку и за правосудниот систем во целина.

Потребно е судот да постигне баланс помеѓу максималниот квалитет и минималното време за решавање на предметите. Во решавањето на предметите судот може своите ресурси да ги потроши на различни комбинации на ефикасност и време. Судот може да избере да ги потроши сите свои ресурси на процесуирање на сите предмети за многу кратко време, но со многу мала загриженост за индивидуалната правда и ефективното застапување, поради што ваквите брзи случаи ќе имаат ниско ниво на квалитет. Од друга страна, судот може да избере да посветува исклучително внимание на секој случај, а при тоа го игнорира факторот време.

За да ги избегне овие екстремни опции, судот треба да најде златна средина помеѓу квалитетот и времето при решавање на конкретни предмети. Квалитетот и времето се економски добра, а сите економски добра имаат своја вредност.

⁴ Alschuler, A. Implementing the Criminal Defendant's Right to Trial: Alternatives to the Plea Bargaining System. University of Chicago Law Review, 931, 1983.

Секој обид да добиеме повеќе од едното економско добро значи намалување на другото.⁵

Времетраењето на постапките е еден од клучните аспекти на спогодувањето во кривичната постапка, кој значајно влијае врз ефикасноста и задоволството на учесниците. Спогодувањето нуди алтернатива на традиционалната судска постапка, која често е долга и сложена.

Според изјава на судија од САД, благодарение на спогодувањето во тромесечен период тој решил повеќе предмети од десет судии за истиот период во претходната година.⁶

Спогодувањето влијае врз времетраењето на постапките преку:

- » Брзо решавање на споровите, што всушност значи намалување на времето на чекање.
- » Спогодувањето овозможува страните да постигнат договор многу побрзо отколку што би чекале донесување на судска одлука. Ова може да биде особено важно и за жртвите, кои сакаат да ги решат своите проблеми што е можно поскоро.
- » Избегнување на сложени судски постапки, односно минимална бирократија.
- » Спогодувањето често не бара сложени правни постапки и формалности, што значи дека постапките може да се завршат без потреба од долги поднесоци и документи.
- » Растоварување на распоредот за работа на судовите, односно спогодувањето нуди прилагодливост на страните.
- » Страните во спогодувањето можат да договорат термини и услови кои им одговараат, што значи дека можат да го организираат процесот на спогодување без оглед на судските распореди.
- » Психолошки аспекти, што всушност значи помалку стрес при спогодување.
- » Спогодувањето влијае врз психолошката и емоционалната состојба на обвинетиот. Тоа може да ги намали психолошките и емоционалните последици поврзани со долгите судски постапки, односно помага во намалувањето на стресот и анксиозноста кои често се присутни во редовната кривична постапка. На долг рок тоа значи дека поради брзото завршување на постапката со спогодување, обвинетите можат да бидат позадоволни од постигнатиот резултат, што може да доведе до помалку повторени кривични дела во иднина. Страните на спогодувањето можат да се фокусираат на иднината наместо на продолжените правни борби.
- » Долгорочни ефекти од кои произлегува влијанието на спогодувањето врз намалување на рецидивизмот, односно врз повторувањето на кривичните дела.
- » Кога постапката е побрза и поефикасна, сторителите можат да се фокусираат на рехабилитација и избегнување на повторно кршење на законот, што може да доведе до помалку сторени кривични дела во иднина.
- » Времетраењето на постапките во контекст на спогодувањето е важно за ефикасноста на правосудниот систем. Со намалувањето на времето потребно за решавање на кривичните предмети, спогодувањето нуди

5 Гроздановска, М. „Спогодувањето во македонското казнено право“, Меѓународен центар за славјанска просвета, Свети Николе, 2021, стр. 55

6 Alshuler, A. Chicago Law Review 7/1976, str.1102.

значителни бенефити за учесниците, вклучувајќи брзо решение, помал стрес и подобра рехабилитација на сторителите. Ова ја зголемува довербата во правосудството и поттикнува посилни и поефикасни општествени односи. Брзото решавање на кривичните постапки може да го зголеми и задоволството на жртвите.

- » Општествено - економскиот статус на обвинетиот може значително да влијае врз резултатот од спогодувањето. Различните аспекти на општествено - економскиот статус можат да влијаат врз преговарачките позиции, достапноста на ресурси и праведноста на спогодувањето.

Влијанието на општествено - економскиот статус на обвинетите лица врз спогодувањето се манифестира преку:

Пристапот до ресурси.

Обвинетите лица со повисок економски статус имаат поголеми можности да ангажираат правна помош и да преговараат за подобри услови, што може да доведе до нееднаквости во постапката. Тие може да бидат во поволна позиција да преговараат за подобри спогодбени услови, додека лицата со понизок статус можат да бидат принудени да прифатат неповолни услови.

Ризикот од неправда.

Обвинетите со повисок општествено - економски статус можат да имаат поголема преговарачка моќ и можности за постигнување на поволни услови во спогодувањето. Ова може да доведе до нееднаквост во резултатот од спогодувањето, каде богатите можат да добијат пофаворизирани услови во однос на посиромашните.

Психолошки ефекти.

Лицата со повисок општествено - економски статус може да се чувствуваат поуверени во процесот на спогодување, што може да влијае врз нивната способност да се изразат и да ја изнесат својата позиција. Ова може да резултира со подобар резултат од спогодувањето за нив.

Разбирање на правниот систем.

Лицата со повисок општествено - економски статус често имаат подобро образование, информатичка поддршка и познавање на правниот систем, што им помага да ги разберат своите права и опции за спогодување. Лицата со понизок статус може да бидат помалку информирани, што може да влијае врз нивната способност ефективно да преговараат.

Социјални последици (неправедност и стереотипи).

Различните општествено - економски статуси можат да создадат стереотипи и предрасуди, што може да влијае врз начинот на кој обвинетите лица кои избрале спогодување се перцепираат од страна на судиите и обвинителите. Ова може да резултира во непредвидливи и неправедни резултати од спогодувањето.

Општествено - економскиот статус на обвинетите лица има значително влијание врз целокупниот процес на спогодувањето и неговите резултати. Различните ресурси, преговарачка моќ и информираност можат да создадат

нееднаквости, што укажува на потребата од примена на механизми кои ќе ги заштитат правата на сите обвинети лица, без оглед на нивниот општествено - економски статус. За да се обезбеди праведно и ефикасно спогодување, важно е да се развијат механизми и стратегии за поддршка и еднаквост на обвинетите лица кои избрале да се спогодат.

Спогодувањето се смета дека е праведно доколку обвинетиот има бранител. Заради тоа, најчесто во правните системи постои законска одредба за задолжителна одбрана на обвинетиот во постапката за спогодување, со што се овозможува еднаквост на двете страни во преговорите и целокупниот процес на спогодување.

Во постапката за спогодување, на обвинетиот треба да му биде гарантирано правото на бранител, како и доволно време за подготвување на бранителот за спогодувањето. Обвинетиот преку својот бранител е заштитен од евентуални злоупотреби на неговите права од страна на обвинителот или судот, односно на тој начин се почитуваат начелата на законитост и правичност во текот на спогодувањето. Улогата на бранителот во постапката за спогодување е од посебно значење за обвинетиот, бидејќи советите и помошта од бранителот нему му се неопходни во моментот кога тој се откажува од редовна постапка и се одлучува за спогодување.

Какви се шансите на обвинетиот кој нема бранител да биде успешен во доказниот „двобој“ со јавниот обвинител? И кога Бразил игра против Конго, двата фудбалски тима имаат по 11 играчи. Дали тоа значи дека шансите за победа им се еднакви?⁷

Бранителот (избран од самиот обвинет или поставен по службена должност), пред и во текот на постапката за спогодување е должен стручно и совесно да го поучи обвинетиот за сите права, суштината на постапката, последиците од спогодувањето, опсегот на казната која е предвидена и која обвинетиот може да ја добие при спогодување.

Во постапката за спогодување постои потреба од заштита на правата на обвинетиот, што всушност значи утврдување на долна граница под која не може да се оди во текот на спогодувањето. Бранителот е тој кој на обвинетиот треба да му даде соодветна и професионална помош, а не да употребува закани и присилби, со кои за да си ја олесни својата работа ќе го доведе обвинетиот во ситуација во која тој нема доброволно да склучи спогодба.

Судијата е гарант за фер судење, а во постапката за спогодување тој има обврска да внимава да не дојде до злоупотреба на правата на обвинетиот, поаѓајќи од начелото дека сите субјекти во кривичната постапка се грижат за законитост на кривичноправниот систем. Неговата улога во постапката за спогодување започнува со проверување дали обвинетиот има бранител, дали бил поучен и ги разбрал сите свои права во оваа постапка. При тоа тој има обврска да ја задржи својата независна и непристрасна позиција, во смисла на поучување, а не и охрабрување, односно одвраќање на страните од процесот на спогодување.

Кога судијата ја прифаќа спогодбата, тој мора да биде убеден дека покрај признанието на обвинетиот постојат и други релевантни докази кои се доволни за донесување на осудителна пресуда. Во никој случај судијата не треба да избрзува со одлуката во однос на прифаќање на спогодбата. Тој треба да ја

7 Škulić, M. Odnos načela istine i pojednosravljenih formi krivičnog postupka. Pojednostavljene forme postupanja u krivičnim stvarima, Misija OEBS U Srbiji, 2013, стр. 75.

запознае личноста на обвинетиот, како нужна претпоставка врз основа на која ќе оцени дали ќе ја прифати понудената спогодба. При одлучувањето за спогодбата судијата мора да влезе во дијалог со обвинетиот, преку поставување на прашања преку кои ќе обезбеди информации за обвинетиот, учеството на бранител во текот на спогодувањето, способноста на обвинетиот да го сфати спогодувањето и неговите последици, неговата состојба при давањето на признание и склучување на спогодба и сл. Судијата треба да направи вистинско истражување на сите околности кои ќе доведат до сознание дека се исполнети законските услови за спогодување.

Спогодувањето не само што влијае врз поединците, туку влијае и врз општеството во целина. Тоа го манифестира своето влијание преку:

Намалување на рецидивизмот.

Спогодувањето може да помогне во намалување на веројатноста за повторување на кривичните дела. Сторителите кои избрале спогодување често се подготвени да работат на своето однесување, што може да ја намали стапката на рецидивизам.

Рехабилитација на сторителите и нивна реинтеграција во општеството.

Спогодувањето често вклучува елементи на одговорност и признавање на грешките, што може да помогне во процесот на рехабилитација на сторителите. Ова ја зголемува веројатноста за успешна реинтеграција во општеството.

Намалување на конфликтите.

Спогодувањето овозможува решавање на спорите пред тие да прераснат во поголеми конфликти, односно спречува нивна ескалација. Ова може да доведе до помалку насилство и нарушувања во заедницата.

Подобрување на односите/комуникацијата.

Спогодувањето често подразбира комуникација и преговарање, што може да помогне во подобрување на односите помеѓу страните, а тоа може да има позитивен ефект во иднина. Процесот на преговарање поттикнува отворена комуникација помеѓу страните, што може да помогне во решавањето на недоразбирањата.

Задоволство на жртвите.

Жртвите често се чувствуваат подобро кога учествуваат во спогодувањето, бидејќи можат да добијат непосредно обештетување или признание на нивната болка.

Општествена стабилност и социјална кохезија.

Кога жртвите се задоволни со резултатот од спогодувањето, тоа може да доведе до поголема општествена стабилност и доверба во правосудниот систем. Кога поединците во општеството се задоволни со правосудниот систем и неговото функционирање, тоа создава чувство на безбедност и стабилност во заедницата, односно зголемена социјална кохезија.

Зголемување на довербата во правосудството и системот.

Кога жртвите чувствуваат дека нивните потреби се задоволени преку спогодувањето, тоа ја зголемува довербата во правосудството и системот во целина.

Подобрување на правосудниот систем.

Спогодувањето овозможува ефикасност на правосудството. Тоа помага да се намали оптовареноста на судовите, што води до побрзо решавање на случаите и подобрување на квалитетот на правосудниот систем. Со намалувањето на бројот на случаи, судовите можат да се фокусираат на сложени и важни случаи, што води до поквалитетни одлуки.

Поддршка за општествени иницијативи.

Спогодувањето може да поттикне општествени иницијативи за помош и поддршка на жртвите, што дополнително ја зајакнува заедницата.

Спогодувањето во кривичната постапка носи значителни општествени бенефити, кои влијаат врз различни аспекти на општеството. Овие бенефити не само што ги подобруваат индивидуалните искуства на учесниците, туку и ја зајакнуваат целокупната правна и социјална структура. Општествените бенефити од спогодувањето се многубројни и значајни. Оваа забрзана постапка не само што придонесува за ефикасност на правосудството, туку овозможува и општествена стабилност, рехабилитација на сторителите и задоволство на жртвите. Со развивање и имплементирање на механизми за спогодување, општеството може да создаде поповолна и праведна средина за решавање на кривичните предмети.

ЗАКЛУЧОК

Спогодувањето манифестира балансирање на интересите на двете страни, при што секоја од нив настојува да ги минимизира трошоците, а да ги максимизира ресурсите.

Економските аспекти на спогодувањето во кривичната постапка претставуваат важен дел од современиот правен систем. Намалувањето на трошоците, скратувањето на времето на траење на постапките и потенцијалните општествени бенефити ја потврдуваат потребата за подобрување на механизмите за спогодување. Иако постојат предизвици, како што се нееднаквостите поврзани со општествено - економскиот статус на учесниците, спогодувањето останува да биде важен и корисен институт за ефикасно и праведно решавање на кривичните предмети. За да се постигне максимален ефект, неопходно е да се работи на развој на јасни и правични механизми и стратегии за примена на спогодувањето во кривичните постапки.

Вон. проф. д-р Марија Гроздановска

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

СПОГОДУВАЊЕТО VS ОСУДАТА НА НЕВИНИ ЛИЦА

АПСТРАКТ: Проблемот на донесување на осудителни пресуди за фактички невини лица е еден од најголемите проблеми на казненото право. Современата кривична постапка има за цел да го намали ризикот од осуди на невини лица и да обезбеди заштита на нивното достоинство, којашто како цел е позначајна од осудата на виновниот. Дефинитивно, заштитата на невиниот треба да се смета како позначајна цел од осудата на виновниот. Проблемот за осудување на фактички невини лица не е единствено карактеристичен за спогодувањето, туку тој е неопходна последица и на редовните судења.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: кривична постапка, спогодување, виновни лица, невини лица, пресуда.

THE AGREEMENT VS. THE CONVICTION OF INNOCENT PERSONS

ABSTRACT: The problem of convicting factually innocent persons is one of the greatest problems of criminal law. Modern criminal procedure aims to reduce the risk of convicting innocent persons and to ensure the protection of their dignity, which as a goal is more important than the conviction of the guilty. Definitely, the protection of the innocent should be considered as a more important goal than the conviction of the guilty. The problem of convicting factually innocent persons is not only characteristic of plea bargaining, but it is also a necessary consequence of regular trials.

KEYWORDS: criminal procedure, plea bargaining, guilty persons, innocent persons, verdict.

ВОВЕД

Правосудните системи во современиот свет се соочуваат со бројни предизвици во постапките на пресудување и донесување на пресуди. Еден од најконтроверзните аспекти е употребата на спогодбите и можноста за осуда на невини лица. Спогодбата, како правен механизам е често користена за поедноставување на судските постапки и брзо донесување на пресуди, но истовремено носи ризик од неправедни исходи, каде осомничените лица прифаќаат вина, иако можеби се невини, само за да избегнат построги санкции. Ова отвора важни прашања во однос на правичноста и етичноста на правосудниот систем.

Во рамките на современите правосудни системи, концептот на спогодба и неговото влијание врз правото на фер судење и заштитата на човечките права се предмет на интензивна дебата. Спогодбата, како инструмент кој често се користи за забрзување на кривичната постапка, се заснова врз принципот на договор помеѓу обвинителот и обвинетиот, кој може да резултира во намалување на казната или помалку строга пресуда за обвинетиот. Иако овој механизам има

свои предности, како што е намалувањето на товарот на судовите и забрзувањето на судските постапки, тој истовремено носи и сериозни ризици за неправедни исходи.

Еден од најголемите ризици од примената на спогодбите е осудата на невини лица. Обвинети лица кои се соочуваат со претпоставени докази и претходни искуства со правниот систем може да бидат принудени да се спогодуваат за да избегнат построги казни, иако не се виновни. Во такви ситуации, спогодбата може да доведе до тоа невините да се согласат на спогодба, а со тоа и на осудителна пресуда, не од причина што признаваат вина, туку поради страв од потенцијално потешка казна или неповолни процесни околности.

Осудата на невини лица, пак, претставува сериозен проблем за правосудните системи. Таа се случува кога лице е неправедно обвинето или осудено поради грешки во истрагата или судењето, било поради погрешно толкување на доказите, манипулација со тие докази или недостаток на правна помош. Ова не само што води до нарушување на основните човекови права, туку и ја подрива довербата во правосудниот систем.

СПОГОДУВАЊЕ – ПОИМ, ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАТОЦИ

Спогодувањето е взаемен договор, во кој двете страни прават отстапки од првичните очекувања, со цел да добијат бенефити една од друга. Оваа постапка подразбира балансирање на интересите на двете страни, при што секоја се обидува да ги намали трошоците и да ги максимизира ресурсите. За обвинетиот, најдобар интерес е да се намали казната, додека за обвинителот важно е судот да донесе осудителна пресуда и ефикасно да ги заврши случаите.

Спогодувањето претставува консензуална постапка со која врз основа на договор, односно признание на обвинетиот се забрзува донесувањето на осудителна пресуда преку скратување или целосно избегнување на доказната постапка.

Консензуалната правда и спогодувањето долго време се сметаа за туѓи и непотребни во современите казненоправни системи. И покрај отпорот кон спогодбената правда, денес е јасно дека развиените држави во своите законодавства вклучуваат различни форми на консензуални постапки, со зголемена употреба на спогодувањето.

Сепак, постојат поделени мислења. Некои ги поддржуваат спогодбите во казненото право, сметајќи ги за корисни, додека други се против тоа казнената правда да се базира на договори.

Во суштина аргументите против спогодувањето најчесто доаѓаат од теоретичарите кои се базираат на приговори од уставен, материјалноправен и процесноправен карактер.

Најчести аргументи против спогодување се: можност за осуда на фактички невини лица, добивање на полесна казна, диспаритети помеѓу пресудите за оние кои извршиле исти кривични дела, со спогодување не се намалуваат времето и трошоците неопходни за водењето на постапката, се повредуваат начелата на кривичната постапка, не се утврдува вистината, обвинетиот „ги продава“ сите свои права при спогодување за сметка на тоа што очекува одредени погодности за возврат, не им се обезбедуваат доволно гаранции на обвинетите кои не се во состојба да го сфатат значењето на обвинувањето и последиците од спогодбата,

неможност за да се изјави жалба на пресуда донесена по спогодување и др.¹

Во современите држави, практичарите сè почесто се потпираат на спогодувањето и другите форми на консензуални постапки кои обезбедуваат економичност, брзина, ефикасност и правилно разликување помеѓу виновните и невините лица.

Дел од причините кои го оправдуваат склучувањето на спогодба се: брза и извесна примена на санкција; примена на алтернативни и воспитни мерки; избегнување на јавна расправа и стигматизација; доколку обвинетиот соработува, може да овозможи гонење на други сторители на кривични дела; избегнување на долги постапки и зголемување на веројатноста за брза и извесна примена на корективни мерки за други сторители итн.²

МОЖНИ РЕЗУЛТАТИ НА КРИВИЧНАТА ПОСТАПКА

Во практиката, кривичната постапка може да има два вида на резултати кои се прикажани во следната табела.

ПРЕСУДА		
ОСОМНИЧЕН	ОСУДЕН	НЕОСУДЕН
Виновен	Погодок	Промашување
Невин	Погрешен аларм	Правилно отфрлање

Табела бр.1. Можни резултати на кривичната постапка

Кривичната постапка може да заврши со осудителна или ослободителна пресуда. Осомничениот може да биде виновен или невин. Во идеален случај резултатите на кривичната постапка би требало да бидат само исправни одлуки (погодици – осуди за осомничени кои се навистина виновни) и правилни отфрлања (ослободување на навистина невини лица).³ Неисправните одлуки може да се појават како погрешни аларми (осудување на навистина невини лица) и промашувања (ослободување на осомничени кои се навистина виновни).

Она кон што се стреми казненото право е донесување на што е можно повеќе исправни одлуки. Но, и покрај тоа во реалноста се евидентираат и неисправни одлуки.⁴

Во казненото право се поставува прашање дали воопшто постои лек против осудувањето на невини лица? Најчесто, поголемиот број на фактички невини лица добиваат ослободителни пресуди, но сепак во практиката повремено може да се појават и случаи во кои осуда добиваат и невини лица.

Станува повеќе од јасно дека определен степен на ризик од погрешни осуди мора да се толерира, но како ова треба да се калкулира, не е лесно, ниту благодарно прашање и зависи од многу фактори.⁵

1 Гроздановска, М. „Спогодувањето во компаративното казнено право“, Меѓународен центар за славјанска просвета, Свети Николе, 2021, стр. 11

2 Brkić, S. Racionalizacija krivičnog postupka i uproščene procesne forme, Novi Sad, 2004, str.439.

3 Wagenaar, W. A. Van Koppen, P. J. Crombag, H.F.M. Anchored narratives: The psychology of criminal evidence. Hemel Hempstead, UK: Harvester Wheatsheaf.

4 Калајџиев, Г. Правична постапка – докторска дисертација, Правен факултет „Јустинијан Први “– Скопје, Скопје, 2004, стр. 142.

5 Калајџиев, Г. Зошто правична постапка? Зборник посветен на почесни доктори, доктори и магистри

Според некои истражувања во светот се покажало дека за едно лице да се прогласи за виновно потребна е извесност во постоење на негова вина од 90 до 95%. Што значи остатокот од 5 – 10%, претставува опасност од донесување на осудителна пресуда на фактички невино лице во редовна кривична постапка.

Може да се заклучи дека кој било начин на одлучување да се применува, секогаш ќе се јавуваат одреден број невини осудени лица.⁶ Тука всушност се актуелизира проблемот на несовршеноста на човековото утврдување на фактите од минатото и можноста од грешки и злоупотреби, а не на несовршеноста и критичките забелешки на спогодувањето.

ОСУДА НА НЕВИНИ ЛИЦА СО СПОГОДУВАЊЕ

Со спогодувањето се зголемува бројот на невини лица прогласени за виновни, бидејќи скоро секој човек кој ќе се изјасни за виновен ќе биде осуден, додека само дел од оние кои ќе одат на суд ќе бидат осудени. Кога невини лица кои инаку би побарале судење се поттикнати да се изјаснат за виновни, повеќето од нив ќе бидат осудени. Од истата причина, со спогодувањето се зголемува бројот на лица кои ќе бидат осудени. Затоа, со зголемување на бројот на лица кои се изјаснуваат за виновни се зголемува и бројот на погрешни осуди.⁷

Најголем дел од погрешните осуди, како во САД така и во Англија се резултат на недостаток на докази. Но, додека повеќето од погрешните пресуди следеле по одржано редовно судење, приближно 13% од погрешните пресуди се резултат на спогодби.⁸

Постојат два главни начини на кои спогодувањето, барем како што се практикува во САД и голем број на други јурисдикции од англо-американскиот систем го зголемува ризикот од неточни пресуди. Прво, значителниот попуст на казната кој обвинетиот го добива со спогодување може да предизвика дури и некој невин обвинет да се одрече од правото на судење. Второ, во замена за изрекување на казна или нејзино намалување, обвинетиот кој е виновен за некое кривично дело може да се согласи да се изјасни за виновен за друго полесно кривично дело. Ова очигледно не придонесува за утврдување на вистината.⁹

Исто така и минималниот судски надзор врз спогодувањето го зголемува ризикот од неточности.

Погрешната осуда на невино лице не се смета за голем проблем сама по себе, а ослободувањето на виновните поради чисто технички пропусти ја попречува контролата на криминалитетот и се смета за нерационално.¹⁰

Спогодувањето не е причина за погрешна пресуда. Наместо тоа, спогодувањето е само симптом за грешки направени при лишување од слобода,

на науки (2001 - 2006), Правен факултет „Јустинијан Први“ - Скопје, Скопје, 2006, стр.152.

6 Ajduković, M. Psihologijski aspekti donošenja odluka u kaznenom postupku, Hrvatski letopis za kazneno pravo i praksu, vol.2, broj 2, Zagreb, 1995, str.300.

7 Gilchrist, M. G. Plea Bargains, Convictions and Legitimacy. Достапно на <http://ssrn.com/abstract=1666856>

8 Garrett, L. B. Judging Innocence, 108 Columbia Law Review 55, 2008.; Gould, B. J. et al., Predicting Erroneous Convictions: A Social Science Approach to Miscarriages of Justice, достапно на <https://ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/241389.pdf>; West, M. E. Court Findings of Prosecutorial Misconduct Claims in Post-Conviction Appeals and Civil Suits Among the First 255 DNA Exonerated Cases, 2010. Достапно на http://www.innocenceproject.org/files/imported/innocence_project_pros_misconduct.pdf; Quirk, H. The Significance of Culture in Criminal Procedure Reform: Why the Revised Disclosure Scheme Cannot Work, 10 Int'l J. Evid. & Proof 42, 44, 2006.

9 Bowers, J. Punishing The Innocent, The Law School, The University Of Chicago, April 2007, revised August 2007.

10 Калајџиев, Г. Илиќ. Д. Каква кривична постапка сакаме? Актуелни прашања за државата и правото на Република Северна Македонија и Руската Федерација, том 2, Правен Факултет „Јустинијан Први“ – Скопје, Скопје, 2007, стр.566.

обвинување или судење.

Голем дел од грижата за проблемот на осуда на фактички невини лица преку спогодување, произлегува од заблудите за карактеристиките на типичните невини обвинети лица, видовите на случаи со кои тие обично се соочуваат и нивото на правична постапка која тие вообичаено ја заслужуваат.

Проблемот за осудување на фактички невини лица не е единствено карактеристичен за спогодувањето, туку тој е неопходна последица и на редовните судења. Ако редовните судења, совршено ги диференцираат виновните и невините лица, ниту едно невино лице нема да склучи спогодба, затоа што сите невини лица кога ќе се јават на редовно судење ќе бидат ослободени. Фактички редовното судење има некои недостатоци кои дозволуваат осуда на невини лица, поради што понекогаш некои од обвинетите кои се невини се согласуваат да склучат спогодба.

Често пати, спогодувањето од неговите опоненти се нарекува и „лиценца за да се крши законот.“

Критичките забелешки, одат дотаму што овој институт го споредуваат со оценувањето во академска смисла. На студентот кој полагал испит, професорот му кажува дека најверојатно заслужува оценка 8, но ако тој се откаже од правото на внимателно проверување и критика на тестот, професорот ќе се согласи да му даде оценка 9. Најчесто, конечната оценка на студентот му е поважна отколку неговото знаење, па очекувано е тој да се согласи да земе оценка 9, а професорот за возврат да добие помалку работа. По аналогича на ова, спогодувањето е надвор од контекст во судниците каде обвинетите го добиваат она што го заслужуваат.¹¹

Можноста да се осудат фактички невини лица се намалува доколку детално се проучува фактичката основа на спогодувањето, но тоа може да ги одврати обвинетите во идни случаи да склучуваат спогодба.

Спогодувањето не е дизајнирано за да поттикне да се изјасни за виновен некој кој е фактички невин, туку спротивно на тоа, спогодувањето секогаш вклучува постапки специјално дизајнирани за да се ограничи ризикот невини лица да склучат спогодба.

Сè додека веројатноста за осуда на едно лице е позитивно поврзана со веројатноста за постоење на вина, ефектот од селекцијата на случаи мора да значи и намалување на процентот на невини осудени лица.

Опасноста невини лица да склучат спогодба, не произлегува од самата примена на спогодувањето, туку од одлуките на обвинителите. Затоа, решавањето на проблемот невини лица да се спогодуваат бара обесхрабрување на обвинителите за гонење на слаби случаи.

Легитимна загриженост во врска со спогодувањето е дека обвинетите кои не можат да си дозволат силна одбрана може да бидат изложени на насилство во прифаќање на спогодба дури и кога тие се невини.

Секое спогодување мора да ја рефлектира сериозноста и степенот на кривичното дело и да му даде на судот соодветна предложена казна. Мора да се разгледа влијанието на спогодувањето врз жртвите и исто така врз пошироката јавност, а истовремено почитувајќи ги правата на обвинетиот.

¹¹ Acker, R. J. Brody, C. D. Criminal Procedure A Contemporary Perspective, Second Edition, Jones and Bartlett Publishers, Sudbury, Massachusetts, 2014. str.498.

ЗАКЛУЧОК

Главната грижа на државата не е суровоста на казната, туку нејзината неизбежност, а фокусот е повеќе обвинети кои се виновни да бидат осудени. Кога државата наместо да изрече казна затвор во траење од седум години ќе изрече казна затвор од пет години, таа ќе работи повеќе на превенција, отколку на трошење на сите ресурси на неколку случаи.

Државниот судски кривичен систем го претставуваат односите помеѓу судиите, обвинителите и адвокатите, а резултатите од нивните индивидуални и заеднички одлуки се основа на јавната перцепција за ефикасност на системот.

Денес, се очекува за добро функционирање на судскиот систем да се обработат голем број на предмети, односно остварување на високи перформанси во работата во што е можно помали временски рамки.

Растечкиот национален интерес за стандарди во работата на судовите, а посебно за стандардот време е местото каде што овие две очекувања се сечат и се создава предизвик да се процесуираат сè повеќе предмети во средина која сака поголема отчетност за работата на судовите.

Во таа насока се поставуваат низа прашања, како на пример: Дали случаите го добиваат потребното ниво на индивидуално внимание? Дали односот меѓу обвинителите и одбраната е доволно контрадикторен? Дали адвокатите располагаат со доволно вештини? Дали обвинителите, адвокатите и судиите имаат доволно можности да разговараат за проблемите во ефективност и ефикасноста на системот за да се создадат заеднички корисни одговори? Дали кога времето за обработка на случај е намалено се компромитирани и други аспекти на фер и правична постапка? Дали судовите прават трампа помеѓу времето и квалитетот?

Правните филозофи разговарале за квалитетот на правдата уште пред илјадници години, но ретко истакнувале посебни и конкретни заклучоци кои биле доволни да се применат во секојдневното работење на судовите.

Секако, не постои аргумент дека главна карактеристика на квалитетот на работата на судовите е должината на постапката. Целта на судовите не е едноставно да се одлучи во конкретниот случај, туку да одлучи на фер и непристрасен начин. Сепак, и покрај фундаменталното значење на квалитетот има релативно малку напори за развој на индикатори за квалитет кои може да се користат со цел на систематски начин да се мерат перформансите за работа на судовите.

Судот треба да постигне баланс помеѓу максималниот квалитет и минималното време за решавање на предметите. Во решавањето на предметите судот може своите ресурси да ги потроши на различни комбинации на ефикасност и време. На пример, судот може да избере да ги потроши сите свои ресурси на процесуирање на сите предмети за многу кратко време, но со многу мала загриженост за индивидуална правда и ефективно застапување, поради што ваквите брзи случаи ќе имаат ниско ниво на квалитет. Од друга страна, судот може да избере да посветува исклучително внимание на секој случај, а при тоа го игнорира факторот време.

За да ги избегне овие екстремни опции, судот треба да најде златна средина помеѓу квалитетот и времето при решавање на конкретни предмети. Квалитетот и времето се економски добра, а сите економски добра имаат своја вредност. Секој обид да добиеме повеќе од едното економско добро значи намалување на другото.

М-р Ана Наумовска Кузманоска

М-р Ерика Пешкоска Петрески

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет

Република Северна Македонија

ПОИМ, НАСТАНУВАЊЕ И БЕЛЕЗИ НА ЕДНА ДРЖАВА

АПСТРАКТ: Околу историскиот развој на државата, поточно кога и како настанала државата, постојат различни гледишта. Во теоријата постојат и различни изрази за состојбата пред појавата на државата, односно за општествата кои постоеле во минатото, но не биле организирани како држава туку имале други облици на организација. Овие општества се нарекуваат првобитно или примитивно општество, првобитна заедница, преддржавна состојба, бездржавни заедници, првобитни човечки заедници итн.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ : теорија, поим, општество, држава, заедница

TERM, ESTABLISHMENT AND CHARACTERISTICS OF A STATE

ABSTRACT: Regarding the historical development of the state, more precisely when and how the state was created, there are different points of view. In the theory, there are also different expressions for the situation before the emergence of the state, that is, for the societies that existed in the past, but were not organized as a state, but had other forms of organization. These societies are called original or primitive society, original community, pre-state, stateless communities, original human communities, etc.

KEY WORDS: theory, concept, society, state, community

ВОВЕД

Првобитната заедница е општество во кое не постои држава и е израз на бездржавна состојба. Во самиот развој на првобитната заедница од бескласно општество до појава на причини за создавање на државата и правото се разликуваат два периоди: камено и метално време. Основна карактеристика на првобитната заедница е заедништвото и еднаквоста. Ова било условено од нискиот развој на умствените способности на човекот и средствата за работа. Во таква ситуација луѓето единствено со заеднички сили можеле да опстанат и преживеат.

Во првите форми на развој на заедницата првобитните луѓе користеле готови производи од природата кои си ги делеле меѓусебно. Тие вложувале многу труд за да си набават храна бидејќи не им биле познати ниту сточарството ниту земјоделството, ниту пак знаеле нешто за преработка на добиените производи. Ловот, риболовот и собирањето плодови биле единствениот начин за да преживеат. Следниот период во развојот на првобитната заедница е окарактеризиран како метално време кое претставува повисок степен на развој на првобитната заедница. Во овој период заедништвото или колективитетот се уште игра голема улога во животот на првобитниот човек, со тоа што сега

се проширува и врз орудијата што човекот ги наоѓа во природата и истите ги присвојува. Но, тоа е период од развојот на заедницата кога животот на човекот постојано еволуирал, што довело до појава на сточарството и земјоделството и до средства што човекот ги користел со цел не само да собере директно плод од природата, туку и сам да создаде нови производи. Во зависност од материјалот што се користел за изработка на орудијата и оружјето, металното време се дели на: бакарна, бронзена и железна епоха. Во овој период се зголемува потребата од производство на добра за лични потреби. Тоа повторно го правеле колективно, заедно создавале и делеле. Сега постои колективна сопственост на средствата на трудот и колективна сопственост на производот на трудот. Сето ова ги охрабрувало да го поделат трудот и да се усовршат во одредени дејности кои си ги пренесувале од колена на колена, од генерација на генерација.

Имено со општествената поделба на трудот доаѓа до одвојување на земјоделството од сточарството и развој на дополнителни дејности како што е грнчарството. Во оваа фаза луѓето биле поврзани во општествени групи наречени родови. Основен принцип на поврзување во родовите како општествени групи било крвното сродство. Родот (генсот) го сочинувале сите потомци на една прамајка (матријархат) или сите потомци на еден прататко (патријархат). Матријархат бил таква општествена организација во која одлучувачка улога во општествениот живот играла мајката, а во патријархатот одлучувачка улога имал таткото. Во генсот сите членови биле еднакви и слободни. Не постоела поделба на класи, ниту пак спротивставени интереси. Родот имал своја внатрешна организација и сопствени непишани правила коишто биле задолжителни за сите членови.

Тие правила за поведение и регулирање на меѓучовечките односи биле обичаите. Овие правила биле општоприфатени од сите членови на заедницата, бидејќи нивното непочитување предизвикувало гнев кај заедницата и кај боговите, кон кои првобитните луѓе имале почит и страв. На чело на родот стоел старешина, кој обично бил најстариот, најмудриот, најпааметниот член во групата кој уживал голем углед кај членовите на заедницата. Секој од родовите имал свое светилиште, религиски обреди, име, заеднички гробишта.

ТЕОРИИ ЗА НАСТАНУВАЊЕ НА ДРЖАВАТА

Настанувањето на државата и правото бил релативно долг општествен процес. Интересот за проучување на настанокот на државата е особено актуелен по распаѓањето на првобитната заедница, кога се зголемува потребата од осознавање на општествената структура, организациона целина олицетворена во изразот држава. Оттаму, од потребата за осознавање на настанокот, суштината, местото, улогата и функционирањето на државата се развиле голем број теории. Позначајни теории за настанокот на државата се: теорија на сила, теорија на договор и класна теорија.

Теорија на сила

Според оваа теорија, државата не се создава поради класната разлика и развој на општеството, туку основната причина за нејзиното создавање лежи во освојувањето, насилството и покорувањето на едни племиња од страна на други. Имено, се смета дека создавањето на државата е во причинско-последична врска со насилството, односно насилството и покорувањето на едно племе завршува со освојување на територијата на покореното племе и негово поробување.

Според тоа, државата се создава со цел вршење моќ над другите без разлика на нивната волја. Во конкретниот пример, кога едно племе ќе покори друго племе, за да се воспостави контрола врз туѓото население (жители) и територија, се воспоставува посебен апарат на присила. Победниците ја создаваат владејачката, а покорените производствената или покорената класа, односно племињата се претвораат во класи и сталежи и од нив се создава државата. Така државната власт претставува воена надмоќ која прераснува во траен монопол на принуда. Оваа теорија ги истакнува силата и присилбата како битна и одлучувачка причина за настанување на државата.

Теорија на договор

Според оваа теорија, на настанокот на државата му претходи една природна состојба на човекот, но во која условите за живот на луѓето и нивните заемни односи се поставени на нерамноправна и несигурна основа. Поради ваквата состојба, поединците родени во слобода имаат потреба за создавање на држава со чија помош треба да постигнат некои заеднички цели. Оттаму, настанокот на државата резултира со обединување на луѓето врз основа на договор.

Според овој договор, луѓето се согласуваат своите права или дел од нив да ги пренесат на определено лице на кое му ја предаваат власта и му се потчинуваат, под услов да им бидат гарантирани основните права и сигурноста која ја немаат во природната состојба. Практично, врз основа на вака склучениот договор, државата сега е должна да ја штити приватната сопственост и општата безбедност на сите луѓе. Доколку државата ги злоупотреби, народот има целосно право на одговор со бунт и востание, односно насилна промена на власта. Луѓето ја создаваат државата како би избегнале состојба во која нивните животи и имоти се загрозувани, или пак заради општо добро и избегнување на воена состојба. Оваа теорија има одиграно големо влијание во светот и голема улога во граѓанските револуции.

Класна теорија

Според оваа теорија, објаснувањето на настанокот на државата и правото се согледува низ развојот на првобитната заедница како бескласно општество, во кое се создаваат основните претпоставки за развој на државата и правото, еволуирајќи низ различни периоди, условени од степенот на развој на човекот и средствата за работа. Имено, самиот развој на класите бил условен од усовршување на средствата за производство, поделбата на трудот и појавата на приватната сопственост.

Под непосредно влијание на развојот на средствата за производство, но и на знаењето на човекот, како и на поделбата на трудот, се создава можност да се задоволат не само дневните потреби, туку и да се создаде вишок. Тој вишок станува резерва и почеток на приватна сопственост. Дотогаш средствата за производство припаѓаат на заедницата, а сега поединци стануваат сопственици. Поради појавата на приватна сопственост, една група поединци, поради истакнатата општествена положба која произлегува од нивниот статус, доаѓаат во можност да акумулираат повеќе од другите.

Тоа доведува до поделба на општеството на класи и до разлики меѓу нив. За спречување на отворен класен судир и обезбедување на натамошниот општествен развој, доаѓа до настанок на државата и правото. Иако е правило во

таков конфликт секогаш да победува економски посилниот, сепак е невозможно едно општество да егзистира во еден истребувачки конфликт.

Во него мора да постои некаква институција која ќе го рационализира овој конфликт и во одредена мера ќе го ублажи. Така се развива државата, а заедно со неа и правото, односно правните норми кои ќе бидат задолжителни за сите а преку кои владеачката класа ќе ги штити своите интереси.

БЕЛЕЗИ НА ДРЖАВАТА

Секоја држава како општествена појава треба да поседува одредени одлики за да може да се карактеризира како држава. Тие одлики, коишто се заеднички за сите држави и во минатото и денес, а и во иднина, се нарекуваат белези на државата. Белези на државата се територијата, населението и јавната власт. Преку проучувањето на белезите го откриваме вистинскиот лик на државата и нејзините разлики во однос на другите општествени организации.

Овие белези сами за себе, земени одвоено, не ја отсликуваат државата како општествена појава, туку само заедно како нејзини карактеристични суштински својства.

Функционирањето на државата е директно поврзано со постоење на населението, врз кое се врши власт (јавна власт) од страна на државата. Од друга страна, за да функционира државата, мора да постои и територија како просторно определено географско подрачје, врз која се простира јавната власт и каде што живее население врз кое државата истата ја спроведува.

Од ова произлегува дека постоењето на државата на една определена територија, на која живее едно население, се манифестира преку извршување јавна власт. Од претходно кажаното, може да констатираме дека јавната власт го има приматот во однос на територијата и населението, бидејќи тие можат да се сретнат и во други општествени форми на здружување, додека јавната власт е исклучиво обележје на државата. Јавната власт не се среќава кај ни една друга организација, за разлика од населението и територијата. Секоја држава покрај горенаведените белези, има и свои симболи. Државни симболи се: знаме, грб и химна.

Територијата како белег на државата

Територијата е природна претпоставка за постоење и за дејствување на државата. Тоа, всушност, е просторот на кој државата ја врши својата власт и ни покажува до каде се простира власта на една држава и од каде почнува да дејствува друга државна власт. Државата од аспект на територијата како нејзин просторен белег претставува територијална организација, бидејќи нејзината јавна власт е ограничена само на определена територија на која живеат определен број луѓе.

Територијата како белег на државата има свои квантитативни и квалитативни својства кои се изразени преку нејзината големина, местоположба, ресурси, релјеф, плодност итн. Државата во поглед на територијата се разграничува:

- » Надворешно (кон соседните држави) – секоја од државите има точно обележани граници кои ги делат една од друга. Овие граници, кои се утврдени во согласност со националното и меѓународното право, не можат да се менуваат по волја на една држава. Границите што ги делат државите една од друга можат да бидат природни (езера, мориња,

реки, планински венци) и вештачки (камени знаци, столбови, железни огради, пловни објекти).

- » Внатрешно (во сопствените граници) – секоја држава заради поефикасно функционирање на државниот апарат може да ја подели внатрешната територија на таканаречени територијални единици, на пример: општини, области, окрузи и сл. Внатрешните (административни) граници можат да се менуваат по волја на државата и во согласност со нејзиното национално право.

Целината на државната територија во однос на териториите на другите држави се дели на: тридимензионална, на копнена или континентална, водена и воздушна територија.

Копнената (континентална) територија го опфаќа земјиштето, односно копнениот дел на кое се спроведува државната власт. Теоретски, во длабочина копнената територија на државата во купест облик се протега фиктивно до центарот на земјата. Практично, сите рудни и други видови богатства што се наоѓаат под земјината површина припаѓаат на соодветната држава.

Водената територија го опфаќа оној дел од речните и езерските површини што течат низ државата или се наоѓаат во нејзин состав, како и дел од водните (езерски и речни површини) доколку тие се гранична линија меѓу две или повеќе држави.

Воздушната територија се простира во рамките на воздушниот столб што почнува од надворешните граници на државата и во височина мисловно продолжува. Во минатото преовладувало сфаќањето за неограничено простирање на власта на државата во воздушниот простор. Денес с повеќе се настојува тој простор правно. Во таа смисла се развива вселенско право.

Правило е државата да го надгледува, односно да има власт врз целината на својот територијален простор. Од ова правило постои еден исклучок, а тоа е екстериторијалноста. Екстериторијалност е категорија на меѓународното право и се заснова врз принципот на реципроцитет. Екстериторијалноста значи изземање на дел од територијата на една држава од јурисдикцијата (надлежноста) на јавната власт на таа држава и на тој дел се применува правото на друга држава.

Населението како белег на државата

Населението на една држава ги опфаќа луѓето што живеат на определена државна територија и се под власта на таа држава. Населението има свои квалитативни и квантитативни својства чие значење се менувало низ историскиот развој на државата од минатото до денес.

Квалитативните својства - олицетворени во родова, старосна, образовна, религиозна, јазична разноликост - го сочинуваат културниот идентитет на населението на една држава.

Квантитативните својства се однесуваат на бројноста на населението, кое е менлива категорија. Се поставува прашањето што значи да се живее на определена државна територија. Дали луѓето со тоа стекнуваат одредени права? Дали треба да направат нешто? Дали ќе бидат заштитени? Имаат ли право да работат? Можат ли да основаат семејство? Може ли да учествуваат во власта? Имаат ли право на дом? Одговорот на овие прашања ќе го добиеме доколку ја анализираме врската што се воспоставува меѓу поединецот и државата. Таа врска

се нарекува државјанство.

Државјанството е правен однос меѓу државата и поединецот припадник на одредена државна заедница од кој произлегуваат права и обврски како за државата, така и за поединецот. Додека, поединецот кој како личност (субјект) стапува во специфичен сплет на права и обврски со определена држава се нарекува државјанин. Државјанството претставува правна врска на поединецот со одредена држава. Тоа им дава можност на поединците да ги уживаат сите граѓански, политички, економски, социјални и културни права на матичната држава. Но, од ова не произлегува дека државјанинот има само права во одредена држава, туку има и должност да исполнува обврски спрема државата. Од друга страна, и државата има права и обврски кон своите државјани. Не постои еквивалентност или изедначеност меѓу правата и обврските на државјанинот и на државата. Државата е премокна институција и таа определува што бара од поединците, а што им нуди за возврат. Државјанството не е територијална, туку лична врска меѓу граѓанинот и државата. И кога преминува на друга државна територија, граѓанинот го задржува државјанството, што значи правата и обврските меѓу граѓанинот и државата не престануваат со престојот на туѓа територија. Секоја држава одделно со свои прописи ги регулира засновањето и престанокот на државјанството. Постојат следниве начела (начини) за стекнување државјанство:

- » Начелото на крвна врска или потекло, *jus sanguinis*. Според овој начин, детето го добива државјанството на своите родители без разлика каде ќе се роди.
- » Начелото на територија, *jus soli*. Според овој начин, детето го добива државјанството на земјата каде што се родило.
- » Начелото на постојан престој, природување или натурализација, *jus domicile*. Според овој начин, државјанството му се доделува на одредено лице (странец) со решение што го донесува надлежниот државен орган по претходно поднесено барање од тоа лице. Лицето кое сака да добие државјанство поднесува барање до органите на државата.

Секако, лицето треба да ги исполнува сите услови кои соодветната држава ги пропишала во нејзиното национално право. Треба да се напомене дека секоја држава има дискреционо право сама да одлучи дали на некое лице ќе му даде државјанство или не. Барателот може да ги исполнува сите услови, но државата да не му го даде нејзиното државјанство. Мора да напоменеме дека натурализацијата е дополнителен начин за стекнување на државјанство, кое се стекнува не во моментот на раѓање, туку подоцна во животот.

Државјанството може да престане на следниве начини:

- » со смрт на државјанинот - државјанството по правило трае сè до смртта на лицето;
- » со отпуст - начин на престанок на државјанството кога по поднесено барање на државјанинот што ги исполнува пропишаните услови, надлежниот државен орган донесува правен акт со кој се прекинува државјанската врска помеѓу барателот и односната држава;
- » со одземање - одземањето претставува едностран акт на државата со кој се прекинува државјанскиот однос со определено лице, доколку

се исполнети пропишаните услови. Одредени држави го пропишуваат одземањето на нивното државјанство како санкција за поведението на поединецот, кое е оценето како штетно за националните интереси. Притоа одземањето е можно само во поглед на лицата што имаат и некое друго државјанство, со што се исклучува можноста од појава на апатриди врз основа на одземањето на државјанството;

- » со одрекување – одрекувањето е еднострана изјава на волја дадена од страна на домашниот државјанин, кој освен волјата треба и да ги исполнува условите предвидени со закон.
- » Поради различниот начин на стекнување и губење на државјанството, во секоја одделна држава разликуваме:
- » Апатриди (лица без државјанство);
- » Бипатриди (лица со две државјанства);
- » Полипатриди (лица што имаат повеќе од две државјанства).

На територијата на определена држава може да престојуваат и лица што немаат нејзино државјанство. Тие лица се нарекуваат странци или туѓинци. Овие лица исто така имаат права и обврски спрема државата, но во ограничен обем во однос на нејзините државјани. Така, на пример, странците нема да ги уживаат политичките права во таа држава, но тие мора да ги почитуваат прописите на државата на чија територија се наоѓаат (во таа смисла се изедначени со државјаните).

Во случај на прекршување на законите на државата на чија територија се наоѓаат, тие не се имуни од одговорност, можат да бидат казнети или протерани. Исто така странски државјани можат да бидат и екстрадирани во друга држава. Но, не треба да го забораваме фактот дека населението на одредена држава го сочинуваат како државјаните на таа држава така и нејзините странци, односно туѓинци, бидејќи јавната власт се простира врз сите луѓе што живеат на територијата на одредена држава.

Јавната власт како белег на државата

Во секојдневниот живот има различни облици (примери) за власт, како што се власт во училиште, на работно место, во семејството итн. Сите наведени власти означуваат однос на два субјекта, од кои едниот наредува, односно ја реализира својата волја и интереси, а другиот субјект е должен да слуша, односно да постапува по тие наредби. Поимот јавна власт (државна) се изведува од општиот поим на власт.

Јавната власт како најбитен белег на државата претставува општествен однос меѓу две страни (субјекти кои се наоѓаат во една нерамноправна состојба), од кои едната страна има право да наредува, а другата страна е во потчинета состојба и е должна да слуша и да ги извршува наредбите. Вака дефинирана, јавната власт по ништо не се разликува од другите облици на власт (власт на родители, директор, наставник, кои исто така се засноваат врз принципот наредување и покорување). Сепак, постои разлика меѓу власта во поширока смисла на зборот и јавната власт, која се состои во она што го користат носителите на власта за да ја реализираат истата. Она што ја обележува јавната власт е фактот дека државата има монопол на физичка принуда, односно дека само јавната (државната) власт може да употребува физичка принуда.

Носителите на власта во поширока смисла на зборот принудата којашто целосно му стои на располагање на тој што издава наредби - ја засноваат врз други ненасилни средства (морални, воспитни, педагошки).

Тие можат да употребат физичка сила само ако државната власт тоа им го дозволила, од што произлегува дека никој не може да располага со средства за физичка принуда, на пример, со оружје, против волјата на државата. Таа определува каде, колку и кога другите носители на власт може да употребат физичка сила. Фактот дека власта на државата се потпира на монополот за физичка принуда доведува до поимот сувереност на јавната (државната) власт.

Самиот збор суверен значи највисок или врховен. Суверенитет е правен израз за монополот на физичка принуда врз кој јавната власт се потпира при остварување на нормите на правниот поредок. Според суверенитетот, власта останува единствена на целата територија на секоја држава и се изразува низ следните три белези на јавната (државната) власт, а тоа се:

- » Независност на јавната (државната) власт - што означува дека државната власт е слободна и независна во донесувањето на одлуките и никој една двор нема право да се меша во внатрешните работи на државата. Но, фактот за надворешни влијанија не е во моќта на една држава. Она што таа може да прави е самостојно да одлучува во однос на мешањата од надворешните влијанија. Секоја држава на меѓународен план е независна и рамноправна со другите држави.
- » Супрематија - означува дека државната власт е највисока на својата територија и ниедна друга власт не може да конкурира, односно да ја оспорува. Тоа не значи дека не може да постојат и други видови власт истовремено на таа територија (тие и постојат), но највисока е државната власт. Таа ги донесува нормите на правниот поредок кои се задолжителни и важат за сите субјекти, лица и организации што постојат на нејзината територија. Сите други власти се пониски и мора да се потчинуваат на државната како на врховна.
- » Правна неограниченост на јавната (државната) власт - претставува сублимација на двата претходно наведени белега. Таа означува можност на државната власт во секое време да донесува прописи и правни акти и да ги менува. Државната власт е независна во волјата да донесува какви сака одлуки, правни акти и правни норми, кои мора задолжително да се извршуваат.

Моќта на државната власт вкоренета во нејзините белези не наведува на фактот дека таа може да се злоупотреби. Со цел да се спречи злоупотреба на државната власт од страна на нејзините носители, современите држави воспоставуваат концепт на поделба на власта на: законодавна, извршна и судска власт. Ова не значи дека постојат една, две, три или повеќе јавни власти, туку дека постојат различни вршители за различни функции на јавната власт.

ЗАКЛУЧОК

Државјанин е физичко лице кое е правно врзано за одредена држава од што за него произлегуваат посебни права и должности. Гледано од страна на поединец, постоењето на однос државјанство, значи врзување на дотичното лице за конкретна држава на начин на кој формално и се признаваат сите права (политички, граѓански и економско социјални) во таа држава, но му се наметнуваат одредени должности при што, по правило, за остварување на правата и исполнување на должностите не е одлучувачко дали тоа лице се наоѓа на територијата на државата на која и припаѓа како државјанин или не.

Постојат три основни принципи за стекнување на државјанство, потекло, крвна врска, подрачје односно место на раѓање. Скоро да нема држава во светот во која важи само еден принцип, туку тие се комбинираат. Релевантен факт кој влијае на стекнување или престанување на државјанството може да биде и брачната заедница.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. American citizenship: the quest for inclusion-Judith N. Shklar, Cambridge,Massachusetts; London: Harvard University Press,2001
2. Amerasinghe CF (2008) Diplomatic protection. OUP, Oxford
3. Вовед во римско право- со предговор, ревидирана биографија и речник со латински поими од Ернест Мецгер. Николас.Б.,Просветно дело.Скопје.2009
4. Citizenship in the western tradition- Peter Riesenberg,The University of North Carolina Press,1992
5. Communication citizenship and social policy: rethinking the limits of welfare state-Andrew Calabrese, New York: Rowman&Littlefield, 1999
6. Davies, Gareth and Rostek, Karolina. 2006. 'The Impact of Union Citizenship on National Citizenship Policies'. European Integration online Papers (EIOP)
7. Denza E (2016) Diplomatic law: commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, 4th edn. OUP, Oxford
8. Denza, E. (2009). Vienna Convention on Diplomatic Relations. United Nations Audiovisual Library of International Law, 1–7.
9. European Commission. 2011. Proposal for a Council Directive on consular protection for citizens of the Union abroad. COM(2011)
10. Geyer, Florian. 2007. 'The external dimension of EU citizenship: Arguing for effective protection of citizens abroad'. Centre for European Policy Studies (CEPS)

М-р Ана Наумовска Кузманоска

Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ВИДОВИ ДВОЈНО ДРЖАВЈАНСТВО

АПСТРАКТ: До почетокот на 90-тите години на 20 век, двојното државјанство било исклучително ретко. Тоа било спречено од најголем број држави бидејќи се сметало како закана за државниот суверенитет и извор на спротивставени обврски и припадност, а предизвикувало проблеми во односот меѓу државата и граѓанинот кои изгледале непремостливи: двојна обврска да служи во армија, двојно оданочување, двојно гласање, двојно користење на социјалните привилегии.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: државјанство, двојно државјанство, држави, привилегии, граѓанин.

TYPES OF DUAL CITIZENSHIP

ABSTRACT: Until the early 1990s, dual citizenship was extremely rare. It was prevented by most states because it was considered a threat to state sovereignty and a source of conflicting obligations and affiliations, and it caused problems in the relationship between the state and the citizen that seemed insurmountable: double obligation to serve in the army, double taxation, double voting, double use of social privileges.

KEY WORDS: citizenship, dual citizenship, states, privileges, citizen

ВОВЕД

Двојното државјанство најчесто се создавало со комбинација на принципот *ius soli* (принцип на област или место на раѓање) и принцип на *ius sanguinis* (принцип на крвна поврзаност или потекло) во ситуација на движење на населението од една во друга држава. Дете на родители од земја која дава државјанство врз основа на *ius sanguinis* по раѓање во земја каде државјанството се заснова на принципот *ius soli* автоматски има две државјанства. Во овој случај, некои земји побарале откажување од првото државјанство.

И во обид да се избегне двојното државјанство стекнато со брак, државите пропишувале дека жената го губи првобитното државјанство со мажење за странски државјанин, и стекнува државјанство на нејзиниот сопруг, така што нивните деца исто така имале само едно државјанство. Меѓународните документи, исто така, изразиле негодување на државите за двојното државјанство.

Во 1930 година, Лигата на народите објави во Конвенцијата за одредени прашања поврзани со судирот на националните закони дека е „интерес на меѓународната заедница“ земјите-членки да прифатат дека секој човек треба да има државјанство, но само едно државјанство. Дури и по Втората светска војна, двојното државјанство се сметало за спротивно на меѓународниот поредок заснован на националните држави. Меѓународната правна комисија во 1954 година заклучила дека „сите лица имаат право на државјанство, но само едно државјанство“.

Врвот била Конвенцијата на Советот на Европа од 1963 година за намалување на случаите на повеќе државјанства и за воена регрутација во случаи на повеќе државјанства, според која во случај на брак (и деца) на државјани на две земји, лицата мора да ја изберат земјата во кој тие ќе ги исполнат сите свои обврски и нема да се изложуваат на ризик поделени идентитети, нејасни даночни импликации и можни спротивставени воени обврски.

Иако бил прифатен од само девет земји (Австрија, Данска, Франција, Италија, Луксембург, Холандија, Норвешка, СР Германија и Шведска), а уште три (Ирска, Шпанија и Велика Британија) само делот за воената служба, се изразува договор за двојно државјанство. Меѓутоа, на крајот на 20 век, односот кон двојното државјанство се променил од негирање во толеранција и прифаќање, што беше изразено во меѓународното право. Во 1993 година, Советот на Европа додал нов (втор) протокол на Конвенцијата од 1963 година со кој се дозволува двојно државјанство „со цел да се поттикне единството на државјанството во исто семејство“, а во 1997 година ја усвои Европската конвенција за националност, која дава потписник ја наведува слободата да одлучува дали да дозволи двојно државјанство (или ќе побараат од лицето да се откаже од првото државјанство кога ќе стекне ново). Иако не ја прифатиле сите земји потписнички, Конвенцијата сепак помогнала да се отстрани една од главните меѓународни пречки за двојното државјанство во Европа.

Феноменот на двојно државјанство е особено важен за Европската Унија, за нејзината стабилност и демократска структура. Политиките за државјанство во ЕУ обезбедуваат истражувачки материјал за испитување на изворите и формите на феноменот, но и укажуваат на изворите и можностите за надминување на неговиот демократски дефицит. Од 28 земји-членки, само девет од нив (Австрија, Чешка, Данска, Естонија, Летонија, Литванија, Холандија, Германија, Полска) официјално воопшто не дозволуваат двојно државјанство, а меѓу нив има значителни разлики. Има уште поголеми разлики меѓу државите кои го дозволуваат тоа, бидејќи некои го дозволуваат тоа за сите под исти услови, додека други фаворизираат одредени категории, додека на другите им го отежнуваат пристапот до државјанство.

Во контекст на актуелната економска и политичка криза и различните концепции и политики за нејзино решавање, па се до федерализацијата на ЕУ, овие разлики укажуваат на сложеноста на секој политичко-институционален зафат.

Во Македонија, официјално позната како Република Северна Македонија, законодавството дозволува двојно државјанство, што значи дека граѓаните можат да бидат државјани на друга земја освен Македонија и во исто време да го задржат своето македонско државјанство. Во 2004 година, Македонија донесе нов Закон за државјанство, со кој беа воведени позитивни промени во однос на двојното државјанство. Според овој закон, граѓаните на Македонија имаат право да стекнуваат или задржат туѓо државјанство без да го изгубат македонското државјанство.

Важно е да се напомене дека иако македонскиот закон дозволува двојно државјанство, некои земји може да имаат различни правила во врска со тоа. Затоа, граѓаните на Македонија кои се заинтересирани за двојно државјанство треба да се консултираат со владата на соодветната земја како и со органите за македонско државјанство за да се запознаат со условите и процедурите за стекнување на двојно државјанство.

За Република Бугарија, има законодавство што го регулира двојното државјанство. Главниот закон што го регулира ова е Законот за бугарско државјанство. Со овој закон се уредуваат условите и процедурите за стекнување, задржување и одземање на бугарско државјанство, како и прашања поврзани со двојното државјанство.

Според бугарското законодавство, граѓаните на Бугарија можат да стекнат друго државјанство и да го задржат своето бугарско државјанство со исполнување на одредени услови и процедури. Сепак, имајте предвид дека правилата и процедурите за двојно државјанство може да се променат со текот на времето, па затоа е важно да се консултирате со официјални извори или надлежни правни органи за ажурирани информации за законодавството за двојно државјанство во Бугарија.

Извори и видови на двојно државјанство

На почетокот на 21 век се зголемува бројот на двојни државјани, па се пишува за исчезнување на класичното државјанство и за појава на „хибридни државјанства“ кои вклучуваат различни видови: од државно, нерезидентно до „меко државјанство“. Двојното државјанство се толкува како надминување на ограничувањата на националната држава и одлучувачки чекор кон постнационален свет на повеќе идентитети и врски.

Според анализата на Тања Бренстед Сејерсен, дури 115 земји во светот дозволуваат двојно државјанство во некоја форма: од највисоко ниво - дозвола за мнозинството од населението и дозвола преку билатерални договори до најниско ниво: само деца или под посебни услови (бегалци).

Во литературата се споменуваат различни фактори кои го поттикнале растот на двојните државјанства: зголеменото значење на човековите права, кои фаворизирале „попорозни граници“ меѓу жителите и граѓаните и полесно стекнување државјанство, поголема меѓународна правна заштита на правата на лицата, која влијаела на намалување на важноста на дипломатската заштита на граѓаните, намалување на конфликтите меѓу европските држави и опаѓање на улогата на граѓаните во националната безбедност („десекуритизација на граѓаните“ со укинување на воената служба и професионализација на армијата) и со тоа слабеење на врската меѓу државата и граѓаните, зголемување на родовата еднаквост во случај кога државјанството се стекнува со брак со странски државјанин (Декларација на ОН и за елиминација на сите форми на дискриминација на жените од 1979 година), напор на политичките актери да најдат дополнителни извори на мобилизација на политичка и изборна поддршка, како и нови извори на финансирање, но и глобалниот пораст на неолиберализмот и уништувањето на социјалната држава, што ги намалува „трошоците за државјанство“.

Конкретно, се истражува влијанието на меѓународната миграција врз политиките за државјанство и разликите помеѓу националните политики во однос на имигрантите и „дијаспората“. Марк М. Хауард предупреди на важна разлика помеѓу двојното државјанство „иселеник“ и „имигрант“. Додека емиграцијата служи за одржување и поттикнување културни и економски врски со луѓето кои живеат во друга земја и бара малку „трошок“, а може да донесе големи економски (инвестиции, дознаки) и политички придобивки (интересна група во земјата на имиграција) за земјата на емиграција, се воспоставува двојно државјанство поради интеграција на странци кои сакаат постојано да живеат и работат во

земјата.

Разликата е особено важна за историските земји на емиграција кои дозволуваат, па дури и ги охрабруваат нивните потомци (или дијаспората), како граѓани на други земји, да го зачуваат своето „оригинално“ државјанство, но само некои од нив го прошируваат тоа на имигрантите во нивните граници („стратегија за селективна толеранција). „Двојното државјанство на имигрантите е очигледно многу повисок стандард од гледна точка на инклузивна политика за државјанство“.

Во главните имигрантски земји во Западна Европа, двојното државјанство е прифатено како начин за интегрирање на имигрантите, начин за одбрана на нивните интереси и заштита на нивните права. Рајнер Баубок го брани со „принципот на засегнати страни“, според кој мигрантите со постојан престој во земјата на имиграција кои одржувале силни економски, социјални, културни и семејни врски со земјата на имиграција имаат право на членство во двете заедници бидејќи тие се во позиција каде што нивните животи ќе бидат засегнати од политичките одлуки во двете земји, а заштитата на нивните интереси и права може да зависи од формалното признавање како граѓани на тие земји.

Во „старата“ Европа, реформите во политиката за државјанство, насочени кон преференцијален третман на етничките роднини во странство, произлегуваат во контекст на миграцијата и се одвиваат заедно со поважни реформи кои имаат тенденција да го олеснат пристапот до државјанство за етнички странските имигранти. Но, контекстот во кој се појавија овие прашања во „новата“ Европа е сосема поинаков. Таму, обликувањето на политиките за државјанство по падот на комунистичките режими е повеќе поврзано со распаѓањето на мултинационалните федерации и создавањето на нови држави, така што прашањето за државјанството е поврзано со прашањата на државниот суверенитет, историски спорните граници и прекуграничните етнички малцинствата.

Некои земји формулираа политики за државјанство кои дозволуваат двојно државјанство за прекугранични етнички роднини и во нивното државјанство вклучија граѓани од соседните земји без престој на нивната територија. Таквото „прекугранично“ државјанство има различни појдовни точки и функции од емигрантското двојно државјанство.

Сепак, за проучување на политиката за државјанство во една земја, не е доволна разликата помеѓу три типа на двојно државјанство, што е почетна точка на овој труд, бидејќи лесно може да се покаже дека моделите и политиките на државјанство во рамките на трите типовите се значително различни, и само врз основа на нив, тешко е да се објасни природата на тие разлики.

Концептот на политика за државјанство поаѓа од разграничувањето на граѓанството и државјанството и се подразбира како односконусловите и методите за стекнување државјанство и негово задржување, што е предмет на законот за државјанство, но и како поширок комплекс на прашања кои се појавуваат од односот меѓу граѓаните, државата и демократијата, па ги вклучува сите три димензии на граѓанството: законски гарантираниот статус на еднаква политичка слобода и демократско самоопределување, еднакви права и обврски и членство во политичката заедница. Оттука, политиката на граѓанство е специфично поле во кое политичките сили се судираат со спротивставени концепции и интереси во стремежот за наметнување идеолошка и политичка хегемонија.

Вселеничко двојно државјанство

Овој тип е поврзан со традиционалните имиграциски земји - САД, Австралија и Канада, а во Европа такви земји се создадени по Втората светска војна, кога некои имиграциски земји станаа првенствено имиграциски земји. За пример избравме две такви земји: Франција и Велика Британија. Во овој круг спаѓаат и Шведска, Белгија, Луксембург, Ирска и Финска.

Двете избрани земји целосно припаѓаат на овој тип бидејќи дозволуваат двојно државјанство и се големи земји на имиграција, а толку се различни што можат да се земат како еден вид подтипови во оваа категорија. Слични се по тоа што припаѓаат на граѓанскиот тип во кој државјанството се стекнува по принципот *ius soli*, а се разликуваат по политичката и културната традиција и идеолошко-политичката основа на граѓанската политика, како и по оправданоста на двојната граѓанството и политичките борби околу неговото формирање.

Тргувајќи од дихотомијата на Кон за два вида национализам и нација, Брубејкер го покажа контрастот помеѓу политиките за државјанство на Германија и Франција. Француската традиција на нацијата е граѓанско-републиканска, а политиката на државјанство е универзална, асимилаторска и фокусирана на државата, додека германското разбирање на нацијата е етничко-културно, а моделот на државјанство е партикуларистички, органски, диференцирачки и фокусирани на луѓето (Волк).

Но, Брубејкер забележал дека постојат важни разлики помеѓу политиките за државјанство во Велика Британија и Франција, кои припаѓаат на истиот тип на државјанство во кој државјанството се стекнува по принципот *ius soli*. Додека во Франција преовладува републиканско-демократското разбирање, во Велика Британија доминира либералната идеја за државјанство како збир на поединци обдарени со права, наместо како членови на заедницата. Оваа разлика донекаде се намали како резултат на зајакнувањето на неолиберализмот во Франција.

И двете земји во основа станаа рамнодушни кон другите политички и граѓански определби на своите граѓани, па затоа не се разликуваат значително во односот кон двојното државјанство. Тие спаѓаат во првата група земји бидејќи дозволуваат двојно државјанство на сите граѓани. Според индексот на политиката за државјанство на Хауард - CPI (заснован на три критериуми: примена на принципот *ius soli*, услови за натурализација и двојно државјанство за имигрантите) и двете се класифицирани во либералната категорија, имено во „историски либерални“ држави.

Франција е лулка на националното „државјанство“. Станува збор за „изум на Француската револуција“ кој ги комбинира воспоставувањето на граѓанска еднаквост, институционализацијата на политичките права, разликата меѓу граѓаните и странците со артикулацијата на доктрината за национален суверенитет и нацијата како заедница на граѓани. Овој концепт овозможи формирање на единствено државјанство кое ги презема граѓаните како политички актери обдарени со збир на права и должности. Тој ги препознава луѓето како поединци, без групен идентитет или приврзаност, па затоа е нетолерантен кон малцинствата и посебните идентитети.

Француската политика за државјанство се заснова на граѓанскиот принцип, а државјанството се стекнува според принципот *ius soli*. Таа политика денес вклучува двојно *ius soli* за имигрантите од третата генерација (дете родено во Франција со најмалку еден родител роден во Франција), автоматско *ius soli* за

втората генерација по навршување 18 години, натурализација врз основа на континуиран престој во Франција за пет години за имигранти и три години за имигрантски сопружници на француски државјани и целосно двојно државјанство (кое се толерирало долго време, а официјално е прифатено од 1973 г.

Францускиот модел е израз на долготрајна граѓанско-републиканска традиција на разбирање на нацијата, но неговите институционално-нормативни форми се менувале низ историјата како резултат на политичките борби меѓу левите и десните сили. Принципот на *ius soli* постои уште од 18 век, но во првата книга на Граѓанскиот законик од 1803 година се воведува *ius sanguinis*, што создало проблем - децата на странски родители родени на француска почва не биле француски државјани и можеле да избегнат воена служба.

Иселеничко двојно државјанство

Овој тип се јавува во традиционалните состојби на емиграција, а се карактеризира со разновидни институционално-нормативни форми кои зависат од разбирањето на нацијата и интензитетот на борбите на политичките сили за принципи и институционални решенија. Избравме две земји: Италија и Грција - кои се вклучени во првата група бидејќи дозволуваат двојно државјанство за мнозинството од населението. Според индексот на политиката за државјанство на Хауард, тие земји се класифицирани во истата категорија - рестриктивни, а таму биле во 80-тите години на 20 век, па се означени како земји со „рестриктивен континуитет“.

Иако слично по тоа што кај нив се стекнува државјанство по принципот *ius sanguinis*, а за натурализација е потребен долг период на престој, Италија и Грција се значително различни. Разликите првенствено се резултат на различното обликување на полето на политичка борба на кое се соочуваат главните актери на политичките партии. Додека во Грција нема значајни идеолошки разлики меѓу политичките актери, во Италија разликите се големи бидејќи главните партии ја обликуваат својата политика за државјанство по идеолошко-политички расцепи слични на државите со имигрантско државјанство.

Италија традиционално е земја на голема емиграција. Се проценува дека педесет милиони луѓе од италијанско етничко потекло живеат надвор од Италија. Но, Италија е се повеќе земја на имиграција, и легална и илегална. Промените во политиката за државјанство во однос на двојното државјанство изразија промени во миграциските движења, но и влијанието на политичките сили, либерални и конзервативни. Законот од 1912 година веќе дозволува двојно државјанство за италијанските емигранти преку билатерални договори со имигрантските земји.

Сепак, иако беше наклонета кон иселеното државјанство, Италија го следеше трендот на сузбивање на двојното државјанство. Можностите се менуваат на крајот на 80-тите години на 20 век, а на почетокот на 90-тите, Италија го либерализира режимот на двојно државјанство и ги заострува условите за натурализација на имигрантите, што се смета како пример за „имигрантот пристап“ кон двојно државјанство. Пристапот до државјанство е олеснет за иселениците кои се обидуваат да се интегрираат во италијанската нација и државјанство, а на имигрантите им е отежнат со долгиот период за натурализација. Италијанскиот модел затоа се издвојува како посебен „медитерански тип“. Ова е последица на вкоренетото етничко разбирање на нацијата, која има силен интегрален националистички правец во делот на десницата, иако полибералниот став е

присутен кај левицата.

Трансгранично двојно државјанство

Овој тип досега го избегнуваше вниманието на истражувачите и е важен бидејќи покажува како политиката на граѓанство може да има конкретни политички цели и пошироки импликации. Досега е забележано дека многу држави во транзиција имаат рестриктивни и етнички дискриминаторски политики за граѓанство, но објаснувањето се бараше во дихотомијата на граѓанско и етничко разбирање на нацијата. Сепак, тој не може да се користи за објаснување на разликите помеѓу државите во транзиција и спецификите на државите кои користат двојно државјанство како инструмент за проширување на националното државјанство преку државните граници.

Во оваа категорија има три земји: Унгарија, Романија и Хрватска, а делумно и Бугарија. Сите три се постсоцијалистички земји и членки на Европската унија, што значи дека во процесот на пристапување морале да исполнат одредени демократски критериуми. Првите две се поврзани бидејќи нивните граници се создадени со распадот на Австро-Унгарија во 1918 година, а се смениле по Втората светска војна и останале спорни за влијателни сили, додека третата (инаку поврзана со првата со заедничка држава и граница која долго време беше оспорувана) беше создаден многу подоцна со распадот на мултинационалната федерација, па беа спорни државните граници и припадноста кон нацијата, особено ако се земе предвид фактот дека границите оставија етнички роднини кај поранешните членки на федерацијата.

Во овие услови, политиката на двојно државјанство е обликувана од историјата на менување на границите, а не прекуграничната миграција и имаше функција на проширување на националната заедница преку државните граници. Тоа беше дел од процесот на „реетнизација на граѓанството“ што ја зафати Европа на почетокот на 90-тите години на 20 век, но повеќе беше инструмент на ревизионистичката политика отколку воспоставување поблиски врски со дијаспората.

Затоа сличностите со земјите со емигрантско двојно државјанство не произлегуваат од истите намери на политиките за државјанство во овие земји и немаат исти ефекти. Во исто време, трите земји значително се разликуваат во спроведувањето на „реетнизацијата“ и во нејзината оправданост, што беше изразено во различни политики за државјанство. Овие разлики се рефлектираат и во нивното рангирање според степенот на овозможување двојно државјанство и политика за државјанство.

Двојното државјанство стана важна тема на разговор за политиката за државјанство, а тоа е особено важно за Европската Унија, која е во процес на политичка и институционална трансформација. Се покажува дека земјите од ЕУ не само што имаат поинаков однос кон двојното државјанство, туку и дека тој став произлегува од различните и тешко усогласливи национални културни и идеолошки традиции, врз кои растат спротивставени модели на политики за државјанство, во кои двојно државјанство и државјанство имаат различни функции.

Додека во земји како Франција, Велика Британија и Шведска, кои следат различни традиции на разбирање на нацијата, па дури и различни традиции на стекнување државјанство (Шведска и другите скандинавски земји првенствено

ја разбираат нацијата како етничко-културна заедница и го применуваат основниот принцип на *ius sanguinis*, за разлика од Франција и Велика Британија, кои имаат политички концепт за нацијата и го применуваат принципот *ius soli* при стекнувањето државјанство), двојното државјанство првенствено служи за интеграција на имигрантите во нова земја и ја изразува рамнодушнота на државата кон другите приврзаници. на нејзините граѓани, досега во земји како Италија, каде нацијата се сфаќа како хомогена етничко-културна заедница, таа е насочена кон интеграција на дијаспората во националната заедница, а во постсоцијалистичките земји како Романија и Хрватска, двојна државјанството е инструмент за проширување на националната заедница преку државните граници.

Длабочината на овие разлики е изразена во типовите на вселеничко, иселеничко и трансгранично двојно државјанство, но и во моделите на национални политики во нив во однос на идеолошко-идентитетските појдовни точки, нормативно-институционалните форми и политичките функции на двојното државјанство. и карактеристиките на политичкото поле во кое се формираат.

Разбирањето на овие разлики, особено помеѓу имигрантите и другите два вида, како и спецификите на прекуграничното двојно државјанство и нивните национални форми, може да помогне да се најде вистинската стратегија за политичките сили во Европската унија и во секоја земја-членка. Имено, политичките актери, пред се политичките партии, играат клучна улога во креирањето на граѓанските политики, бидејќи ги артикулираат политичките интереси, обликуваат нормативно-институционални решенија и идеолошки ги легитимизираат.

Политиката на граѓанството е дел од политичкото поле во кое се одвива борбата за идеолошка хегемонија меѓу главните сили кои настојуваат да ја зајакнат својата позиција преку дефинирање на граѓанството. Сепак, важно е да се забележи дека, иако очигледно насочени од прагматични партиски цели и причини, политиките за граѓанство изразуваат потрајни обрасци на политичка и правна култура и разбирање на нацијата, но исто така укажуваат на подлабоки политичко-филозофски прашања за политичката заедница. и неговото членство.

Што е политичка заедница и која е нејзината цел? Кој треба да припаѓа и врз основа на кои критериуми? Кои права им припаѓаат на членовите на заедницата и кои обврски треба да ги исполнуваат? Дискусијата за двојното државјанство, неговите видови и неговите специфични форми во европските земји, членови на истата поширока политичка заедница, затоа отвора фундаментални прашања на демократската држава. Станува збор за дискусија за иднината на Европската унија како демократска политичка заедница, бидејќи вклучува разгледување на идеолошките и идентитетските основи на Унијата, концептот на државјанство и државјанство што е најповолен за таков тип на заедница, како и како политичка содржина и опсег на концептот на европско државјанство што беше воведен со Договорот од Маастрихт пред повеќе од две децении.

ЗАКЛУЧОК

На државјанството се гледа како на основа на која се врзуваат човековите права. Станува збор за идентитет и припадност на држава која има обврска да ги штити правата на своите граѓани. Сепак, тоа е строго национално гледиште за обврските на државите и во одредени ситуации не се применува поради постоење на територијални обврски. Така, државите се обврзани да ги заштитат сите луѓе кои се на нивна територија, така што лицата без државјанство можат да се повикаат на територијална заштита на земјиштето на кое се наоѓаат, се работи за права кои ги засегаат сите, не само граѓаните.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. American citizenship: the quest for inclusion-Judith N. Shklar, Cambridge,Massachusetts; London: Harvard University Press,2001
2. Amerasinghe CF (2008) Diplomatic protection. OUP, Oxford
3. Вовед во римско право- со предговор, ревидирана биографија и речник со латински поими од Ернест Мецгер. Николас.Б.,Просветно дело.Скопје.2009
4. Citizenship in the western tradition- Peter Riesenberg,The University of North Carolina Press,1992
5. Communication citizenship and social policy: rethinking the limits of welfare state-Andrew Calabrese, New York: Rowman&Littlefield, 1999
6. Davies, Gareth and Rostek, Karolina. 2006. 'The Impact of Union Citizenship on National Citizenship Policies'. European Integration online Papers (EIOP)
7. Denza E (2016) Diplomatic law: commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations, 4th edn. OUP, Oxford
8. Denza, E. (2009). Vienna Convention on Diplomatic Relations. United Nations Audiovisual Library of International Law, 1–7.
9. European Commission. 2011. Proposal for a Council Directive on consular protection for citizens of the Union abroad. COM(2011)
10. Geyer, Florian. 2007. 'The external dimension of EU citizenship: Arguing for effective protection of citizens abroad'. Centre for European Policy Studies (CEPS)

Наташа Најденова – Левиќ
Република Северна Македонија

ФОРМА НА БРАК СО СТРАНСКИ ЕЛЕМЕНТ

АПСТРАКТ: Формата на бракот е дел од брачното право со кое се уредуваат бракот и односите во бракот. Во браковите со странски елемент, формата на бракот се регулира со меѓународното приватно право. Формата на бракот спаѓа меѓу најзначајните елементи преку кои се настојува да му се обезбеди на бракот соодветно достоинство, но и правна сигурност. Прашањата поврзани со барањето за формата на бракот во меѓународното приватно право и разликите кои се појавуваат во споредбеното право, како и решенијата кои се содржани во нашето позитивно право, ќе бидат предмет на разгледување во овој труд.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: форма на брак брак со странски елемент меѓународно приватно право разлики во споредбеното право

THE FORM OF THE MARRIAGE WITH A FOREIGN ELEMENT

ABSTRACT: The form of marriage is a part of the marriage law that regulates marriage and marital relationships. In marriages with a foreign element, the form of marriage is regulated by private international law. The form of the marriage is among the most important elements through which is trying to provide the marriage with appropriate dignity, but also legal certainty. The issues related to the requirements for the form of the marriage prescribed in the private international law and the differences that appear in comparative law, as well as the solutions found in our positive law, will be the subject of consideration in this paper.

KEY WORDS: the form of the marriage with a foreign element private international law differences in the comparative law

ВОВЕД

Брачното право е дел од семејното право со кое се уредуваат бракот и односите во бракот.

Како позитивно право тоа всушност претставува збир на норми со кои се уредува склучувањето на бракот (условите, формата, постапката), содржината на меѓусебните односи на брачните другари (лични, а некогаш и имотни) и престанокот на бракот (начин, услови, последици).¹

Формата на бракот спаѓа меѓу најзначајните елементи преку кои се настојува да му се обезбеди на бракот соодветно достоинство, но и правна сигурност.

Барањето за формата на бракот во МПП содржи во себе два нераскинливо поврзани елементи: 1. Прашањето за надлежниот орган, пред којшто може да се склучи брак, и 2. Начинот, постапката, по којашто се извршува самото склучување на бракот. Внатрешната врска помеѓу овие елементи е условена од карактерот, квалификацијата на бракот како правен институт во различните правни системи.²

Во некои држави се смета дека достоинството и правната сигурност на

¹ Проф.д-р Кирил Чавдар, Правен лексикон на трговското и граѓанското право, Агенција АКАДЕМИК-Скопје, Скопје, 2004, стр.103.

² Види Тодоров Т., Меѓународни семејни и наследствени правоотношения, Универзитетско издателство "Св.Климент Охридски", Софија, 1994, стр.89-90.

бракот најмногу се обезбедуваат преку црковната форма, додека други држави се залагаат за граѓанската форма.³

Третирањето на бракот како религиозна тајна, задолжително ја претвора формата во услови *ad solemnitatem*.⁴ Таа е форма за полноважноста на актот на склучување на бракот и тоа нејзино значење, подоцна се одразува и во уредувањето на граѓанскиот брак. Доколку една тајна може да се оствари само преку посредување на надлежно квалификувано лице (црковно лице), тоа ја изразува формата преку која се извршува тајната. Тоа сфаќање го претвора барањето за формата на бракот во барање по суштина. Двете барања – формата и суштината на актот на склучување на бракот се неразделни. Формата е суштината. Затоа, таму каде правото го прифаќа религиозниот брак како законски, барањето за формата не е одвоено од другите услови за стапување во брак.

Спротивно на тоа, модерните правни системи прифаќајќи го граѓанскиот брак како задолжителна форма на брак, настојуваат да го исклучат правното значење на религиозниот брак. За оваа цел во прв план се истакнува значењето на граѓанскиот брак како правен акт и барањето за соодветното правно регулирање на оваа материја. Во меѓународното приватно право овој резултат може да се постигне преку различни средства (квалификување на граѓанскиот и религиозниот брак како прашање на формата на актот и соодветното подложување на правилото *locus regit actum*; разгледување на барањето за формата на бракот како исклучива надлежност на соодветните државни органи, пред кои се извршува тој акт; квалификување на нормите кои се однесуваат на граѓанскиот брак како норми на јавен поредок или норми за непосредно применување)⁵. Во овие системи спаѓа и правниот систем на Република Македонија.

Покрај овие две, денес можеби најважни алтернативи, во споредбеното право се појавуваат разлики и во други прашања, како што се склучувањето на брак преку полномошник, прашањето за претходно огласување на бракот, склучување на брак пред капетан на брод итн. Присутен е и проблемот на квалификација. Постојат одредени прашања кои според некои права се квалификуваат како проблеми на формата на бракот, додека истите прашања според други права се сфаќаат како материјални услови за склучување на брак.⁶ Класичен пример за ваквата дилема е проблемот кој настанува поради разликите во француското, односно англиското сфаќање во поглед на согласноста на родителите за стапување во брак на малолетник. Во Велика Британија тоа се смета за прашање на формата на бракот, а во Франција, тоа е еден од материјалните услови за склучување на брак.

Во браковите со странски елемент формата дава повод за разликување

3 Неформалните бракови и денес се присутни во некои држави на САД, и во Шкотска, додека во минатото, речиси целиот период на средниот век е во знакот на примената на неформалната форма при склучување на брак. Коренот на оваа форма се наоѓа уште во класичното римско право кога важело начелото: *consensus facit nuptiae* (спогодбата го создава бракот). Фактичката форма на бракот беше многу карактеристична во СССР, каде беше во примена од 1927 до 1944 година, како одраз на еуфоријата на новите идеи што ги роди Октомвриската револуција. За постоење на ваков брак, освен отсуството на забраните, односно на сродството и душевната болест, за лицата со одредена возраст-не се бара ништо друго. Сепак, и фактичкиот брак не е изум на новото време, бидејќи е познат уште во римското право, кое засновањето на фактичката брачна заедница ја прифаќа како една од формите на бракот. Види Спировиќ-Трпеновска Љ., цит.д., стр.101-102.

4 Кога формата за склучување на брак претставува услов за неговата полноважност, таа има конститутивен карактер (*ad solemnitatem*), а кога таа не е претпоставка за полноважноста на бракот, се јавува како доказна форма (*ad probationem*). Види Спировиќ-Трпеновска Љ., цит.д., стр. 102.

5 Види Тодоров Т., цит. д., стр.89-90.

6 Види Varadi Tibor, Bernadet Bordaš, Gašo Knežević, Vladimir Pavić, *Međunarodno privatno pravo*, deveto izdanje, Beograd 2007, стр. 295.

на две ситуации. Првата се однесува на склучување на бракови пред домашен орган, на домашна територија, а странскиот елемент се јавува во субјектот. Втората ситуација се однесува на признавање на бракови кои се склучени во странство, кога странскиот елемент се јавува во правата и обврските. За секоја од овие ситуации се поврзани одредени колизиони проблеми. Во првата, тоа е определувањето на меродавното право за формата, а во другата, определувањето на меродавното право за признавање на браковите кои се склучени во странство.

2. МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА ФОРМАТА НА БРАКОТ КОЈ СЕ СКЛУЧУВА ВО ДРЖАВАТА НА ФОРУМОТ

2.1. *Lex loci celebrationis* како императивно правило

Основно колизионо решение во поглед на формата на бракот со странски елемент е местото на склучување на бракот изразено како *lex loci celebrationis* (право на местото на свеченоста). Ова решение е определено поради функцијата која формата на бракот треба да ја исполни, а тоа е правната сигурност.

Правната сигурност се обезбедува преку учество на надлежниот орган, кој денес најчесто е државен орган, но во некои држави може да биде и верски.

Бидејќи овластувањето потекнува од државата, начинот на постапување на овластениот орган, самата церемонија, како и дејствијата кои претходат и кои следат по склучувањето на бракот, се уредени со правото на државата на која и припаѓа надлежниот орган.⁷

Правилото *lex loci celebrationis*, во зависност од правото на државата на форумот, генерално им овозможува на странците да склучат граѓански брак, да бираат помеѓу граѓански и верски (црковен) брак, или да склучат црковен брак. На пример, во Германија, Франција, Србија, Црна Гора, полноважен ќе биде бракот со странски елемент ако е склучен пред надлежниот матичен орган. Во Шведска, бракот помеѓу странци ќе биде полноважен ако е склучен во граѓанска или во црковна форма, а во Шпанија и Грција, пред законските реформи, пред свештеник.⁸

Притоа, надлежниот орган го применува правото на ист начин, без разлика дали идните брачни другари се домашни или странски државјани.

2.2. *Lex loci celebrationis* како факултативно правило

Законот на местото на склучување на бракот во поголемиот број законодавства има императивен карактер, но некои законодавства го познаваат и *lex nationalis* како алтернативно решение во случај кога странски државјани склучуваат брак во државата на форумот.

Шпанија била позната по тоа што за своите граѓани-католици пропишувала задолжителен црковен брак. Притоа, верскиот брак го третирала како материјален, суштински услов за постоење и полноважност на бракот. Но со усвојувањето на Законот за измени и дополнување на Граѓанскиот законик (1889) од 7 јули 1981 година, во чл. 49, бил воведен граѓанскиот брак, како и можноста за избор помеѓу **граѓански и верски брак**.⁹

⁷ Исклучоци се т.н. неформални бракови, односно *common law* бракови и *de facto* бракови за време на СССР, види потетално кај Dölle, H., Familienrecht I, Karlsruhe 1964, стр.202-205, Staudinger, A., Gamillscheg, F., Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch, Sonderausgabe Internationales Privatrecht II, Berlin 1970, стр.1073.

⁸ Извор, Bordaš Bernadet, Porodičnopravni odnosi u međunarodnom privatnom pravu, Forum-Novi Sad, 2000, стр.50.

⁹ Види Bergmann/Ferid, Internationale Ehe-und Kindschaftsrecht, Loseblatt: Stand 77. Lieferung, Frank-

Долго време тоа било случај и со Грција (се до 1982 година), која за грчките државјани предвидувала задолжителен црковен брак, склучен пред православен свештеник.¹⁰ Ако грчки државјани би склучиле брак во граѓанска форма според правилото *lex loci celebrationis*, тој брак би бил полноважен во земјата на склучување на бракот, но според грчкото право, односно според *lex patriae*, ваквиот брак би бил неполноважен.

Овој систем бил изменет со усвојување на Законот за изменување и дополнување на Граѓанскиот законик од 7 април 1982 година, со кој бил воведен граѓански брак, како и можност за избор помеѓу цивилен и верски брак.

Разликата, после измените од 1982 година, е во тоа што доколку свршениците се определат за граѓански брак во странство, таквиот брак ќе биде признат како полноважен и во Грција.¹¹

Верски брак, како задолжителна форма, денес важи на Кипар,¹² во еврејските и христијанските заедници на Блискиот исток, и во исламските земји.¹³

Заради ублажување и отстранување на последиците од ваквите ситуации, во некои држави наместо исклучиво важење на правилото *lex loci celebrationis*, тоа се претвора во факултативно, така што му се додава *lex nationalis*. Според тоа, колизионата норма на државата на форумот може да биде претставена со алтернативна точка на врзување: основно правило треба да биде *lex loci celebrationis* за сите бракови кои се склучуваат во таа држава пред домашниот орган, но за брак на странски државјани (кои имаат заедничко странско државјанство, или различно странско државјанство, ако ниеден од нив нема државјанство на државата на форумот), може да се предвиди да се примени формата на склучување на брак пропишана во правото на нивното или нивните државјанства.

Ова на пример, е случај во германското законодавство. Во членот 13 став 3 од Законот за меѓународно приватно право на СР Германија од 1986 година¹⁴, предвидува еден исклучок од општото правило според кое во Германија (држава на форумот) брак може да се склучи само во домашна форма (задолжителен граѓански брак). Но ако ниеден од идните брачни партнери не е германски државјанин, бракот може да биде склучен пред законски овластеното лице во форма која ја пропишува државата на која и припаѓа овластеното лице. Овластувањето треба да потекнува од државен орган чие државјанство има еден од свршениците.¹⁵

Ваквата колизиона норма е заснована на два критериума. Точката на врзување *locus celebrationis* го зема за одлучувачки критериум органот на

furt am Main, 1982, Грција, VIII, стр.19.

10 Според чл.1367 од Граѓанскиот законик на Грција, биле прогласувани за непостоечки браковите кои не биле склучени пред православен свештеник, дури и во случај кога свршениците биле различна вероисповест. Види Bergmann/Ferid, Internationale Ehe-und Kindschaftsrecht, Loseblatt: Stand 77. Lieferung, Frankfurt am Main, 1982, Грција, III, p.18.

11 Види Bordaš B., цит.д., стр.54-55.

12 Bergmann/Ferid, цит.д., 1979, Кипар, X, 21-26.

13 Види повеќе кај G.A.L. Droz, Regards sur le droit comparé, 229 Recueil des cours (1991 IV) 135-139 ; Bergmann/Ferid, цит.д., 1987, IV, Izrael, 17-46.

14 Чл.13 став 3 од Законот гласи: "Во СР Германија бракот може да биде склучен само во форма предвидена со германското право. Брак помеѓу свршеници од кои ниеден не е германски државјанин, може да биде склучен пред секое лице кое законски е овластено од страна на владата, чиј државјанин е еден од свршениците и во форма која ја предвидува правото на таа држава; заверен препис од изводот од матичната книга на венчани, која се води за тоа овластено лице, е валиден доказ за склучениот брак".

15 Henrich D., Internationales Familienrecht, Frankfurt am Main, 1989, 10-12. Извор: Bordaš B., цит.д., стр.52.

домашната држава, а *lex personalis* на домашна територија воведува странски орган, а со тоа и странски брак. Црковниот брак кој што одговара на персоналното право на странските свршеници во домашната држава се појавува како странски брак, како во поглед на субјектите, така и според правата и обврските, па ставот на домашната држава спрема него гледа како проблем на признавање на полноважноста на една создадена правна состојба, а не како проблем на определување на меродавното право од страна на домашниот законодавец.¹⁶

Слична одредба има и полскиот Закон за меѓународно приватно право од 1965 година.¹⁷ Ревидираното меѓународно приватно право на Јапан (1990), исто така предвидува дека бракот склучен во форма и на начин кој е во согласност со *lex patrie* на било кој од брачните партнери, ќе биде полноважен.¹⁸

Македонскиот Закон за меѓународно приватно¹⁹ право во членот 25 исто така го поставува правилото *lex loci celebrationis*:

“За формата на бракот меродавно е правото на местото каде што бракот се склучува”.

Бидејќи ова е единствено правило кое ЗМПП го пропишува во поглед на формата на бракот со странски елемент, тоа безрезервно важи за сите случаи на склучување на брак на територијата на Република Северна Македонија и пред нејзините органи.

Во практиката тоа значи дека во Република Северна Македонија и за странските државјани задолжителен е граѓанскиот брак, и единствено тој може да биде полноважно склучен.²⁰ Ова правило се применува во случаите кога македонски државјанин склучува брак со лице со странско државјанство, но исто така и во случаите кога брак склучуваат двајца странски државјани, со исто или различно државјанство. ЗМПП не познава никаков исклучок кој би се однесувал на формата на бракот кој се склучува помеѓу лица со странско државјанство. Меѓутоа, не е јасно дали едниот или двајцата идни брачни другари треба да имаат престојувалиште во државата или е доволно тие да поминуваат со транзитна виза низ Република Македонија.²¹

Попродлабоченото разгледување на меѓународната надлежност на македонските надлежни лица не е дел од традицијата на македонското меѓународно приватно право. Ова може да се објасни со фактичката и правната состојба кај нас, која што го прави малку веројатно склучувањето на т.н. “туристички бракови”. Овие се карактеристични за држави кои поставуваат максимално поволни услови за склучување на брак, со минимален број на забрани и ограничувања.

16 Bordaš V., цит.д.,стр.52.

17 “1) За формата на склучување на бракот меродавно е правото на државата во која бракот се склучува.

18 Види CH. KIM, New Japanese Private International Law: The 1990 Horei, 40 AJCL 1992, 25.

19 Службен весник на РСМ бр.32 од 10.02.2020 година.

20 Член 30 од Закон за семејството гласи: „Бракот склучен по верски обичаи не произведува правно дејство“.

21 На пример, во чл.43 ал.1 и 2 од ЗМПП на Швајцарија, допушта склучување на брак помеѓу странски државјани без престојувалиште во државата, само со специјално одобрение. Надлежен за издавање на одобрението е органот за матично во кантонот, пред чие овластено лице е изјавена желба да се склучи брак-Bucher, A., Droit international privé suisse, Tome II, Bale. 1992. стр.125.

ЗАКЛУЧНИ СОГЛЕДУВАЊА

Бракот е институција која е под посебна заштита на државата и затоа државата пропишува услови, материјални и формални, кои имаат за цел да ги елиминираат оние бракови кои не одговараат на сфаќањата на конкретната заедница.

Склучувањето на полноважен брак е централен проблем на брачното право. Постојат големи разлики во супстанцијалните права на државите не само според правната природа на поединечните услови туку и според видот и бројот на условите кои треба да се исполнат за да настане полноважен брак. Разликите што постојат во поглед на материјалните и формалните услови за полноважност на бракот, како и за дејството на полноважниот и неполноважниот брак во различните држави, ја условуваат неопходноста од постоење на колизионите норми. Секоја држава создава сопствени колизионни норми, кои упатуваат на меродавното право според кое се определуваат условите за секое лице кое сака да склучи брак, неговата форма, како и меродавното право за признавањето на браковите склучени во странство.

Во однос на формата на бракот, покрај црковната и граѓанската форма, денес можеби две најважни алтернативи во споредбеното право, се појавуваат разлики и во други прашања, како што се склучувањето на брак преку полномошник, прашањето за претходно огласување на бракот, склучување на брак пред капетан на брод итн. Овде се поставува проблемот на квалификација.

Основно колизионо решение во поглед на формата на бракот со странски елемент е местото на склучување на бракот изразено како *lex loci celebrationis* (право на местото на свеченоста). И нашиот Закон за меѓународно приватно право во членот 25 исто така го поставува правилото *lex loci celebrationis*: “За формата на бракот меродавно е правото на местото каде што бракот се склучува”. Бидејќи ова е единствено правило кое ЗМПП го пропишува во поглед на формата на бракот со странски елемент, тоа безрезервно важи за сите случаи на склучување на брак на територијата на Република Северна Македонија и пред нејзините органи.

Наташа Најденова – Левиќ
Република Северна Македонија

МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА ПРИЗНАВАЊЕ НА БРАКОВИ СКЛУЧЕНИ ВО СТРАНСТВО

АПСТРАКТ: Определувањето на меродавното право значи да се утврди правото на која држава ќе се примени за да се реши некој приватно-правен однос со странски елемент. Судот или друг орган кој го применува странското право треба да го примени на начин како што тоа би го сторил судот или другиот соодветен орган на земјата чие е тоа право. Во споредбеното право право широко е прифатено правилото *lex loci celebrationis*, тоа важи како основно правило и за признавање на браковите склучени во странство. Сепак, некои држави предвидуваат и дополнителни, алтернативни правила во поглед на признавањето на странските бракови. Решенијата за определување на меродавното право за признавање на браковите склучени во странство во споредбеното право, како и во позитивното право во нашата држава, ќе бидат предмет на разгледување во овој труд.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: меродавно право примена на странско право правило *lex loci celebrationis* дополнителни правила признавање на странски бракови

APPLICABLE LAW FOR RECOGNITION OF MARRIAGES CONCLUDED ABROAD

ABSTRACT: Determining the applicable law means determining the law of which country will be applied to resolve a private legal relationship with a foreign element. The court or other body applying a foreign law should apply it in the same way as the court or other appropriate body of the country whose law it is. In comparative law, the rule *lex loci celebrationis* is widely accepted, it is also valid as a basic rule for the recognition of marriages concluded abroad. However, some countries also provide additional, alternative rules regarding the recognition of foreign marriages. The solutions for determining the applicable law for the recognition of marriages concluded abroad in comparative law, as well as in the positive law of our country, will be the subject of consideration in this paper.

KEY WORDS: applicable law application of foreign law the rule *lex loci celebrationis* additional rules for recognition of marriages concluded abroad

ВОВЕД

Определувањето на меродавното право значи да се утврди правото на која држава ќе се примени за да се реши некој приватно-правен однос со странски елемент.

Судот или друг орган кој го применува странското право треба да го примени на начин како што тоа би го сторил судот или другиот соодветен орган на земјата чие е тоа право.¹

Бракот е институција која е под посебна заштита на државата. И затоа државата пропишува услови, материјални и формални, кои имаат за цел да ги

¹ Проф.д-р Кирил Чавдар, Правен лексикон на трговското и граѓанското право, Агенција АКАДЕМИК-Скопје, Скопје, 2004, стр.544-545.

елиминираат оние бракови кои не одговараат на сфаќањата на конкретната заедница.

Овие разлики ја условуваат неопходноста од постоење на колизионите норми. Секоја држава создава сопствени колизионни норми, кои упатуваат на меродавното право според кое се определуваат условите за секое лице кое сака да склучи брак.

Поради тоа, во односите со странски елемент, се поставува прашањето како државите ќе постапат кога пред нивните органи ќе се постави прашањето за признавање на брак кој е склучен во странство, според условите кои се предвидени во позитивното право на таа држава.

Разликите во решенијата на државите за признавање на браковите склучени во странство ќе бидат предмет на разгледување на овој труд.

2. МЕРОДАВНО ПРАВО ЗА ПРИЗНАВАЊЕ НА БРАКОВИ КОИ СЕ СКЛУЧЕНИ ВО СТРАНСТВО

Идните брачни партнери ако одлучат да склучат брак во странство (пред орган на странска држава), тоа по правило, ќе мораат да го направат во форма која е пропишана во таа држава, како место на склучување на бракот.

Без разлика дали во конкретната држава во која сакаат да склучат брак, како правно обврзувачка се јавува верската форма на брак, граѓанската форма или пак, постои можност да се одлучат за една од тие две форми, во секоја од овие ситуации нивниот брак ќе биде полноважен во државата во која е склучен.

Меѓутоа, се поставува прашање, кое во практиката е многу важно, дали браковите склучени во странство ќе бидат полноважни и надвор од тие држави, и тоа во прв ред во државите чии државјани се брачните партнери.

Склучувањето на брак со странски елемент поставува пред секој законодавец две барања: 1) да го определи меродавното право за формата на браковите кои ги склучуваат домашен и странски државјанин, или странски државјани помеѓу себе, на домашна територија и пред домашни органи (странски елемент во субјектот-домашни бракови), и 2) да се изјасни за признавањето на браковите кои ги склучуваат домашните државјани со странски државјани или странски државјани помеѓу себе пред странски органи (странски елемент во правата и обврските- странски бракови).

Второто прашање во меѓународното приватно право се појавува како проблем на признавање на странските бракови, односно како прашање на меродавното право за признавање на странските бракови. Овде станува збор само за признавањето на формалната полноважност на браковите.²

Државите обично имаат исти колизионни решенија за формата на браковите со странски елемент и во случаите во кои странскиот елемент се појавува во субјектот (домашни бракови) и за оние кои за странство се поврзуваат преку правата и обврските (странски бракови). Само помал број на законодавства содржат посебни колизионни решенија во поглед на признавањето на странските бракови.³

2 Varadi Tibor, Bernadet Bordaš, Gašo Knežević, Vladimir Pavić, Međunarodno privatno pravo, deveto izdanje, Beograd, 2007, стр.297.

3 Bordaš Bernadet, Porodičnopravni odnosi u međunarodnom privatnom pravu, Forum-Novi Sad, 2000, стр.59.

2.1. Исти колизиони норми за формата на домашните бракови и за признавање на странските бракови

2.1.1. Lex loci celebrationis како императивно правило

Меродавното право за признавање на браковите склучени во странство, се определува согласно со максимата дека “бракот кој е полноважен во местото на склучување, полноважен е секаде”.

Со оглед дека во споредбеното право право широко е прифатено правилото *lex loci celebrationis*, тоа важи како основно правило и за признавање на браковите склучени во странство.

Државите кои правото на местото на склучување на бракот го предвидуваат како основно и единствено правило за определување на меродавното право за формата на бракот со странски елемент, го применуваат ова решение и во случаите на признавање на странските бракови. За двете ситуации важи истата колизиона норма, а разликата е во улогата на домашниот орган.

Во домашните бракови надлежниот орган учествува во постапката на склучување на браковите и при тоа постапува на начин кој е предвиден во домашното право. Во случајот на странските бракови, надлежниот орган треба да се изјасни за правниот однос кој настанал во странство и врз основа на правото кое е меродавно според домашната колизиона норма, да го признае бракот за полноважен или да одбие да го признае, со сите последици кои произлегуваат од таквата ситуација.⁴ Вакво решение постои, на пример, во законодавството на Буркина Фасо, Унгарија, Парагвај, Романија.⁵

Податокот за склучување на брак на македонски државјанин во странство се запишува во матичните книги што се водат во дипломатско-конзуларното претставништво на Република Северна Македонија во странство или во матичните книги што се водат на територијата на Република Северна Македонија, врз основа на извод од матичната евиденција на соодветниот орган во странство⁶. Изводот го поднесува странката, ако со меѓународен договор не е предвидено поинаку. По исклучок, кога странката не можела да прибави извод, запишувањето на податокот во матичната книга се врши со решение донесено врз основа на доказите што ги приложува странката.

Кога податокот за склучување на брак на македонски државјанин во странство се запишува во матична книга што се води во Република Северна Македонија, запишувањето се врши во матична книга на венчани која се води за местото во кое последно живеалиште имале двата или едниот брачен другар.⁷

Доколку доследно се спроведува широко прифатеното правило *lex loci celebrationis* во споредбеното право, како основно правило и за признавање на браковите склучени во странство, тогаш треба да бидат признаени сите бракови

⁴ Varadi Tibor, Bernadet Bordaš, Gašo Knežević, Vladimir Pavić, цит.д., стр.297.

⁵ Член 1023 од Законикот за лицата и семејството на Буркина Фасо: “За формата на бракот меродавно е правото на местото на склучување”; параграф 37 (3) од Уредбата со законска сила за меѓународното приватно право на Унгарија: “За формалните услови за полноважност на склучувањето на бракот меродавно е правото кое важи во местото и во времето на склучување на бракот”; член 132 од Граѓанскиот законик на Парагвај: “За брачната способност, формата и полноважноста на склучувањето на бракот меродавно е правото на местото на неговото склучување”; член 19 (1) од Законот за регулирање на односите од меѓународното приватно право: “За формата на склучување на брак меродавно е правото на државата на чија територија бракот се склучува”.

⁶ Член 25 од Законот за матичната евиденција (Службен весник на Р. Македонија бр.8/95 од 15.02.1995 год.).

⁷ Член 26 став 1 т.2 и став 2 од Законот за матичната евиденција (Службен весник на Р. Македонија бр.8/95 од 15.02.1995 год.).

кои во поглед на формата се полноважни во земјата на склучување, без оглед што во Република Северна Македонија такви бракови не би можеле да се склучат.

Меѓутоа, постојат случаи кога определени бракови, како што се полигамните или истополовите бракови, коишто се во спротивност со јавниот поредок на Република Северна Македонија, не би можеле да бидат признаени во нашата земја и не може да им биде дадена доказна сила, односно да се изедначат со браковите склучени во нашата држава согласно условите за склучување на брак предвидени во Законот за семејството.⁸

2.1.2 Lex loci celebrationis како факултативно правило за признавање на странските бракови

Во прилог на favor matrimonii и favor validatis, некои држави предвидуваат и дополнителни, алтернативни правила во поглед на признавањето на странските бракови.

Таквите правила се однесуваат на браковите на странски државјани кои се склучени во странска форма, а треба да се признаат во домашната држава, како и на браковите на домашните државјани кои се склучени во странство. Алтернативното правило е предвидено во корист на правото на државјанство (или домицил) на брачните партнери. Суштината на решението е во тоа да овозможи признавање на странскиот брак, доколку тој е полноважен во поглед на формата според правото на местото на склучување, или според правото на државјанството (или домицилот) на едниот или двајцата брачни партнери.

Оварешението прифатилон пример, италијанското право, кое за формалната полноважност предвидува примена на правото на местото на склучување или на правото на државјанство на едниот од идните брачни партнери или правото на местото на заедничкото живеалиште во времето на склучување на бракот. Во случаите ако не може да се утврди последното живеалиште, запишувањето ќе се изврши во матичната книга што се води за местото во кое се родени лицата, односно ако тие не се родени во Република Македонија, запишувањето ќе се изврши во матичната книга на град Скопје.⁹

Во оваа група на решенија спаѓаат и законите на Грција¹⁰, Кувајт¹¹, Јордан¹² и Квебек.¹³

8 Член 15 до член 22 од Законот за семејството, пречистен текст: https://www.mts.gov.mk/wbstorage/files/zakon_emejstvo_osnoven.pdf

9 Член 2 од Законот бр. 1250, од 5 април 1982 година за “воведување на граѓански брак”, стапил на сила на 19 јуни 1982 година, предвидува меродавност на lex nationalis на едниот од идните брачни партнери или правото на местото на склучување на бракот.

10 Член 13 од Граѓанскиот законик на Грција како општо правило предвидува меродавност на националното право на едниот од идните брачни партнери или правото на местото на склучување на бракот во поглед на формата.

11 Членот 37 од Законот за регулирање на правните односи со странски елемент на Кувајт, гласи: “На формалните услови за склучување на брак, како што се службената заверка и религиозната свеченост, се применува правото на местото во кое бракот е склучен или националното право на секој од брачните другари. Одредбите од националното право на секој од брачните другари мораат да се земат во предвид во однос на огласувањето или објавувањето на склучувањето на бракот. Доколку ова огласување или објавување не е сторено, поради тоа сепак не доаѓа до ништовност на склучениот брак, освен во државите чие право е повредено”.

12 Членот 13 од Граѓанскиот законик на Јордан (1976) предвидува: “2) Во поглед на условите кои се однесуваат на формата, бракот помеѓу странци или помеѓу странски и јордански државјанин ќе се смета за полноважен доколку е склучен во согласност со правото на државата на склучување или доколку биле почитувани формалните услови предвидени со правото на секој од брачните другари”.

13 Членот 3088 став 2 од Граѓанскиот законик на Квебек (1991), гласи: “Во поглед на условите на формата за бракот, меродавно е правото на местото на неговото склучување или правото на живеалиштето или националното право на едниот од брачните другари”.

2.2. Посебни колизиони решенија за признавање на странските бракови

Признавањето на странските бракови може да биде уредено и со посебни колизиони решенија, нагласувајќи го со тоа нивното посебно значење за домашното законодавство.

Еден вид такви решенија се содржани во Законот за меѓународно приватно право на Австрија, кој во членот 16 го определува меродавното право за формата на бракот во рамките на државата и во странство. За вториот случај предвидува дека формата на склучување на бракот во странство се проценува според персоналното право на секој од идните сопружници, но за оцена на формалната полноважност ќе биде доволно и почитувањето на формата предвидена во местото на склучување на бракот.¹⁴

Полска во своето колизионо право за признавање на странските бракови ја прифаќа формалната полноважност ако е во согласност со националното право.¹⁵

Содржински иста одредба има и Законот за определени семејноправни односи од меѓународна природа на Финска (1929).¹⁶

Вториот вид на посебни колизиони решенија во поглед на признавањето на браковите склучени во странство, се оние кои покрај општото правило *lex loci celebrationis*, предвидуваат исклучоци, кои се однесуваат на браковите на државјаните на државата на форумот. Тука спаѓа, на пример, чешкиот Закон за меѓународно приватно и процесно право, кој во одредбата од членот 20 за полноважност на "венчавката на секој чехословачки државјанин бара" почитување на граѓанската форма.

Португалија во членот 51 од Граѓанскиот законик (1967), всушност им ја ускратува можноста на своите државјани да склучуваат странски бракови, односно ќе им ускрати признавање, без оглед дали станува збор за брак помеѓу португалски државјани или за брак помеѓу португалски државјанин и странски државјанин¹⁷. За признавање на странските бракови на странците во Португалија се применува колизионата норма *lex loci celebrationis*.¹⁸

14 Види Živković M, Меѓународно приватно право, Националне кодификације, Прва књига, Београд 1996, стр. 21.

15 Член 15 став 2 од Законот за меѓународно приватно право (1965) предвидува: "Кога бракот е склучен надвор од Полска, доволно е ако е почитувана формата која ја бараат националните права на брачните другари".

16 Ставот 1 од параграф 7 гласи: "Бракот кој фински државјанин или странец го склучиле во странска држава пред нејзините органи и во согласност со таму важечкото право, во Финска се смета за полноважно склучен во поглед на формата"; став 3: "Доколку при склучувањето на брак во странска држава, помеѓу државјани на некоја друга држава, се почитувани одредбите кои во поглед на формата ги предвидува националното право, тогаш бракот и во Финска ќе се смета за полноважен".

17 Член 50 од Граѓанскиот законик: "За формата на бракот меродавно е правото на државата во која тој се склучува, со резерва на одредбата од следниот член"; член 51: "2) Бракот во странство помеѓу Португалци и помеѓу Португалец и странец може да биде склучен пред дипломатски или конзуларни службеници на португалската држава или пред свештеник од католичка вероисповест; во сите случаи, на склучувањето на брак мора да претходи постапка на објавување, освен ако со членото 1599 не е предвидено ослободување од тоа; став 3) Бракот во странство помеѓу португалски државјани или португалски државјанин и странец во согласност со канонското право право се смета за католички брак, без оглед на законската форма на склучување на брак според правото на местото и како основа за негово запишување служи уписот во парохискиот регистар".

18 Извор: Bordaš B., цит.д., стр.61-62.

ЗАКЛУЧНИ КОНСТАТАЦИИ

Бракот е институција која е под посебна заштита на државата и затоа државата пропишува услови, материјални и формални, кои имаат за цел да ги елиминираат оние бракови кои не одговараат на сфаќањата на конкретната заедница.

Во однос на признавањето на браковите склучени во странство, во споредбеното право право широко е прифатено правилото *lex loci celebrationis* и тоа важи како основно правило и за признавање на браковите склучени во странство. Доколку доследно се спроведува ова правило, тогаш треба да бидат признаени сите бракови кои во поглед на формата се полноважни во земјата на склучување. Меѓутоа, постојат случаи кога определени бракови, како што се полигамните или истополовите бракови, коишто се во спротивност со јавниот поредок на Република Северна Македонија.

Тие не би можеле да бидат признаени во нашата земја и не можат да се изедначат со браковите склучени во нашата држава согласно условите за склучување на брак предвидени во Законот за семејството.

Д-р Јагода МитревскаМеѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ПАРТИЗАЦИЈАТА КАКО ОБЛИК НА ПОЛИТИЧКАТА СЦЕНА ВО РСМ АНТИПОД НА ПОЛИТИЧКИОТ СИСТЕМ (ТЕОРЕТСКО - АНАЛИТИЧКИ ОСВРТ)

АПСТРАКТ: Демократија е политички процес на владеење на народот, што значи дека политичката власт произлегува од волјата на граѓаните. Овој концепт подразбира дека сите членови на општеството имаат право да учествуваат во политичките процеси, да донесуваат одлуки преку избори и да влијаат на донесувањето на законите и политиките кои ги регулираат нивните животи.

Демократски процеси во македонското општество и партизацијата се два тесно поврзани концепта кои ја обликуваат политичката и социјалната динамика во Република Северна Македонија.

Во контекст на посткомунистичката транзиција и формирањето на независна држава во 1991 година, Македонија влезе во период на политички, економски и општествени промени, при што основниот принцип на демократија беше прифатен како водечка вредност.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Партизација, политички систем, партиски систем, политичка сцена, медиуми, изборни процеси, корупција.

PARTISANSHIP AS A FORM OF THE POLITICAL SCENE IN RNM ANTIPODE OF THE POLITICAL SYSTEM (THEORETICAL-ANALYTICAL REVIEW)

ABSTRACT: Democracy is a system of governance in which power originates from the will of the citizens, ensuring their active participation in political decision-making. This concept ensures that all members of society have the right to engage in political processes, vote in elections, and contribute to shaping laws and policies that govern their lives.

Democratic processes in Macedonian society and partisanship are two closely related concepts that shape the political and social dynamics in the Republic of North Macedonia. In the context of the post-communist transition and the establishment of an independent state in 1991, Macedonia entered a period of political, economic, and social changes where the fundamental principle of democracy was embraced as a guiding value.

KEY WORDS: Partisanship, political system, party system, political scene, media, electoral processes, corruption.

ПАРТИЗАЦИЈАТА ВО РСМ

Партизацијата е процес кој се карактеризира со доминацијата на политичките партии врз јавните институции, процеси и ресурси во државата. Во Македонија, како и во многу посткомунистички земји, партизацијата беше еден од клучните фактори за развојот на политичкиот систем и функционирањето на јавните институции по осамостојувањето во 1991 година. Сепак, истовремено, таа носи со себе сериозни предизвици за демократските процеси, квалитетот на јавните услуги и владеењето на правото.

ПАРТИСКИТЕ СИСТЕМИ

Партиските системи се од суштинско значење за функционирањето на демократските општества. Во Република Северна Македонија, како и во другите демократски држави, политичките партии играат важна улога во организирањето на изборите, формирањето на влада, поставувањето на политичките агенди и претставувањето на интересите на различни социјални групи. Во контекст на РСМ, партиските системи се развиваат и менуваат низ различни историски периоди, влијанието на политичката култура и стабилност на земјата.

Еденопартиски систем – Во историски контекст, ова беше случај во периодот на комунистичката влада (1945-1991), кога Југословенската комунистичка партија (потоа претворена во Сојуз на комунисти на Македонија) беше единствената легална партија. Со транзицијата кон демократија и со реорганизацијата на политичката сцена по 1991 година, Македонија премина во систем на повеќе партии, кои се борат за политички влијанија преку избори. Во овој систем, вообичаено е постоење на неколку основни политички партии кои се натпреваруваат за гласови и можност за формирање на влада. Овој систем претставуваше пресвртница во политичката историја на земјата, бидејќи дозволи појавување на широк спектар на политички партии со различни идеи.

Важни карактеристики на партискиот систем во РСМ:

1. Етнички компоненти – Македонија има значителен број на етнички малцинства, кои имаат сопствени политички партии. Овие партии често имаат големо влијание врз формирањето на коалиции и политички одлуки, со оглед на тоа што многу од нив имаат значително влијание во парламентот, што доведува до креирање на коалиции меѓу етнички различни партии.
2. Влијание на коалициите – Како резултат на развојот на повеќепартискиот систем, политичките партии во Македонија често формираат коалиции со други партии за да ги добијат потребните мнозинства во парламентот и да формираат влада. Овие коалиции понекогаш се нестабилни и зависат од различни интереси, што може да влијае на политичката стабилност на земјата.
3. Партии во опозиција и власт – Партиите во Македонија имаат тенденција да се менуваат меѓу власта и опозицијата. Ова се должи на честа променливост на поддршката од гласачите, што доведува до честото прележување на политичката сцена и менување на стратегиите за победа.
4. Како партизацијата ја обликува политичката сцена во Македонија

Партизација на јавната администрација е еден од најочигледните примери за влијанието на политичките партии врз јавниот сектор. Политичките партии во Македонија често поставуваат свои приврзаници на важни позиции во јавната администрација, често без оглед на нивната стручност. Овој процес се нарекува клиентелизам, а негови последици се: Ниската ефикасност на јавните институции, бидејќи службениците не се најмногу квалификувани за своите работни места. Непрофесионалност и корупција во административните постапки, што го загрозува правото на еднакви шанси за сите граѓани.

ПАРТИСКИ ВЛОШЕНИ СТАНДАРДИ ПРИ СПРОВЕДУВАЊЕТО НА ЈАВНИТЕ ПОЛИТИКИ

Партизација на правосудниот систем

Правосудниот систем во Македонија е еден од најголемите жртви на партизацијата. Иако теоретски судиите и обвинителите треба да бидат независни, во реалноста многу судии и обвинители се поставуваат на клучни позиции според политичка припадност. Тоа доведува до недоверба во судскиот систем и создава нееднаквост во спроведувањето на правдата. Овој проблем се влошува со корупцијата и политизацијата на судските одлуки.

Партизација на медиумите

Медиумите во Македонија исто така се подложни на партизација. Многу телевизии, радија и печатени медиуми се контролирани од политичките партии или се користат како платформи за партиска пропаганда. Ова ја намалува слободата на медиумите, а влијае и на независноста на новинарите. Во многу случаи, медиумите не известуваат објективно и не ги информираат граѓаните на непристрасен начин, што ја нарушува јавната доверба во медиумскиот систем.

Политизација на полицијата и безбедносните служби

Полицијата и безбедносните служби во Македонија исто така се жртви на партизацијата. На многу случаи, политичките партии се обидуваат да постават свои приврзаници на високи позиции во полицијата, што може да доведе до злоупотреба на моќта и непрофесионализам. Ова е особено опасно кога полицијата треба да се занимава со спроведување на законот и заштита на јавниот ред.

ПОСЛЕДИЦИ ОД ПАРТИЗАЦИЈАТА ВО МАКЕДОНИЈА

Корупција и клиентелизам

Партизацијата на институциите создава идеален терен за корупција и клиентелизам. Поставувањето на партиски приврзаници на важни позиции во јавниот сектор значи дека ресурсите се користат за политички цели, а не за доброто на сите граѓани. Ова го спречува развојот на земјата и ја забавува економската и социјалната стабилност.¹

Ниска ефикасност и професионализам во јавната администрација

Поради партизацијата, јавната администрација се карактеризира со

¹ <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15369/03-2019-09.pdf>

неефикасност и непрофесионализам. Наместо службениците да бидат избрани на основа на своите способности, често се поставуваат согласно со нивната политичка припадност, што ја нарушува способноста на институциите да ги исполнат своите задачи.²

Политичка нестабилност и поларизација

Партизацијата на политичката сцена доведува до голема поларизација меѓу политичките партии, што го отежнува договорот и компромисот. Ова, пак, ја загрозува политичката стабилност, бидејќи секоја смена на власт може да донесе радикални промени во државните институции, што ја попречува долгорочната политичка стабилност.

Еден од најголемите проблеми на партизацијата е недовербата која граѓаните ја имаат во јавните институции. Кога институциите се контролирани од политички партии, граѓаните почнуваат да веруваат дека не функционираат во интерес на општото добро, туку за задоволување на политичките амбиции на одредени партии.

РЕФОРМИ ВО ИЗБОРНИОТ СИСТЕМ И ПАРТИЗАЦИЈАТА ВО РСМ

Реформите во изборниот систем и регулирањето на партизацијата се клучни за здравото функционирање на демократијата, бидејќи тие директно влијаат на политичката репрезентација, изборниот процес и стабилноста на демократските институции. Премногу изразена партизација и неефикасни изборни системи може да доведат до нефер избори, политичка поларизација, корупција и недоверба во државните институции. За да се обезбеди ефикасен и транспарентен политички процес, потребни се конкретни реформи во изборниот систем и контролата на партизацијата.

Подобрување на изборната транспарентност и ефикасност

Воведувањето на електронско гласање или гласање преку интернет ќе ја зголеми достапноста и транспарентноста на изборите. Ова ќе го намали влијанието на манипулациите, како што се “гласови заспани” или “купување гласови”. Дигитализација на изборните листи и гласачките процедури ќе го намали ризикот од изборни нерегуларности, а истовремено ќе го направи процесот на гласање побрз и попростапен за сите граѓани.

Независни изборни комисии:

Реформирањето на независните изборни комисии со висока транспарентност и јасни овластувања е клучно за обезбедување фер избори. Овие комисии треба да бидат подложни на јавна контрола и да ги следат сите аспекти на изборниот процес, од избирачките списоци до пребројувањето на гласовите.

Зголемување на изборната едукација

Образованието за изборниот процес и за важноста на демократијата е важен аспект за поттикнување активно и информирано гласање. Овие програми треба да се насочат кон младите, но и на поголеми групи кои можеби немаат доволно информации за изборните процеси.

² <https://kvalitet.mioa.gov.mk/wp-content/uploads/2024/05/strategi%D1%98a-za-reforma-na-%D1%98avna-administraczi%D1%98a-2023-2030-so-akcziski-plan.pdf>

РЕФОРМИ ВО ПАРТИЗАЦИЈА

Намалување на партиската доминација и клиентелизмот

Воведување на строги правила за финансирање на политичките партии може да го намали влијанието на приватни интереси и да спречи партии да се одржуваат на власт преку нефер практики (на пример, проневерување на јавни фондови или клиентелизам). Партиите треба да добиваат јавни средства во зависност од резултатите на изборите, но со ограничувања кои ќе спречат злоупотреба. Истовремено, треба да се обезбедат механизми за повисока отчетност во користењето на јавните средства, со редовни ревизии и проверка на финансиските извештаи на политичките партии.

Подобрување на одговорноста на политичките партии:

Потребно е да се создадат институции и механизми за следење на политичката одговорност на партиите. Ова би вклучувало редовно објавување на извештаи за работењето на владините тела и локалните власти, како и транспарентност во донесувањето на јавни политики и потрошувачката на буџетите. Потребно е да се создадат програми и кампањи за политичка едукација на граѓаните, кои ќе ги информираат за политичките процеси, важноста на изборите и начините на кои можат да ја изразат својата политичка волја преку изборите и јавната дебата.

Година	Демократско управување со државата	Изборен процес	Граѓанско општество	Независни медиуми	Локално демократско управување	Судска рамка и независност	Корупција	Рангирање според демократијата
2009	4.00	3.50	3.25	4.25	3.75	4.00	4.25	3.86
2010	4.00	3.25	3.25	4.25	3.75	4.00	4.00	3.79
2011	4.00	3.25	3.25	4.50	3.75	4.00	4.00	3.82
2012	4.25	3.25	3.25	4.75	3.75	4.00	4.00	3.89
2013	4.25	3.25	3.25	4.75	3.75	4.25	4.00	3.93
2014	4.25	3.25	3.25	5.00	3.75	4.25	4.25	4.00
2015	4.25	3.50	3.25	5.00	3.75	4.25	4.25	4.07
2016	4.75	3.75	3.25	5.25	4.00	4.50	4.50	4.29
2017	5.00	4.00	3.25	5.25	4.00	4.75	4.75	4.43
2018	4.75	4.00	3.25	5.00	4.00	4.75	4.75	4.36

Табела 1: Држави во транзиција и рангирање според демократијата: Република Македонија³

Според табелата: Во однос на корупцијата, Македонија бележела забележителен напредок од 4.25 на 4.75, што сугерира дека државата има сериозни проблеми во борбата против корупцијата, но постојат и напори за

³ <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2018/macedonia>

напредок. Корупцијата во Македонија е сериозен проблем кој го попречува напредокот на земјата во различни области. Меѓутоа, со поголема политичка волја, реформи, подобра едукација, транспарентност, правна ефикасност и соработка со меѓународните институции, може да се создадат услови за нејзино намалување и, во најдобар случај, елиминирање.

Во однос на изборниот процес: Од 2015 година, можам да истакнам дека Македонија беше под силен меѓународен притисок за реформи, особено од страна на Европската Унија и САД, за подобрување на изборниот процес.

ЗАКЛУЧОК

Демократските процеси во македонското општество и партизацијата претставуваат движечки сили, но и предизвици за развојот на земјата. Анализата на демократските индикатори во Република Северна Македонија, како што се демократското управување, изборниот процес, граѓанското општество, независните медиуми, судската независност и корупцијата, покажува дека, иако е постигнат напредок, земјата сè уште се соочува со значителни предизвици.

Партизацијата има длабоко вкоренето влијание на функционирањето на институциите и на демократските процеси во Македонија. Иако политичките партии играат клучна улога во политичкиот живот, нивната доминација во јавните институции често резултира со слабеење на независноста на важни демократски тела, како што се судството и медиумите. Поголем дел од државните ресурси, вклучувајќи финансии, кадровски ресурси и јавни медиуми, се користат за партиски интереси, што ја ограничува ефективноста на демократијата. Иако македонските власти спроведоа некои демократски реформи, независноста на судството, поголема транспарентност во изборите и зајакнување на граѓанското општество остануваат области кои бараат сериозно внимание. Проблемот со корупцијата исто така продолжува да претставува голема пречка за понатамошниот развој на демократијата.

За да се постигне значителен напредок, потребни се длабоки реформи во изборниот систем, како и департизација на јавните институции. Истовремено, важно е да се создаде политичка култура која ја нагласува важноста на соработката помеѓу различните политички субјекти, а не само нивната конкуренција.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. <https://izborologija.mk/info/2>
2. <https://novamakedonija.com.mk/zivot/karakteristiki-na-partiskiot-sistem-vo-makedonija/>
3. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/skopje/15369/03-2019-09.pdf>
4. <https://kvalitet.mioa.gov.mk/wp-content/uploads/2024/05/strategi%D1%98a-za-reforma-na-%D1%98avna-administraczi%D1%98a-2023-2030-so-akcziski-plan>

341.231.14:341.176(4)
341.645.5:341.231.14(44)**Доц. д-р Емилија Ицоска**Факултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

СОВЕТОТ НА ЕВРОПА КАКО РЕГИОНАЛЕН СИСТЕМ ЗА ЗАШТИТА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

АПСТРАКТ: Идејата за човековите права започнува да се развива некаде во втората половина на 20 век. Тогаш се појавија и првите документи за човекови права и тоа: Општата декларација за правата на човекот на ООН од 1948 година, потоа Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи на СЕ од 1950 година, Меѓународниот пакт за граѓански и политички права од 1966 година и Меѓународниот пакт за економските, социјалните и културните права од 1966 година, како и Повелбата за основните права на ЕУ од 2000 година.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: човекови права, Совет на Европа, Европската конвенција за човекови права, Европскиот суд за човекови права

THE COUNCIL OF EUROPE AS A REGIONAL SYSTEM FOR THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS

ABSTRACT: The idea of human rights began to develop sometime in the second half of the 20th century. Then the first human rights documents appeared, namely: the UN Universal Declaration of Human Rights of 1948, then the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of the Council of Europe of 1950, the International Covenant on Civil and Political Rights of 1966 and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 1966, as well as the Charter of Fundamental Rights of the EU of 2000.

KEY WORDS: human rights, Council of Europe, European Convention on Human Rights, The European Court of Human Rights

ВОВЕД

Според Статутот, целта на Советот на Европа е да постигне поголемо единство на неговите членови во обезбедување и реализација на идеите и принципите што се заедничко наследство на неговите народи. Тука се: правата и слободите на човекот, владеењето на правото (правна држава) како и принципите на секоја вистинска демократија; олеснување на нивниот економски и социјален развој. Советот на Европа беше формиран за:

- » да ги брани човековите права, парламентарната демократија и владеењето на правото;
- » да иницира и негува широки континентални договори за да се стандардизираат социјалните и правните практики на државите;
- » да промовира свест за европски идентитет;
- » да придонесува кон намалување на културните разлики меѓу европските народи.
- » Овие цели се остваруваат преку неколку форми и тоа: демократски

расправи и дискусии по прашања од заеднички интерес, договори помеѓу државите-членки, заедничка акција на економско, културно, социјално, научно, правно и административно поле.

1. ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

На територијата на Европа речиси сите држави овој орган на СЕ го посматраат како Уставен суд на европските граѓани. Предноста на ЕКЧП споредбено со другите меѓународни институции е токму привилегијата во системот на ЕКЧП да се има една ваква инстанца, која го штити поединецот од повреда на некое уставно загарантирано право. Голема предност е и тоа што Комитетот на министри го надгледува извршувањето на неговите одлуки. Сепак, имајќи ја предвид неговата улога за речиси сите европски граѓани мора да се спомене и квантитетот на предмети што секојдневно се пласираат пред овој суд. Тој и покрај тоа останува конзистентен и доследен во неговата работа што за секој поединец е мотив неговиот предмет да се најде пред овој суд.

1.1. НАЦИОНАЛНА ПОСТАПКА ПРЕД ПОДНЕСУВАЊЕ НА ПРЕДМЕТОТ ДО ЕСЧП

Пред да се достави некој предмет на странка пред ЕСЧП, потребно е да бидат исполнети определени услови во самата држава, против која е поднесена жалбата. Без постоењето на тие услови е невозможно жалбата да се прифати пред Европскиот суд за човекови права. Во литературата се сретнува поимот национална постапка пред поднесување на предметот до ЕСЧП и се мисли на сите збирни активности кои се преземаат од страна на странката за да биде предметот допуштен да се решава пред ЕСЧП. Во продолжение на текстот ќе следат сите услови (активности) кои се преземаат пред предметот да биде предаден на решавање пред ЕСЧП.

1.1.1. ИСЦРПЕНОСТ НА ДОМАШНИТЕ ПРАВНИ ЛЕКОВИ

Прекршувањата на Конвенцијата мора да се образложат во прв степен пред националниот суд, така што потенцијалната употреба на ЕКЧП може да се развива уште од самиот почеток. Уште повеќе каде што случајот вклучува прекршување на основните права, адвокатите треба да бараат да ги имаат во предвид прекршувањата утврдени од страна на националниот суд: ако судот утврди дека постои повреда, може да се бара дополнителна примена на ЕКЧП. Прекршувањето на членови од Конвенцијата мора да се образложи суштински во прв степен, со конкретна референца за применливите членови на Конвенцијата (Lafranc G. 2017, стр. 12). Соодветно е да се повикаат на исти аргументи на Конвенцијата по жалба и до највисокиот суд или било кој друг уставен суд или касационен суд кој постапува како краен суд. Принципот на супсидијарност бара националните судови да имаат можност да се разгледа и да се поправи наводната повреда. Ако тие не се предвидени, може да се поднесе барање до ЕСЧП.

Секогаш треба да се поднесе жалба до највисокиот суд на државата пред да се поднесе барање до ЕСЧП за да се избегне ризикот ЕСЧП да ја прогласи жалбата за недопуштена (ЕКЧП 1950, чл. 35 стр. 1). Во некои држави може да има случаи во кои жалбата до највисокиот суд не е потребна, на пример, ако тој суд веќе донесе одлука за проблемот на правото. Во такви околности засегнатиот адвокат треба внимателно да го анализира релевантното домашно право, позицијата на националниот суд во крајна инстанца и прецедентното право на

ЕСЧП. Конвенцијата бара само исцрпување на домашните правни лекови кои се релевантни за наводните повреди, а кои се адекватни и ефективни.

Исцрпувањето на сите домашни постапки за жалби е од суштинско значење. Системот на ЕКЧП се темели на принципот на супсидијарност. Ако апликантот не успеал да ги исцрпи домашните правни лекови, ЕСЧП ќе заклучи дека домашниот правен систем е лишен од можноста да ги разгледа жалбите на ЕКЧП.

Секое кршење на Конвенцијата мора да е суштински објаснето. Препорачливо е да се образложи прекршување на конкретни членови на ЕКЧП, наместо општа или апстрактна повреда на правни принципи. На пример, ако кршење на правото на судење во рамките на разумен рок (ЕКЧП 1950, чл. 6 (1)) се образложи во контекст на националното кривично судење, бараната санкција треба да биде јасно наведена.

Соодветно е да се потпреме на судската пракса на ЕСЧП пред националните судови и притоа да се повикаме да се утврдат одлуките на Судот во врска со повредите на споменатиот член и на Конвенцијата. Пресудите на ЕСЧП во врска со таквите прекршоци мора да бидат целосно референцирани, вклучувајќи и упатување на конкретните ставови во врска со прекршувањата на кои се повикува ЕКЧП врз пресуди во слични случаи. Адвокатите не треба да се ограничат само на разгледување на пресудите на ЕСЧП кои се однесуваат на истата обвинета држава. Препорачливо е да се земат предвид сите слични одлуки на ЕСЧП во врска со земји со сличен правен систем.

Многу е препорачливо наводите за кршење на ЕКЧП да бидат направени во писмена форма, како на пример, како и во писмените поднесоци, писмени белешки до судот или други пишани заклучоци. На прво место мора да биде наведена соодветноста на барањето на прекршувањата на човековите права. Важно е за правниците да ги советуваат своите клиенти колку што е можно поцелосно, како и попрецизно да ги посочат релевантните правни прашања. Нејасна анализа на прашања е бескорисно за клиентот и може предвремено да доведе до неуспех пред ЕСЧП. За таа цел, релевантните факти треба да се утврдат што е можно попрецизно. Неопходна е идентификација на фактичката матрица за да се избегне двосмисленост или неточност во однос на релевантните членови на ЕКЧП.

2. ПРИСТАПОТ ДО ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Постапката за жалба во случај кога се верува дека некои од правата гарантирани со Европската конвенција за човекови права се повредени, е релативно едноставна. Сепак, треба да се има во предвид дека таа постапка воопшто не е брза (за целосно разрешување на случајот во поголем број од случаите се чека цели 5 години). Пред поведување на постапката значајно е да се провери дали предметот на жалбата е претходно разгледуван и да се осигура дека се задоволуваат барањата за допуштеност на жалбата предвидени во самата Конвенција. Притоа, не е неопходно да се биде претставен од адвокат, но во секој случај е подобро да се добие совет од правно лице со искуство од овој вид случаи или невладина организација што се бави со проблемите на човековите права (како на пример, Хелсиншки комитет за човекови права). Ограничена правна помош може да се обезбеди од Европскиот суд, но само кон крајот на испитувањето за допуштеност на жалбата, а не пред нејзиното поднесување, додека трошоците се надоместуваат во случај на успешност на жалбата. Значајно

е тоа што не се надоместуваат трошоците на Судот, а во ниеден случај не може да постои должност да се надоместат трошоците на Владата, односно државата против која е поднесена жалбата (петицијата).

Жалбата не мора да биде поднесена со посебен формулар, иако лицето ќе биде подоцна замолено да пополни одреден формулар. Жалбите (петициите) се упатуваат на адреса:

- » Registry of the European Court of Human Rights
- » Council of Europe
- » F-67075 Strazbourg Cedex
- » France
- » Писмото (жалбата) до Судот во Стразбур мора да содржи:
- » име и презиме, возраст, адреса и занимање на жалителот;
- » име, адреса и занимање на лицето што застапува (на пример, на адвокат или невладина организација);
- » државата против која е поднесена жалбата;
- » јасна и концизна изјава за фактите на кои се однесува жалбата;
- » одлуката на која се однесува жалбата што го засега наведеното право со давање на егзактни датуми;
- » одредбата на Конвенцијата на која се повикува со објаснување зошто смета дека фактите претставуваат повреда на нејзините одредби;
- » детали за сите правни средства користени на национален план;
- » пресуди, одлуки или други документи што се однесуваат на жалбата (Лич Ф. 2010, страна 315 – 319).

Европскиот суд ќе одлучи дали жалбата е прифатлива. Писменото се доставува на еден од судиите (известувач), кој може да бара дополнителни информации за жалителот или Владата против која е поднесена жалбата пред случајот да го изложи пред советот од тројца судии. Судот, исто така, може да одлучи да побара дополнителни информации или да ја покани Владата да се изјасни за својот став за тоа дали смета дека жалбата треба да се допушти. Гледиштата на Владата се доставуваат до жалителот кој може да одговори на истите. Во оваа фаза судот може да одржи устен претрес.

Постапките пред судот во почетната фаза се доверливи поради што треба претпазливо да не се оддаваат информации за нив на печатот или на некој друг. Иако оддавањето на информации многу ретко може да доведе до отфрлање на жалбата. Инаку жалбата ќе се отфори како недопуштена доколку:

- » жалбата е анонимна;
- » не е поднесена во рок од 6 месеци од конечната одлука што се однесува на наводната повреда на Конвенцијата;
- » се работи за случај по кој Комисијата или Судот веќе постапиле или по кој порано се водени други меѓународни постапки;
- » се работи за држава, период во времето или територија на која Конвенцијата не се применува, или на право што не се гарантира со истата;
- » домашните правни средства не се исцрпени;
- » е очигледно неоснована (на пример, фактите не укажуваат очигледно на повреда на Конвенцијата);
- » е злоупотребено правото на петиција (на пр. примарните цели се

политички, Судот се доведува до заблуда, не се почитува доверливоста на постапката, се употребува навредлив јазик и сл.).

Во досегашната практика, огромно мнозинство од жалбите (95 %) се прогласени за неприфатливи. Ова го повлекува значењето на грижлива оценка на случајот пред тој да се поднесе пред Судот во Стразбур. Ова особено поради тоа што не постои жалба против правична одлука за допуштеност на петицијата.

Веројатно ќе помине една година додека Судот одлучи за прифатливоста на случајот, при што сепак се дава приоритет на ургентни случаи. Тогаш судот може да се контактира преку телефон, телекс, факс. Тој може да побара од Владата да се воздржи од каква било акција додека не ја разгледа жалбата. Иако Владата не е должна тоа да го стори, ваквите правила се почитуваат.

Доколку се одлучи дека жалбата е прифатлива, судот подетално го испитува случајот, пошто ќе се обиде да постигне „пријателско спогодување“ со посредување помеѓу жалителот и Владата. Најчесто се работи за плаќање компензација или донесување некаква одлука, но од Владата може да се бара и промена на правото или управната практика. Доколку се постигне вакво пријателско спогодување, Судот подготвува кратка изјава за фактите и постигнатото решение, што е единственото што ќе го објави за случајот.

Ако не се дојде до спогодување, Судот може да донесе правно задолжителна одлука за државите, а на жалителот може да му додели „правично обештетување“.

Одлуките на органите во Стразбур ја обврзуваат државата на меѓународен план и таа мора да им се покори, но не се непосредно правно задолжителни за домашните судови. Со нив никогаш не се навлегува непосредно во правосилните судски пресуди. Европскиот суд за човекови права не е хиерархиски надреден над домашните судови и никогаш не може да поништи, укине ниту преиначи правосилна судска одлука. Начинот на кој државите ќе одлучат да исправат повреда на некое од правата и слободите на Конвенцијата се остава на самите држави. Тоа обично се прави со надомест на штета, помилување и сл., а во голем број се вршени и промени на домашните закони и други акти со цел да се отстрани можноста за нови повреди во иднина.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Тоновски, Ѓ. Меѓународни организации (приказ), Европски универзитет – РМ, Скопје, 2006
2. Feset J. Study of the Case-Law of the European Court for Human Rights Applicable to the Environment Law, Procedia-Social and Behavioral Sciences 2012
3. Фрчковски, Љ.Д. Меѓународно право за правата на човекот, Магор, Скопје 2014
4. Harris D. J., Boyle M. O., Warbrik C. Law of the European Convention on Human Rights, Oxford 2014
5. Horovenco B. Protection of partients' rights in the European Court of Human Rights, Zaporizhzhia National University 2015

Јована ЗиковскаСтудент на II циклус студии, Факултет за правни науки, МСУ
Република Северна Македонија

СПОРЕДБА НА ЗАКОНОТ ЗА СТРАНЦИ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И РЕПУБЛИКА СРБИЈА ВО ПОГЛЕД НА ПРЕСТОЈ НА СТРАНЦИ ВО ДВЕТЕ ДРЖАВИ

АПСТРАКТ: Слободното движење на луѓе е еден од фундаменталните принципи на Европската Унија и на секоја друга држава. Можноста странците да живеат и да работат во било која земја, придонесува државите да го менуваат начинот на организација и пристапот кон странците. Сето тоа согласно законски прописи и меѓународни договори. Во овој труд првично е дефиниран поимот "странец" и правната положба на странците.

Во Република Северна Македонија, правната положба на странците е законски дефинирана со Закон за странци. Овој закон ќе се применува во согласност со меѓународните договори кои Република Северна Македонија ги ратификувала согласно со Уставот, а кои го доведуваат странецот во поповолна положба.

За да се согледаат сите права и обврски при престој на странците, како и позитивни и негативни страни на Законот за странци на Република Северна Македонија, ќе се направи компарација со дел од Законот за престој на странци во Република Србија.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: странец, Закон за странци на РСМ, право на странец, престој на странец

COMPARISON OF THE LAW ON FOREIGNERS IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA AND THE REPUBLIC OF SERBIA WITH REGARD TO THE STAY OF FOREIGNERS IN THE TWO STATES

ABSTRACT: The free movement of people is one of the fundamental principles of the European Union and of every other country. The possibility for foreigners to live and work in any country, contributes to countries changing the way of organization and approach to foreigners. All in accordance with legal regulations and international agreements. In this paper, the term "foreigner" and the legal position of foreigners are defined initially.

In the Republic of North Macedonia, the legal position of foreigners is legally defined by the Law on foreigners. This law will be applied in accordance with the international agreements that the Republic of North Macedonia has ratified in accordance with the Constitution, and which bring the foreigner to a more favorable position.

In order to understand all the rights and obligations during the stay of foreigners, as well as positive and negative aspects of the Law on foreigners of the Republic of North Macedonia, a comparison will be made with part of the Law on the stay of foreigners in the Republic of Serbia.

KEY WORDS: foreigner, Law on foreigners of RSM, right of a foreigner, residence of a foreigner.

ВОВЕД

РСМ нема долга традиција на имиграција на странци во земјата. Од независноста во 1991 наваму најголем број на странци кои живеат во државата се од земјите од регионот. Во последните неколку години бројот на странци неколкукратно се зголеми и тоа пред се како резултат на инвестициите во економските зони, но и на развојот на приватните образовни институции кои од година во година привлекуваат голем број на странци кои студираат во Македонија.¹

За да можиме подетално да го објасниме поимот странец, најдобро би било да се даде дефиниција на поимот странец од правен аспект. „Странец“ е лице кое не е државјанин на Република Северна Македонија и лице без државјанство, односно лице кое ни една држава по сила на својот закон не го смета за свој државјанин.²

Правен статус на странците е дефиниран според Член 4:

1. Странците за време на нивниот законски престој во Република Северна Македонија ги имаат истите права и обврски како и државјаните на Република Северна Македонија, освен ако поинаку не е определено со закон.
2. За време на престојот во Република Северна Македонија, странците се должни да се придржуваат кон Уставот на Република Северна Македонија, законите, другите прописи и актите на органите на државната власт, како и во согласност со обврските утврдени со ратификуваните меѓународни договори.

Од посебна важност е контролата на движење и престој на странци и тоа дефиниран според член 7: Работите во врска со контролата на движењето и престојот на странците во Република Северна Македонија ги врши Министерството за внатрешни работи, доколку со закон не е определена надлежност на друг орган.

1. ПОИМ ЗА СТРАНЕЦ И ПРАВНА ПОЛОЖБА НА СТРАНЦИТЕ³

Под странец се подразбира секое физичко лице кое нема државјанство на Република Северна Македонија. Исто така, под поимот странец, во поширока смисла, се подразбира и правно лице кое нема припадност (националност) на Република Северна Македонија.

Збирот на правните норми со кои се определува можноста странските физички и правни лица да се појавуваат како носители на граѓански субјективни права, односно на т.н. „приватни права“ во правната наука се нарекува „правна положба на странците“. Правилата кои ја сочинуваат оваа целина имаат за цел да определат дали странците на територијата на определена држава можат да се стекнуваат со семејни, наследни, облигациони и стварни права, да засноваат работен однос или пак да ползуваат права од интелектуалната сопственост.

Во Република Северна Македонија, правната положба на странците

1 Авди, Н.; Здравкова, И.; Горчевски, Д.: (2020) Анализа на политиките и услугите достапни за странците во Република Северна Македонија, Скопје: Македонско здружение на млади правници

2 ЗАКОН ЗА СТРАНЦИ - пречистен текст (декември 2021)
[https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20\(1\).pdf](https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20(1).pdf)

3 Т.Дескоски, В.Доковски: Меѓународно приватно право, Правен факултет, „Јустинијан Први“ Универзитетот, „Св Кирил и Методиј“ Скопје (2021).

традиционално се изучува како дел од меѓународното приватно право, при што како едно од најважните прашања се сметаше тоа дали странец може да биде титулар на одредено граѓанско субјективно право. Со развојот на меѓународното приватно право, денес централното место има на судирот на закони.

1.1 Основни карактеристики на правната положба на странците

Правната положба на странците како што напоменавме се регулира со примена на непосредниот метод, при што е задолжително почитување на правилата содржина во меѓународните договори. И не само почитување на правилата на меѓународните договори, кај правната положба на странците голема улога имаат и меѓународните обичаи како и останатите извори на меѓународното јавно право. Ова од причина што правилата на меѓународното јавно право ги поставуваат стандардите за заштита на посебните категории на странци – бегалците и апатридите. Меѓународното приватно право не ги изучува јавно правните елементи на правната положба на овие посебни категории, туку ја анализира како овие лица можат да се стапат во одреден граѓанскоправен однос. Од овие причини, основни карактеристики на правната положба на странците се: а) непосредното регулирање; б) примена на принципот на територијалитет и в) почитување на минималните меѓународни стандарди.

1.2 Услови под кои странците можат да ползуваат релативно резервирани права

Оваа група на права означува дека се бара исполнување на дополнителен услов кој не се бара за домашните државјани. Тоа се: (а) заемноста (реципроцитет); (б) специјално одобрение (концесија); (в) статусот на штитеник (бегалец); (г) припадноста на определена етничка група, (д) специјално одобрение за населување; и (ф) фактички домицил на домашна територија.

2. КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА НА ЗАКОНОТ ЗА СТРАНЦИ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА СО ЗАКОНОТ ЗА СТРАНЦИ НА РЕПУБЛИКА СРБИЈА ВО ПОГЛЕД НА ПРЕСТОЈ НА СТРАНЦИ ВО ДВЕТЕ ДРЖАВИ

За да се согледаат сите права и обврски на странците, како и позитивни и негативни страни на Законот за странци на Република Северна Македонија,⁴ ќе се направи компарација со Законот за странци во држава од регионот односно Република Србија, во поглед на престој на странци. За подобра анализа направен е паралелен преглед на содржината на Законот за странци на двете земја поодделно. Споредбата е дадена во табела 1.

2.1 Анализа на добиените резултати:

Споредувајќи ги двата закони, во поглед на престој на странци, разликата е што во законот на странци на РСМ за разлика од РС, не се регулира Дозвола

⁴ ЗАКОН ЗА СТРАНЦИ (Редакциски пречистениот текст на Законот за странци ги опфаќа: основниот текст на Законот, објавен во „Службен весник на РМ“ бр.97/18, Законот за изменување и дополнување на Законот за странци, објавен во „Службен весник на РСМ“ бр.108/19 и Законот за изменување и дополнување на Законот за странци, објавен во „Службен весник на РСМ“ бр.294/21, во кои е означено времето на нивното влегување во сила и примена.)

[https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20\(1\).pdf](https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20(1).pdf)

Законот за странци во РСМ	Законот за странци во РС
<p>Глава IV - Престој на странци</p> <p>Дефинирање на престој на странец</p> <p>1. Краткорочен престој</p> <ul style="list-style-type: none"> - Дефинирање на краткорочен престој - Престанување на краткорочен престој - Откажување на краткорочен престој - Надлежност за донесување решение за откажување краткорочен престој <p>2. Привремен престој</p> <p>2.1 Причини за привремен престој</p> <ul style="list-style-type: none"> - Услови за одобрување на привремен престој <p>2.2 Постапка за одобрување на привремен престој</p> <ul style="list-style-type: none"> - Барање за одобрување привремен престој - Постапување на дипломатско-конзуларното претставништво на РСМ во странство по поднесеното барање - Надлежност за донесување решение по поднесено барање за одобрување привремен престој - Дозвола за привремен престој - Продолжување на привремен престој <p>2.3. Привремен престој заради различни причини</p> <p>а) Привремен престој заради работа</p> <p>2.3.1 Привремен престој заради вработување</p> <ul style="list-style-type: none"> - Услови за привремен престој заради вработување - Привремен престој заради сезонско вработување <ul style="list-style-type: none"> - Услови за привремен престој заради сезонско вработување - Привремен престој за упатени работници - Привремен престој за упатени работници <p>б) Привремен престој заради школување, студирање или изучувањејазик на кој се изведува наставата</p> <p>в) Приврем. престој заради учество во програми на меѓународна размена на ученици или студенти</p> <p>г) Привремен престој заради специјализација,</p>	<p>IV Престој на странци</p> <ul style="list-style-type: none"> -Краткотрајни престој на странци - Привремен престој - Поднесување барање за привремен престој и рокови - Надлежност за одлучување - Општи услови за издавање привремен престој - Траење на привремен престој - Одбивање на барање за привремен престој, - Привремен престој по основ на запослување, - Дозвола за привремен престој и работа на странци (Единствена дозвола) - Поднесување барање за единствена дозвола - Услови за издавање на единствена дозвола - Постапка на одлучување - Основ на издавање единствена дозвола - Одбивање на барање за единствена дозвола, - Важење на единствена дозвола, - Престанок на важење на единствена дозвола, - Привремен престој по основ на школување или учење јазик - Привремен престој по основ на студирање - Привремен престој по основ на учество во програмата на меѓународна размена ученици и студенти - Привремен престој по основ на научно-истражувачка работа или други научно-образовни активности - Привремен престој по основ на обавување верски служби - Привремен престој заради лекување или нега - Привремен престој по основ сопственост на недвижност - Привремен престој врз основа на семејно обединување

Законот за странци во РСМ	Законот за странци во РС
<p>специјализација, стручно усовршување или практично оспособување</p> <p>д) Привремен престој заради волонтерство</p> <p>е) Привремен престој заради лекување</p> <p>з) Привремен престој врз основа на семејно обединување</p> <p>с) Одобрување привремен престој на странец кој е член на потесното семејство на државјанин на РСМ</p> <p>и) Привремен престој на странец кој по потекло е од РСМ</p> <p>ј) Привремен престој на дете на странец родено во РСМ,</p> <p>к) Привремен престој на странец кој стекнал право на сопственост на стан, станбена зграда или куќа на територијата на РСМ</p> <p>л) Привремен престој поради хуманитарни причини</p> <p>3. Престанување на привремен престој</p> <p>а) Одземање на привремен престој</p> <p>б) Престанок на привремен престој</p> <p>4. Постојан престој</p> <p>4.1 Одобрување постојан престој (5 год)</p> <p>4.2 Престанување на постојан престој</p> <p>а) Одземање постојан престој</p> <p>б) Престанок на постојан престој</p> <p>5. Облик и содржина на дозвола за престој</p> <p>6. Ограничување или забрана за движење на странци во Република Северна Македонија</p>	<p>- Привремен престој за член на семејство на странец на кој му е одобрен азил</p> <p>- Рок на важење на привремен престој по основ на спојување на семејството</p> <p>- Привремен престој на малолетен странец роден на територијата на Република Србија</p> <p>- Самостоен престој</p> <p>- Брак од корист</p> <p>- Привремен престој поради хуманитарни причини</p> <p>- Привремен престој на странец за кого се претпоставува да е жртва на трговија со луѓе</p> <p>- Привремен престој на жртва од трговија со луѓе</p> <p>- Престанок на хуманитарен престој и привремен престој за жртва на трговија со луѓе</p> <p>- Начела при одлучување</p> <p>- Престанок на привремениот престој</p> <p>- Постојан престој</p> <p>- Постојан престој во посебни случаеви</p> <p>- Надлежност на одлучување</p> <p>- Услови за одобрување на постојан престој (3 год)</p> <p>- Одбивање на барање за постојан престој</p> <p>- Престанок на правото за стален престој</p> <p>- Повторно стекнување на право за постојано настојување</p>

за привремен престој и работа на странци (Единствена дозвола), Привремен престој по основ на обавување верски служби, Привремен престој на малолетен странец роден на територијата на Република Србија, Привремен престој на странец за кого се претпоставува да е жртва на трговија со луѓе, Престанок на хуманитарен престој и привремен престој за жртва на трговија со луѓе, Престанок на хуманитарен престој и привремен престој за жртва на трговија со луѓе, Начела при одлучување, Постојан престој во посебни случаеви, Повторно стекнување на право за постојано настојување.

Според законот на странци во РСМ, стекнување на право за постојан престој е 5 години а додека кај РС стекнување право за постојан престој е 3 години.

ЗАКЛУЧОК

Во овој труд првично е дефиниран поимот "странец" и правната положба на странците. Направена е класификација на приватните права според степенот на нивната достапност на страните. Дефинирани се условите под кои странците можат да ползуваат релативно резервирани права. Сето тоа е опишано во Законот за странци на Република Северна Македонија. Со овој закон покрај другото се уредуваат условите за престој на странците како и правата и должностите на странците во Република Северна Македонија. За да се согледаат сите позитивни и негативни страни на овој закон направена е компарација со Законот за странци на Република Србија.

Споредувајќи ги двата закони, во поглед на престој на странци, разликата е што во законот на странци на РСМ за разлика од РС, не се регулира: Дозвола за привремен престој и работа на странци (Единствена дозвола), Привремен престој по основ на обавување верски служби, Привремен престој на малолетен странец роден на територијата на Република Србија, Привремен престој на странец за кого се претпоставува да е жртва на трговија со луѓе, Престанок на хуманитарен престој и привремен престој за жртва на трговија со луѓе, Престанок на хуманитарен престој и привремен престој за жртва на трговија со луѓе, Начела при одлучување, Постојан престој во посебни случаеви, Повторно стекнување на право за постојано настојување.

Според законот на странци во РСМ, стекнување на право за постојан престој е 5 години а додека кај РС стекнување право за постојан престој е 3 години.

Овој труд ќе придонеси кон подобрување на законската правната рамка за престој на странците во Република Северна Македонија, за регулирање на легалните и илегалните миграциони движења како и напредок во однос на воспоставувањето и развојот на централна база на податоци за странци.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. Авди, Н.; Здравкова, И.; Ѓорчевски, Д.:(2020) Анализа на политиките и услугите достапни за странците во Република Северна Македонија, Скопје: Македонско здружение на млади правници
2. ЗАКОН ЗА СТРАНЦИ -пречистен текст (декември 2021) [https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20\(1\).pdf](https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20(1).pdf)
3. Т.Дескоски, В.Доковски: Меѓународно приватно право, Правен факултет,„Јустинијан Први“ Универзитетот,, Св Кирил и Методиј“ Скопје (2021).
4. ЗАКОН ЗА СТРАНЦИ (Редакциски пречистениот текст на Законот за странци ги опфаќа: основниот текст на Законот, објавен во „Службен весник на РМ“ бр.97/18, Законот за изменување и дополнување на Законот за странци, објавен во „Службен весник на РСМ“ бр.108/19 и Законот за изменување и дополнување на Законот за странци, објавен во „Службен весник на РСМ“ бр.294/21, во кои е означено времето на нивното влегување во сила и примена.)
5. [https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20\(1\).pdf](https://mvr.gov.mk/Upload/Documents/Zakon%20za%20stranci%20precisten%20tekst%20(1).pdf) ZAKON O STRANCIMA ((‘Sl. glasnik RS’, br. 24/2018, 31/2019 i 62/2023) https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_strancima.html

351.941(497.7)

Вон. проф. д-р Елизабета СпироскаФакултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија**Вон. проф. д-р Мирјана Ристовска****Проф. д-р Светлана Вељановска****Вон. проф. д-р Никола Тунтевски****Доц. д-р Иле Масалковски**Универзитет "Св. Климент Охридски" – Битола
Република Северна Македонија

ФУНКЦИОНАЛНА АНАЛИЗА НА НАРОДНИОТ ПРАВОБРАНИТЕЛ ВО РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА (II ДЕЛ)

АПСТРАКТ: Овој труд настана во рамките на научно-истражувачкиот проект „Функционална анализа на народниот правобранител во Република Северна Македонија“ и претставува дел од истоимената монографија која што е посветена на ова прашање. Структурата на оваа истражувачка монографија е аналогна на основните цели на истражувањето: историски развој на институцијата Народен правобранител, правна рамка на институцијата Народен правобранител во правото на Европската Унија, Народниот правобранител во правото на Република Северна Македонија, емпириска анализа на функционалноста на Народниот правобранител во Република Северна Македонија и заклучни согледувања и препораки. Во четвртиот дел, кој што се разгледува во продолжение, опфатена е анализата на резултатите од спроведената анкета на општата јавност.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: Народен правобранител, Република Северна Македонија, општа јавност.

FUNCTIONAL ANALYSIS OF THE OMBUDSMAN IN THE REPUBLIC OF NORTH MACEDONIA (PART II)

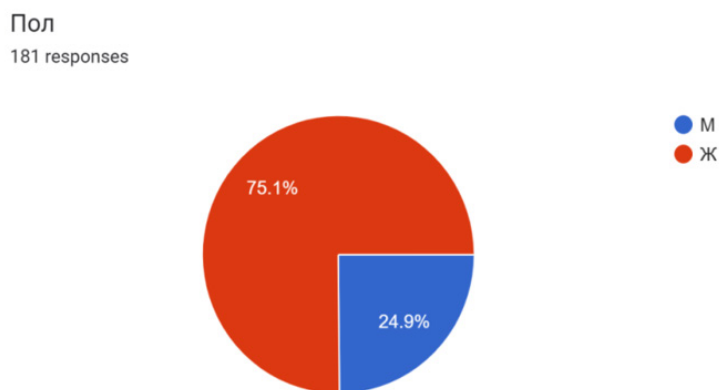
ABSTRACT: This paper was created within the scientific-research project "Functional analysis of the Ombudsman in the Republic of North Macedonia" and is a part of the monograph dedicated to this issue. The structure of this research monograph is analogous to the basic objectives of the research: historical development of the institution of the Ombudsman, legal framework of the institution of the Ombudsman in the the European Union, the Ombudsman in the law of the Republic of North Macedonia, empirical analysis of the functionality of the Ombudsman in the Republic of North Macedonia and conclusions and recommendations. In the third part, which is discussed below, the legal basis, the organizational structure, the conditions for the election and termination of the position of ombudsman, and the competences of this institution had been analysed. In the fourth part, which is discussed below, the analysis of survey of the general public is included.

KEY WORDS: Ombudsman, Republic of North Macedonia, general public.

АНАЛИЗА НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОД СПРОВЕДЕНАТА АНКЕТА (ОПШТА ЈАВНОСТ)

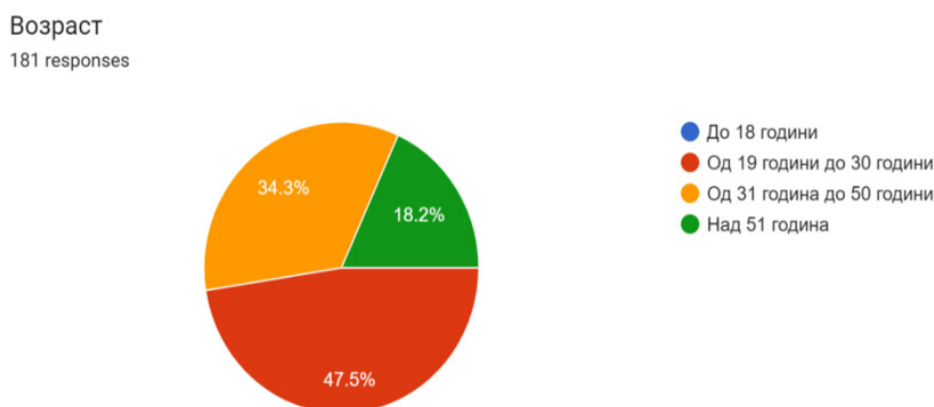
Со цел да се соберат валидни податоци за научно-истражувачкиот проект под наслов: „Функционална анализа на Народниот правобранител во Република Северна Македонија“, тимот кој го реализираше истражувањето направи анкета во периодот февруари-март 2022 година. Прашањата беа систематизирани и структурирани за две категории граѓани тоа посебно за општата јавност, а посебно за стручната јавност.

Во графиконот 1 е дадена структурата на испитаници според пол. Од вкупно 182 анкетирани граѓани на РСМ, поголемиот дел 75,1% се од женски и 24.9 % се од машки пол.

Графикон 1

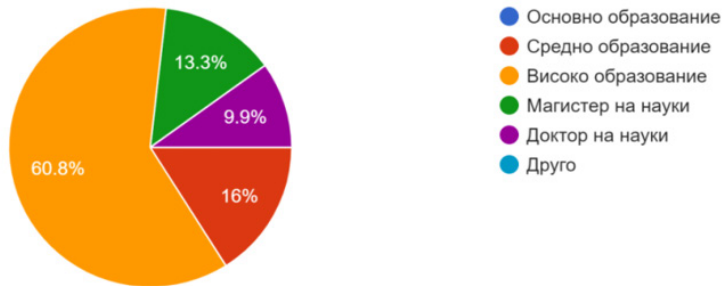
Во графиконот 2 е претставена возрасната структура на испитаниците. Најголем дел од нив се на возраст од 19 до 30 години - 47,5 % потоа следува популацијата на возраст од 31 до 50 години со 34.3 % и над 51 година 18,2%.

Графикон 2

Во Графиконот 3 се гледа образовната структура на испитаниците. 60,8% од нив се со завршено високо образование, 16% се со средно образование, 13,3 % се магистри на науки и 9,9 % се доктори на науки.

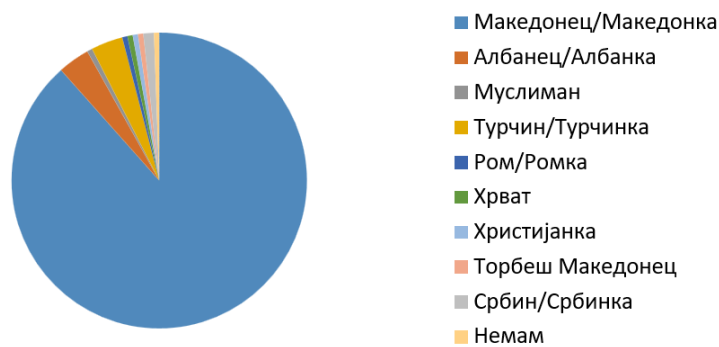
Образование
181 responses

Графикон 3

Графиконот 4 се однесува на етничката припадност на испитаниците. Одговорот на ова прашање беше од отворен тип, односно немавме понудени одговори и испитаниците самите ја внесуваа својата етничка припадност во анкетниот прашалник. Во него може да се види дека најголем дел од испитаниците се Македонци (88%), па потоа следуваат Албанци (3%), Турци (3%), Срби (1%) и Роми (1%). Како христијани се изјасниле 1%, а како Торбешки Македонци, исто така 1%.

Етничка припадност
171 responses

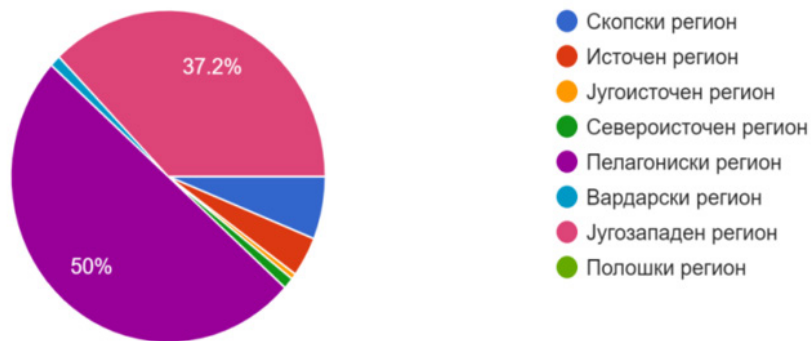

Графикон 4

За истражувањето ни беше важна и регионалната застапеност на испитаниците. Во графиконот 5 се гледа дека половина од испитаниците (50%) се од Пелагонискиот регион, а од останатите региони најзастапени се испитаници од Југозападниот регион (37,2%). Останатите испитаници се од Скопскиот, Источниот, Североисточниот, Полошкиот и Југоисточниот регион.

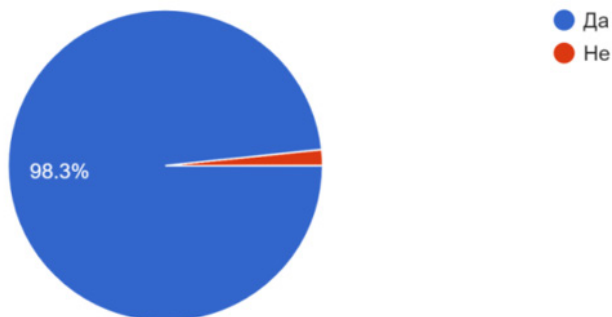
Припадност на регион

180 responses

Графикон 5

Откако ги утврдивме општите податоци за испитаниците во нашето истражување, следниот сет прашања е насочен кон институцијата Народен правобранител и перцепцијата на општата јавност за неа. Во графиконот 6 може да видиме дека без разлика на полот, возраста, етничката припадност, образованието или регионот каде живеат и работат испитаниците, тие знаат дека постои институцијата Народен правобранител (98,3%)

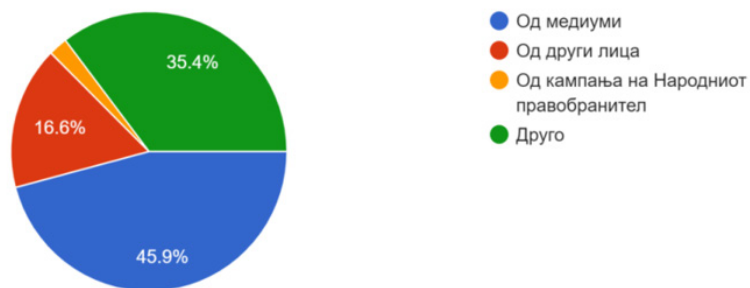

Графикон 6

Следниот графикон 7 се однесува на прашањето околу начинот на информирање за постоење на институцијата Народен правобранител. Она што може да се види е дека медиумите имаат голема улога во информирањето на граѓаните околу постоењето и функционирањето на институциите. Можеме да видиме дека најголем дел од нив - 45,9 % за Народниот правобранител дознале токму од медиумите во нашата држава. Најмалку за сопствената видливост меѓу граѓаните придонесува токму институцијата Народен правобранител, бидејќи преку нивните кампањи се информирале само 2,1 % од испитаниците. Преостанатите 16,6% се информирале од други лица, а дури 35,4% се изјасниле со дефиницијата друго. Тоа покажува дека институцијата Народен правобранител недоволно се ангажира преку сопствените активности да биде повидлива меѓу општата јавност во РСМ.

Како дознавте за институцијата Народен правобранител?

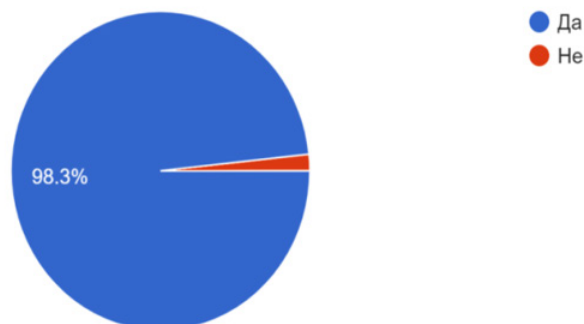
181 responses

Графикон 7

Како резултат на одговорите во графиконот 7, во следниот графикон 8 е евидентно дека испитаниците (98,3%) сметаат дека токму институцијата Народен правобранител треба да биде поактивна во информирањето на јавноста за нејзиното постоење и активностите кои се реализираат во интерес на граѓаните во нашата држава.

179 responses

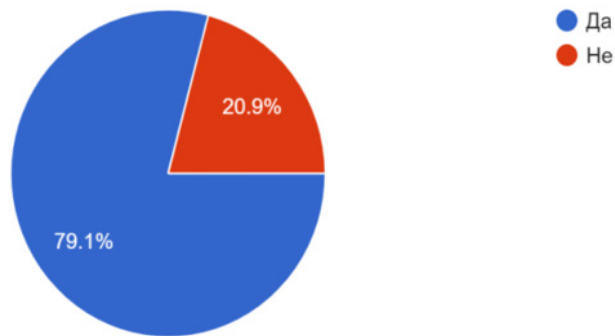

Графикон 8

Следниот графикон 9 ни дава одговор на прашањето колку од испитаниците се информирани за содржината на надлежностите на Народниот правобранител. Од нив, 79,1% одговориле дека знаат кој е делокругот на надлежности на оваа институција, а 20,9 % од испитаниците одговориле дека тоа не им е познато.

Дали знаете кои се надлежностите на Народниот правобранител?

182 responses

Графикон 9

Надлежностите кои ги понудивме како можен одговор во графиконот 10 всушност се извадени од ЗНП на РСМ. Скоро половина од испитаниците, односно 46,6% од нив знаат дека делокругот на надлежности на оваа институција е широк, односно во согласност со наводите од членовите 2, 11 и 12 од ЗНП, додека пак 39,8% од испитаниците надлежноста на Народниот правобранител ја детерминираат со преземање на дејствија, кои се во насока на остварување на правата на граѓаните. Од преостанатите одговори, испитаниците најчесто одговориле дека Народниот правобранител има надлежност да се залага за соодветна и правична застапеност на заедниците во државната и јавната администрација, давање предлози, совети и сугестии, како и преземање на акции и мерки за заштита од дискриминација.

Доколку сте запознати со надлежностите, одберете кои се тие:

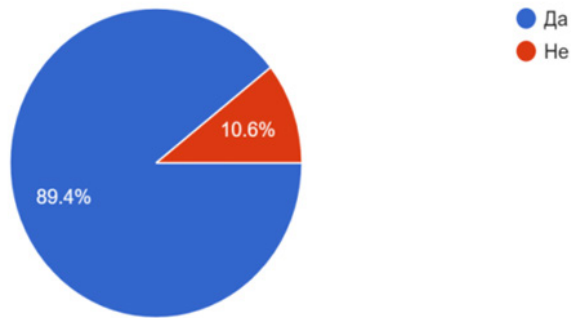
161 responses

Графикон 10

Во поглед на довербата кон Народниот правобранител, 89,4% од испитаниците изјавиле дека имаат доверба во оваа институција и ќе се обратат за помош, доколку сметаат дека им е повредено некое од правата за кои може таа да постапува.

Дали ќе се обратите кај Народниот правобранител доколку Ви е повредено некое право?
179 responses

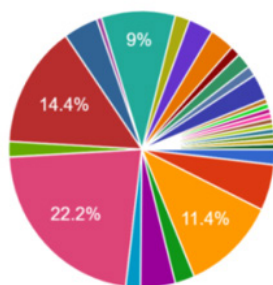

Графикон 11

Во графиконот 12 дадени се областите за кои испитаниците би се обратиле пред Народниот правобранител. Најголем дел од нив или 22,2 % сметаат дека помош може да им биде дадена во областите на недискриминација и соодветна и правична застапеност, 14,4 % ја посочуваат областа на здравствената заштита, 11,4 % се изјасниле за областа на работни односи, додека само 9% од испитаниците ја посочиле областа на урбанизмот. Тие сфери сочинуваат околу 60 % од потребите на испитаниците за евентуална заштита пред Народен правобранител. Преостанатите области за кои поретко би побарале заштита се однесуваат на имотно правните односи, полициската постапка, проблеми од сферата на урбанизмот, работните односи, здравствената заштита, заштитата на животната средина, јавните услуги и правата на потрошувачите и сл.

За право од која област ќе се обратите, доколку Ви е повредено?

167 responses

- Пензиско и инвалидско осигурување
- Здравствена заштита
- Работни односи
- Урбанизам и градежништво
- Имотно-правни односи
- Полициски постапки
- Недискриминација и соодветна и пр...
- Финансии

▲ 1/4 ▼

- Правосудство
- Социјални права
- Станбена област
- Образование
- Локална самоуправа
- Заштита на животната средина
- Јавни услуги и потрошувачки права
- Детска заштита
- Царинско работење
- Одбрана
- Наука, спорт и култура
- Казнено-поправни установи
- Во секое, доколку ми е повредено о...
- за се од наведеното
- По потреба
- Финансии, Работни односи, итн
- Momentalno nemam nikakov problem no bi se javila na site navedeni dokolku imam
- Нема да се обратам, има други институции во кои имам повеќе дов...
- За што ќе имам потреба
- Za nitu edno od navedenite
- за што ќе имам потреба
- сите

▲ 2/4 ▼

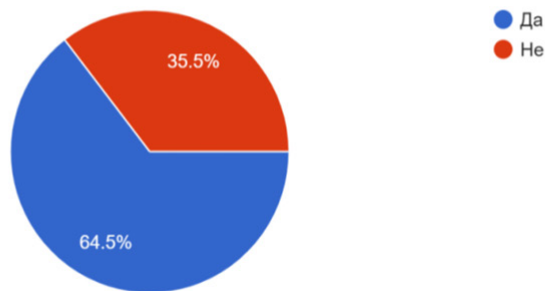
▲ 3/4 ▼

▲ 4/4 ▼

Графикон 12

Институцијата Народен правобранител свои канцеларии има во Скопје, Битола, Кичево, Куманово, Струмица, Штип и Тетово. Сепак, само 64,5% проценти од испитаниците знаат дека во нивниот град има канцеларија на Народниот правобранител. Ова можеби се должи и на фактот што испитаниците се од територијата на целата држава, односно и од градовите во кои не постои канцеларија на Народниот правобранител.

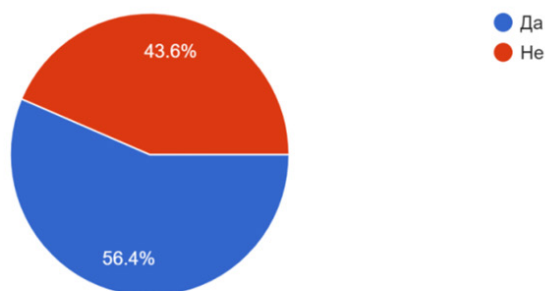
Дали има канцеларија на Народниот правобранител во Вашиот град?
172 responses

Графикон 13

Иако претходно во графиконот 11, испитаниците во голем процент (89,4%) се изјаснија дека би побарале помош кај Народниот правобранител доколку имаат некој проблем од неговиот делокруг на надлежност, сепак оваа институција ужива доверба само кај 56,4% од испитаниците, додека преостанатите 43,6% сметаат дека за проблемите за кои би се обратиле пред него нема да добијат соодветна заштита.

Дали имате доверба во работењето на Народниот правобранител?
179 responses

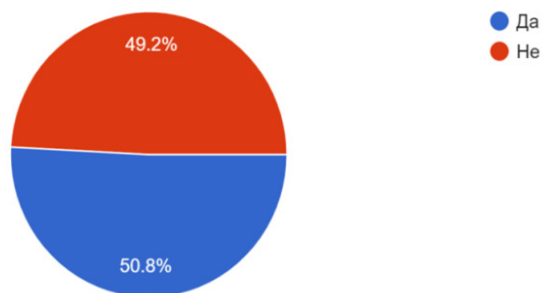

Графикон 14

Графиконите 15 и 16 се однесуваат на независното, професионално и транспарентно работење на Народниот правобранител. Малку повеќе од половина од испитаниците (50,8%) сметаат дека неговата работа е во рамките на дефиницијата за независност и професионалност во работата, додека 50,6% се изјасниле дека институцијата е транспарентна.

Дали сметате дека Народниот правобранител работи независно и професионално?

179 responses

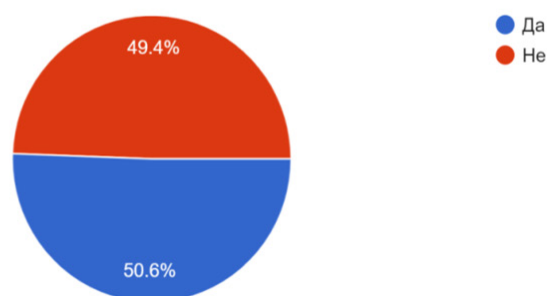

Графикон 15

Следниот дел од истражувањето е составено од прашања кои се однесуваат на испитаниците, кои во досегашниот период имале потреба и се обратиле за помош пред Народниот правобранител. Може да се види дека само 36,2% од нив се задоволни од неговото постапување и нивните очекувања биле исполнети, но поголемиот дел или 63,8 % се изјасниле дека Народниот правобранител не ги исполнил нивните очекувања во постапката која ја покренале пред него.

Дали сметате дека работата на Народниот правобранител е транспарентна?

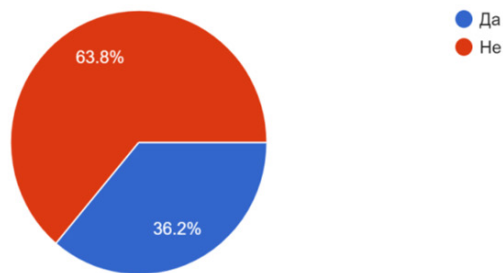
176 responses

Графикон 16

Графиконот 18 се однесува на времетраењето на постапката пред Народниот правобранител. Се забележува дека 35,7% од испитаниците добиле одговор на претставката во времетраење до еден месец. Во рок од три месеци одговор добиле 25,7%, а загрижува податокот дека дури 22,9% чекале подолго од една година за да добијат одговор на претставката, покрената пред Народен правобранител. Притоа мора да потенцираме дека не станува збор за исходот (позитивен или негативен), туку само за добивање одговор по поднесената претставка.

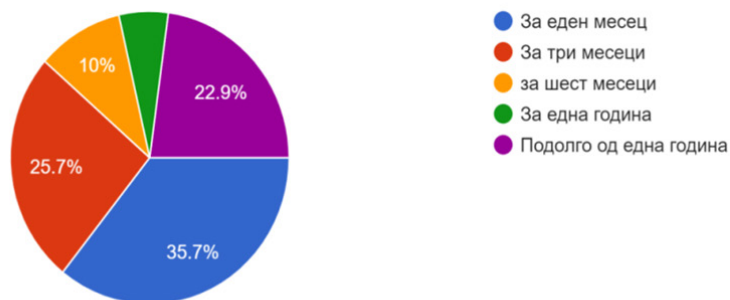
Ако сте се обратиле пред Народниот правобранител, дали ги исполнил Вашите очекувања?
94 responses

Графикон 17

Токму затоа во нашето истражување ги прашавме испитаниците дали сметаат дека треба да има рокови во кои треба да се даде одговор по нивната претставка и во кои рамки сметаат дека треба да се движат тие рокови. На ова прашање, 84,7% од испитаниците се изјасниле дека е добро рокот за постапување на Народниот правобранител по поднесена претставка да биде ограничен на пократко време (Графикон 19). Во поглед на роковите, најголем е процентот на испитаници кои сметаат дека за постапување се доволни 7 до 10 дена (32,6%), 25 % сметаат дека се потребни две седмици за да се согледа суштината на претставката и да се добие одговор за неа, а само 9,8 % сметаат дека за тоа треба да се определат три седмици (Графикон 20)

За колку време постапи Народниот правобранител по Вашата претставка?
70 responses

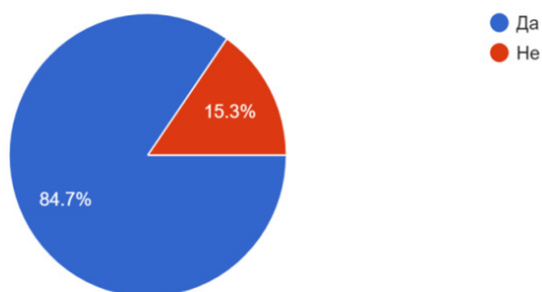

Графикон 18

Податоците од Графиконот 21 даваат одговор на прашања поврзани со комуникацијата со Народниот правобранител. 52 % од испитаниците кои имале претставка пред Народниот правобранител одговориле дека тој презел мерки и прашањето за кое било постапувано било решено. 10,7 % од испитаниците одговориле дека по изнесување на нивниот проблем пред Народниот правобранител тој одбил за преземе понатамошни дејствија, а ист толкав процент од анкетираниите граѓани по консултација со Народниот правобранител решиле да не поднесуваат или да ја повлечат претставката. На ова прашање на испитаниците им беше дадена можност да одговорат и на дополнително прашање, на што испитаниците во тој дел во помала мерка се изјасниле дека имале комуникација со референт во институцијата, а не со Народен правобранител или негов заменик.

Дали сметате дека рокот за постапување на Народниот правобранител по поднесена претставка треба да биде определен пократко?

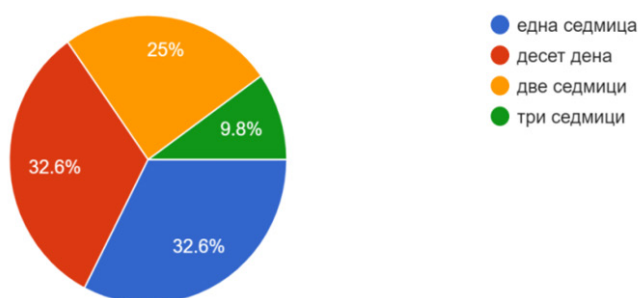
150 responses

Графикон 19

Ако одговорот е ДА, кој рок според Вас би бил соодветен?

132 responses

Графикон 20

Позитивното искуство од посетата на Народен правобранител би го споделиле со останатите 80,3% од испитаниците и би препорачале да се обратат кај оваа институција за решавање на проблем, сличен на нивниот, додека пак 19,7 % изјавиле дека нема да го препорачаат на други лица (Графикон 22).

Каков беше резултатот од Вашата комуникација со Народниот правобранител?

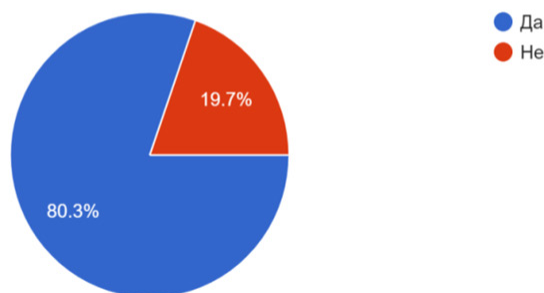
75 responses

Графикон 21

Дали би ја препорачале Канцеларијата на Народниот правобранител на некој друг кој имал сличен проблем како Вашиот?

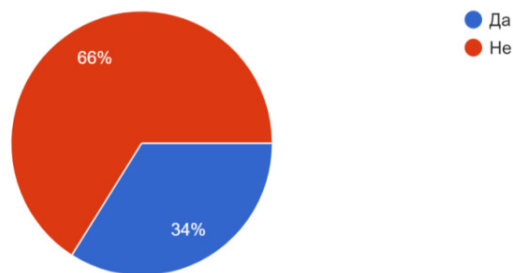
122 responses

Графикон 22

Индикативни се одговорите на последното прашање во нашата анкета, со кое испитаниците беа прашани дали другите институции во државата ги почитуваат препораките кои ги дава Народниот правобранител, бидејќи според неговите законски надлежности тој има право да дава препораки, предлози, мислења, укажувања и иницијативи за отстранување на констатирани повреди. Дури две третини од испитаниците (66%) се изјасниле дека другите институции не ги почитуваат препораките од Народниот правобранител.

Дали сметате дека другите институции ги почитуваат препораките од Народниот правобранител?
159 responses

Графикон 23

РЕЗИМЕ

Она што го извлековме како сублимат од овој дел е дека испитаниците сметаат дека работата на Народниот правобранител треба да биде јавна, транспарентна и проактивна. Вработените во оваа институција треба да бидат почесто меѓу граѓаните, за да бидат препознаени од нивна страна. Граѓаните на тој начин ќе можат почесто да се обраќаат до Народниот правобранител за заштита на нивните слободи и права.

Сегашниот впечаток на јавноста е дека Народниот правобранител е видлив само кога треба да го поднесе годишниот извештај за работа пред Собранието на Република Северна Македонија или кога ќе се случи некоја посериозна повреда на правата на определена категорија на граѓани во нашата држава. Потребна е поголема кампања и присутност во јавноста преку примери на добро работење на определени институции каде што е постапувано и се прифатени препораки на Народниот правобранител.

БИБЛИОГРАФИЈА**1. Книги**

- » Alina Kaczorowska-Ireland, *European Union Law*, Routledge, New York, 2016
- » Лисабонски договор - консолидирани верзии на Договорот за Европската Унија Договорот за функционирање на Европската унија Повелба за фундаменталните права на Европската Унија Протоколи, Декларации, Konrad-Adenauer-Stiftung во Република Македонија, Скопје, 2011
- » Nikos Vogiatzis, *The European Ombudsman and Good Administration in the European Union*, University of Liverpool, Liverpool, 2018

2. Правни акти

- » Устав на РСМ, Службен весник на РСМ, број 52/91 и неговите измени и дополнувања, објавени во Службен весник број 01/92, 31/98, 91/01, 84/03, 107/05, 03/09, 13/09 и 49/11
- » Закон за Народниот правобранител, Службен весник на РСМ број 60/03, Одлука У бр. 111/2007 на Уставниот суд и неговите измени и дополнувања, објавени во Службен весник на РСМ број 114/09, број 181/16, број 189/16 и број 35/2018
- » Деловник за работа на Народниот правобранител, Службен весник на РСМ, број 60/2003 и број 114/2009
- » Закон за ратификација на Факултативниот протокол кон Конвенцијата против тортура и друг вид сурово, нечовечко или понижувачко постапување или казнување, Службен весник на РСМ, број 165/08 од 30.12.2008 година
- » Zakon o zaštitniku građana, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 105/2021
- » Zakon o pučkom pravobranitelju Hrvatske, Narodne novine Hrvatske br. 76/12
- » Zakon o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, proglašen Odlukom visokog predstavnika, Službeni glasnik BiH, broj 32/00 usvojenog u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine i objavljen u Službenom glasniku BiH" broj 19/02; i Zakoni o izmjenama i dopunama Zakona o Ombudsmanu za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH", broj 35/04 i 32/06
- » Zakon o zaštitniku/ci ljudskih prava i sloboda Crne Gore, Službeni list CG, br. 42/2011 i 32/2014

3. Интернет извори

- » Веб страната на Европскиот омбудсман, достапно на: www.ombudsman.europa.eu
- » [https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/OMBUSMAN%20\(Greece\).pdf](https://adsdatabase.ohchr.org/IssueLibrary/OMBUSMAN%20(Greece).pdf)
- » <http://www.collectiveredress.org/collective-redress/alternative-ombudsman-sweden>
- » https://www.lkouniv.ac.in/site/writereaddata/siteContent/202004120812185821SS_Chauhan_pub_admin_Ombudsman_in_UK.pdf
- » <http://www.locate-a-ombudsman.com/GermanyOmbudsman.html>
- » Веб страната на Омбудсманот на Шведска, достапно на: www.jo.se

- » Веб страната на Европската Унија EUR-Lex, достапно на: www.eur-lex.europa.eu
- » Веб страната на Министерство за правда, Биро за застапување на Република Северна Македонија пред Европскиот суд за човекови права, достапно на: www.biroescp.gov.mk.

4. Други извори

- » Конференција 20 години Народен правобранител на РСМ, Реферати, ISBN 978-608-4715-39-9
- » Антикорупциска програма на Народниот правобранител на РСМ број 01-1717/23 од 27.07.2021 година

Вон. проф. д-р Елизабета СпироскаФакултет за правни науки, Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

ОСНОВНИ НАЧЕЛА НА МЕДИЈАЦИЈАТА

АПСТРАКТ: Под медијација се подразбира структуриран процес, без разлика како е именуван, во кој две или повеќе странки кои се во спор се обидуваат сами, врз доброволна основа да постигнат спогодба, со помош на медијатор. Како основни принципи на кои се заснова медијацијата, кои што се најшироко и вообичаено прифатени, може да се окарактеризираат следните: доброволност, рамноправност и еднаквост на страните, доверливост, флексибилност, неформалност и неутралност. Овие начела индивидуално или во комбинација, влијаат врз насоката на секоја постапка на медијација и се корисни алатки за нејзиниот успех, без разлика каде се практикуваат.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: медијација, основни принципи.

MEDIATION BASIC PRINCIPLES

ABSTRACT: Mediation means a structured process, however named or referred to, whereby two or more parties to a dispute attempt by themselves, on a voluntary basis, to reach an agreement on the settlement of their dispute with the assistance of a mediator. This process may be initiated by the parties or suggested or ordered by a court or prescribed by the law of a state. The basic principles on which mediation is based, which are the most widely and commonly accepted, can be characterized as the following: voluntariness, equality and equity of the parties, confidentiality, flexibility, informality and neutrality. These principles, individually or in combination, influence the direction of any mediation procedure and are useful tools for its success, regardless of where they are practiced.

KEY WORDS: mediation, basic principles.

ВОВЕД

Под медијација се подразбира структуриран процес, без разлика како е именуван, во кој две или повеќе странки кои се во спор се обидуваат сами, врз доброволна основа да постигнат спогодба, со помош на медијатор.¹ Секое трето лице кое е ангажирано да спроведе медијација на ефективен, непристрасен и компетентен начин, без оглед на називот или професијата на тоа трето лице во конкретната држава членка и без оглед на начинот на кој тоа лице е назначено или задолжено да ја спроведе медијацијата.² Правилата кои се однесуваат и со кои се регулира медијацијата во различни држави и различни организации кои нудат медијаторски услуги, не ги содржат истите принципи. Затоа анализа на основните начела на медијацијата може да се направи само по цена на намерно занемарување на овие разлики, па дури и тенденцијски и индикативно. Сепак, како основни принципи на кои се заснова медијацијата, кои што се најшироко и вообичаено прифатени, може да се окарактеризираат следните: доброволност,

¹ Директива 2008/52/ЕУ, член 3 (а).

² Директива 2008/52/ЕУ, член 3 (б).

рамноправност и еднаквост на страните, доверливост, флексибилност, неформалност и неутралност. Овие начела индивидуално или во комбинација, влијаат врз насоката на секоја постапка на медијација и се корисни алатки за нејзиниот успех, без разлика каде се практикуваат. И покрај тоа што се едноставни, нивното спроведување во текот на постапката, може да претставува вистински предизвик.

1. НАЧЕЛО НА ДОБРОВОЛНОСТ

Медијацијата по дефиниција е доброволна. Доброволниот карактер на медијацијата, пред сè, значи дека ако едната страна на спорот сака решавање на спорот со медијација, но другата страна на спорот не го сака тоа, медијацијата не може да се процесуира. Исто така, медијаторот не може да принуди било која од странките на спорот да присуствува на иницијалниот состанок за медијација. Доброволниот карактер на медијацијата уште се изразува и преку определбата дека никој не може да ги принуди страните воопшто да постигнат спогодба со медијација и секоја од страните самостојно одлучува дали да прифати или не определено решение на спорот. Уште повеќе, принципот на доброволност не е ограничен само на претходно наведеното, туку овој принцип се почитува и се остварува во текот на целата постапка на медијација и ја вклучува и можноста секоја од страните да се повлече од постапката во секое време.³

Меѓународните инструменти кои што се однесуваат на медијацијата, нејзината доброволна природа ја издигнуваат на степен на еден од основните столбовите на постапката, застапен во секоја нејзина фаза. Во тој контекст особено ќе ги истакнеме следните суштински исти, а по содржински и формален израз, различни меѓународни правила.

Модел-законот на УНЦИТРАЛ дава посебна улога на овој принцип: во членот 4 определува дека постапката на помирување може да биде поведена на барање на суд, на арбитражен орган или надлежен државен орган, но започнува тогаш кога странките ќе се согласат да се вклучат во таква постапка, а со членот 3 определува дека со исклучок на одредбите член 2 и став 3 од членот 6 (кои се однесуваат на правичниот третман на странките)⁴, страните може да се согласат да ги исклучат или пак да ги изменат одредбите на Модел-законот.⁵ Вклучувањето на оваа одредба е израз на принципот дека целиот концепт на медијација зависи од волјата на страните односно автономијата на страните.

Во Директивата 2008/52/EУ принципот на доброволност се разгледува преку можноста државите да ги практикуваат двата основни стилови на медијација: доброволна и задолжителна. При тоа, Директивата ги легитимира различните обиди за поттикнување на страните да седнат на заедничка маса како што се клаузулата за користење на медијација пред судење или со закон наметнати санкции за не пристапување кон медијацијата за решавањето на определен вид спорови. Имено, очекувањата се сите страни да учествуваат во процесот на медијација во добра волја и верба, но страните и/или медијаторот имаат слобода да го напуштат процесот во секое време. Страните не можат да бидат принудени (на било кој начин: со договор, од страна на судијата или пак со закон) да постигнат

³ Види: Alexander, Nadja Marie. Global trends in mediation. Vol. 1. Kluwer Law International (2006): 292; AIA. European Mediation Training for Practitioners of Justice: A Guide to European Mediation. Association for International Arbitration (ed.) maklu Antwerpen Apeldoorn Portland (2012): 141.

⁴ Тоа се единствените два члена од Модел-законот кои имаат задолжителен карактер.

⁵ Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17), параграф 30-31, 127-134 и 155.

спогодба во процесот на медијација и со ваквата содржинска определеност во целост е испочитуван принципот на доброволност на медијацијата и во Директивата 2008/52/EУ.

И покрај вака на прв поглед, едноставното и недвосмислено објаснување на доброволната основа на медијацијата, сепак забуна внесува фактот дека страните кои би требало „bona fides“ да учествуваат во постапката за медијација, всушност често се појавуваат и без намера за учество во постапката.⁶ Овој факт се поврзува со два основни стандарди кои се оформувале и сè уште се оформуваат низ практикувањето на медијацијата. Првиот стандард, кој е во пораст, се однесува на ситуациите кога судот ги упатува странките на медијација од едноставна причина да ги задоволи барањата (најчесто на законските решенија) за употреба на АДР или конкретно за употреба на медијацијата како алтернатива на судењето. Судот може да им „нареди“ на странките на спорот да се појават во постапка на медијација, меѓутоа не може да им „нареди“ да учествуваат во истата или да го решат случајот. Поради процедурални причини некои странки и адвокати се појавуваат само за да ги задоволат ваквите побарувања на законот и/или судот, а тоа резултира со губење на време и финансиски ресурси. Некои практичари, како решение предлагаат можност, во ваквите ситуации судовите да изрекуваат парични казни на странките на спорот.⁷ Другиот стандард се оформува од буџетските и временските ограничувања кои за постапката на медијација ги поставуваат рамките на правниот систем.⁸

Медијаторот може да користи широк спектар на пристапи за да им помогне на страните во постигнувањето на спогодба. Меѓутоа тие пристапи не смее да доведат до повреда на начелото на доброволност. Така тој може да ги поттикнува страните да учествуваат во медијацијата кога му се чини разумно дека не се исцрпени сите можности за постигнување спогодба, а тоа поттикнување да не претставува повреда на начелото на доброволност. Спротивно на тоа пак, примери на однесување кои го кршат принципот на доброволност вклучуваат: присилување на страната да продолжи со учество во постапката откако кажала дека сака да ја прекине постапката на медијација, мислење или евалуација на спорот прибавено на принуден начин или/и покрај противењето на странките, користење на навредлив јазик, закана дека ќе биде направен извештај до судот во врска со однесувањето на некоја од страните кои учествувале во постапката на медијација.

6 Тука пред се станува збор за медијацијата поврзана со судот за чие спроведување финансиските средства не паѓаат на товар на страните.

7 Медијаторите истакнуваат дека странките бидејќи не вложуваат директно пари во оваа постапка за медијација, истата не ја сфаќаат сериозно и воопшто немаат почит за времето на медијаторот, а тој е всушност оној кој во овие ситуации најмногу вложува и се посветува, бидејќи ги нуди своите услуги или бесплатно или со особено намалена висина за доброто на јавноста. Така медијаторот, професор по правни науки (медијација/арбитража) и арбитер (Superior Court Judicial Arbitrator) Доналд Крипе (Donald Cripe) вели дека најголемите фрустрации како медијатор ги доживува кога иако странките на спорот од почетокот на постапката имаат непроменлив став „не“, тие бесцелно чекаат да истече времето и така да се стави крај на постапката за медијација. Види: Don Cripe. "Mediation is Always... Voluntary?". Mediate. September, 2013. Достапно на: <http://www.mediate.com/articles/CripeD7.cfm>.

8 На пример, согласно ваквите програми за медијацијата поврзана со судот, на страните им се даваат три часа за да го решат спорот со медијација, при што во тоа време се вклучени и подготовката за медијација и постапката на медијација. Додека некои случаи може да се решат и оваа тесна временска рамка, сепак повеќето не можат.

2. НАЧЕЛО НА ДОВЕРЛИВОСТ

Доверливоста се разгледува како основа за сите процеси коишто спаѓаат во корпусот алтернативно решавање на спорови, во тој контекст и за медијацијата и често се цитира како нивна најголема предност. Општо правило е дека она што се случува во медијацијата е доверливо.

Доверливоста како начело има три компоненти кои се согледуваат во следните односи: медијатор-страна; медијатор-судија и односот на постапката на медијација кон јавноста. Нема сомнеж дека страната во постапката на медијација мора да има доверба во медијаторот за да може да му ги довери сите информации кои не би ги изнела во постапка пред суд. Затоа општо прифатено е решението во случај постапката на медијација да не заврши со постигнување на спогодба, медијаторот не смее да разговара со судечкиот судија за постапката на медијација која била спроведена и не смее да му пренесува информации до кои дошол во текот на истата. Исто така, доколку странките го предложат за сведок медијаторот во судска постапка, тој може да одбие да сведочи за факти кои ги дознал во текот на постапката на медијација, бидејќи тој има обврска да ги чува во тајност таквите информации. Тајноста на постапката на медијација, значи и дека трети лица без согласност и одобрување од страните, не може да присуствуваат на постапката. Доколку пак страните се согласат во постапката на медијација да присуствуваат трети лица (најчесто, тоа се студенти или медијатори приправници) овие трети лица се должни да потпишат изјава за доверливост, а страните се должни да потпишат изјава за согласност за нивното присуство. Ваквата содржинска поставеност на ова решение е значајно не само од правен, туку и од практичен аспект, бидејќи искреноста на страните може да биде од суштинско значење за успешноста на медијацијата.

Доверливоста се истакнува како есенцијален елемент преку кој се промовира медијацијата на пазарот.⁹ А меѓународните и домашните извори на правото за медијација, ја поставуваат како клучно начело на медијацијата. Прашањето кое што се наметнува е дали начелото на доверливост е апсолутно или има исклучоци.

Една од целите на Модел-законот на УНЦИТРАЛ е постигнување униформност на пристапите на различни држави во однос на прашањата за доверливоста и употребата на доказите и исклучоците во врска со таа употреба. Решенијата кои се однесуваат на доверливоста на постапката на медијација детално се разработени во овој Модел-закон,¹⁰ а како крајна цел од почитувањето на овој принцип се очекува да се поттикне отворена и искрена комуникација и размена на информации помеѓу помирувачот и полесно постигнување конечно решавање на спорот.

Членот 7 од Директивата 2008/52/EУ кој се однесува на принципот на доверливост, е еден од единствените два члена (заедно со членот 6) на оваа Директива кои имаат задолжителен карактер.¹¹ Во членот 7.1 од Директивата 2008/52/EУ се утврдува должност за почитување на начелото на доверливост од медијаторот и секое трето лице вклучено во постапката за медијација. На истиот начин и судот не смее да нареди оддавање на набројаните факти и докази во

9 Поопширно види: Field, Rachael, and Neal Wood. "Marketing Mediation Ethically: The Case of Confidentiality." *Queensland U. Tech. L. & Just. J.* 5 (2005): 143.

10 Види: член 8, 9 и 10 од Модел-законот на УНЦИТРАЛ. Исто така види: Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17) параграф 74-81 и 164 и A/CN.9/487, параграф 130-134, Види: A/CN.9/WG.II/WP.115 параграф 29-35, A/CN.9/WG.II/WP.110, параграф 98-100 и A/CN.9/WG.II/WP.108, параграф 16 и 18-28.

11 Види и член 6.1 од Директивата 2008/52/EУ.

членот 7.1. во судска постапка, а ако таквите факти или докази бидат доставени од странката, судот ќе ги смета за недопуштени. Исклучок од ваквото правило има во следните три случаи: а) доколку барањето се однесува на примена или извршување на спогодбата постигната со медијација; б) кога е потребна заштита на правниот поредок и посебно кога е потребно да се осигура заштита на деца или заштита од повреда на физичкиот и психичкиот интегритет; в) ако медијаторот и странките се согласат со тоа. Ако одреден доказ, доколку не би бил употребен во постапката за медијација, би се сметал за допуштен, со самото тоа што бил употребен во медијацијата не станува недопуштен. Со оваа одредба се настојува да се спречи злоупотребата на правата, односно употребата на одреден доказ во постапката на медијација само со цел истиот да не може да се употреби во подоцнежна судска постапка. Во поглед на обврската за доверливост, примарен извор е она што страните го договориле меѓу себе, но Директивата, покрај можноста страните да се договорат поинаку, предвидува и два исклучоци од правилото за доверливост на постапката: прво, кога тоа го бара јавниот поредок на засегнатата држава членка и особено кога е потребно да се обезбеди заштита на најдобрите интереси на децата или заштита од повреда на физичкиот или психичкиот интегритет на лицето и второ, кога обелоденувањето на содржината на спогодбата е потребно за да може истата да се примени или спроведе.¹²

Советот на Европа во Препораката Rec (2002)¹⁰ определува дека информациите за постапката на медијација се доверливи и не смеат да бидат употребени после таа постапка, освен ако постои согласност на страните или ако тоа го одобрува националното право.

Во врска со доверливоста, во „Принципите за однесување на медијаторите“ на Институтот за арбитри и медијатори на Австралија (IAMA)¹³ е содржано следното: „Разумните очекувања на странките во однос на доверливоста, ќе бидат исполнети од страна на медијаторот. Очекувањата на страните за доверливоста зависат од околностите на постапката за медијација и странките може да направат секакви договори. Медијаторот, без претходна дозвола од сите странки на спорот или ако тоа не го бара законот или јавниот интерес, нема да открива било што за кое страните на постапката на медијација очекуваат да биде доверливо“.¹⁴

Актуелните законските решенија на државите од европско континенталниот правен систем кои се однесуваат на медијацијата, содржат одредби за заштита на доверливоста на постапката на медијација. На ниво на материјалното право, доверливоста е регулирана преку лицата кои имаат обврска да го почитуваат ова начело: странките, медијаторите, законските застапници и полномошниците на странките, лицата кои вршат административни работи во постапката на медијација, преведувачите и други, но и судиите (кога станува збор за судска медијација). Процесното право, дополнително ја развива оваа забрана преку забраната за употреба на факти и доставување на докази во подоцнежна судска постапка. На државите членки на Европската унија оставена им е слобода сами да одлучат дали обемот на доверливост ќе го определат со законско решение или тоа ќе го направат странките на спорот определувајќи го опсегот на доверливоста

¹² Член 7 став 1 точки (а) и (б) од Директивата 2008/52/ЕС.

¹³ Целта на овие принципи е да послужат како водич за медијаторите, да ги информираат странките кои се одлучиле спорот да го решаваат по пат на медијација и да ја промовираат довербата на јавноста во медијацијата како постапка за решавање на спорови.

¹⁴ Види: Institute of Arbitrators and Mediators Australia. The Principles of Conduct for Mediators. (2003): 2. Достапно на: <https://www.iama.org.au/sites/default/files/resources/rules-guidelines/principles%20of%20conduct%20for%20mediators.pdf>.

или пак решението ќе биде комбинација од веќе наведените.

Еден од правните механизми кои најчесто се користат за обезбедување на доверливоста во постапката на медијација е договорна одредба која е дел од договорот за медијација склучен на почетокот на постапката. Структурата и содржината на овие поединечни договори може да варира (дури и значително), но суштинско е дека повеќето содржат клаузула за доверливост. Типичен договор за медијација, меѓу другото предвидува обврска на било кое друго лице надвор од постапката да не му се откриваат информации наменети за или кои произлегуваат од или се во врска со медијацијата, вклучувајќи го и текот, исходот или прекилот на постапката на медијација. Како засебно се поставува прашањето дали овие договори за доверливост се однесуваат и на третите лица кои се присутни во постапката на медијација. Согласно основните правила на договорното право, договорот произведува дејство *inter partes*. Меѓутоа, за да се обезбеди извршност на овој договор, се смета дека од суштинско значење е истиот да се однесува на сите лица кои се поврзани со постапката на медијација. Во врска со овој начин на заштита на доверливоста, во државите на *common law* системот се дебатира и следново прашање: дали странките на спорот, пред почетокот на постапката треба да потпишат спогодба за доверливост (*confidentiality agreement*)¹⁵ која вообичаено се става во прилог на спогодбата за медијација. Иако начелото на доверливост ќе се применува и во отсуство на писмена спогодба, сепак практичарите препорачуваат ваква спогодба да се склучи, бидејќи тоа е добар начин да се создаде писмен запис кој може да има повеќекратно значење во врска со временскиот период на кој се однесува доверливоста.¹⁶

И покрај потенцијалот на ваквите договори за заштита на доверливоста, во правната доктрина се негува одржување на претпазлив став дека сè уште има ограничувања по однос на ова начело.¹⁷ Во контекст на ова, корисно е да се спомене дека ваквите договори не се предмет на доверливост, освен ако странките не се договорот поинаку. Исто така и конечната спогодба која што е резултат на постапката на медијација не е предмет на доверливост.

Правните решенија на државите на англо-саксонскиот правен систем (не и на државите од европско континенталниот правен систем) се на стојалиште дека содржината на сите дискусии и целокупната кореспонденција (пишана и не пишана) направени во текот на вистински преговори насочени кон постигнување на спогодба, автоматски се карактеризираат со привилегијата „без повреда (што значи без повреда за творецот на изјавата)“.¹⁸

15 Спогодба за доверливост или уште се нарекува спогодба за необјавување (*nondisclosure agreement-NDA*) е правно обврзувачки договор со кој некое лице дава ветување дека конкретни информации ќе ги чува како деловна тајна и таквите информации нема да ги открива на други лица без соодветно овластување. Види повеќе: Tysver, Daniel A. "Confidentiality Agreement". BITLAW. Достапно на: <http://www.bitlaw.com/forms/nda.html>.

16 На пример, Делот 1125(a)(5) од Калифорнискиот Законик за докази 1115-1128 (CA Evidence Code 1115-1128) предвидува дека ако за период од 10 (десет) календарски дена не постои комуникација меѓу медијаторот и било која од страните, медијацијата ќе се смета за завршена, а со тоа автоматски и начелото на доверливост не се применува по настанувањето на оваа ситуација. Писмениот договор во овој случај пак, би го проширил ваквиот временски период, така што начелото на доверливост ќе остане во сила сè додека страните разговараат со медијаторот за можното решавање на спорот.

17 Поопширно види: Callahan, Rebecca. "Mediation Confidentiality: For California Litigants, Why Should Mediation Confidentiality Be a Function of the Court in Which the Litigation is Pending." *Pepp. Disp. Resol.* LJ 12 (2012); Rufenacht, Mindy D. "Concern over Confidentiality in Mediation-An in-Depth Look at the Protection Provided by the Proposed Uniform Mediation Act, The." *J. Disp. Resol.* (2000); Johnson Jr, Paul Dayton. "Confidentiality in Mediation: What Can Florida Glean from the Uniform Mediation Act." *Fla. St. UL Rev.* 30 (2002).

18 "Without prejudice"- потекнува од обичајното право, произведува дејство *inter partes*, постои заради поттикнување на решавање на споровите и не е предвидена обврска било која страна да се откаже од неа.

Во контекст на информациите обелоденети во процесот на медијација, за разгледување на полето на примена на доверливоста, особено се релевантни следниве аспекти: видот на информациите што се предмет на доверливост; целта заради која информацијата е доверлива; лицето кое може да се повикува на принципот на доверливост и лицето во однос на кое може да се повикува на принципот на доверливост. Дискусијата за потребниот степен на заштита на информациите изнесени во постапката на медијација, најчесто, се поврзува со подоцнежна парнична постапка, која би следувала доколку спорот не се реши по пат на медијација. Главната тензија во овој случај е помеѓу значењето на доверливоста за успехот на медијацијата, од една страна и јавниот интерес дека судот го има најрелевантниот доказ за утврдување на вистината. Друго поле во кое се појавува потребата од доверливост на информациите е кога странката бара овие информации да не се откриваат пред трети страни, како што се: државните органи или конкурентите.

Во врска со значењето на ова начело и теоретичарите и практичарите истакнуваат дека доверливоста е едно од основните начела на медијацијата и другите АДР методи, чие значење доаѓа до израз преку следниве две тврдења: доверливоста ја зголемува подготвеноста на страните да се вклучат во постапката на медијација и доверливоста ја зголемува ефикасноста на постапката.

3. НАЧЕЛО НА РАМНОПРАВНОСТ И ЕДНАКВОСТ НА СТРАНИТЕ

Рамноправноста на страните во постапката на медијација е исто така фундаментална. Под рамноправност и еднаквост на страните во постапката на медијација се подразбира еднакви можности на страните и балансираност во моќта при договарањето во постапката на медијација. Ова начело произлегува од фактот што постигнувањето на спогодба од заеднички интерес не може да биде остварено во отсуство на еднаквост на страните. Отсуството на рамноправност може да резултира со постигнување на спогодба која нема да биде испочитувана или пак ќе биде проследена со судски постапки. Всушност, медијацијата е возможна само кога рамноправни и еднакви страни ќе се согласат да го решат заедничкиот спор, без притисок од било каков вид.

Постојат ситуации во кои страните се во рамнотежа на моќта дури и пред да започне постапката на медијација. Но, исто така, постојат и многу примери во кои нерамнотежата постои претходно, односно пред започнување на постапката на медијација. Има различни видови на нерамнотежа и нееднаквост меѓу странките на спорот и може да бидат изразени преку следниве аспекти: супериорност во однос на ресурсите која вклучува финансиска моќ, вештини, информации, образование и позиции; стратешка моќ, кога очигледно помоќната странка на спорот повеќе ќе изгуби доколку не постигне спогодба или очигледно послабата странка на спорот има силна јавна поддршка; емоционална или психолошка моќ, социјален статус или лична надмоќ; културолошка надмоќ преку доминантна раса или етничка припадност, сексуална ориентација; физичка надмоќ,¹⁹ односно

Поопширно за потеклото види: *The judgment of Oliver LJ in Cutts v Head* [1984] 1 All ER 596 at 605-606; *House of Lords in Rush & Tompkins Ltd v Greater London Council*, (1988) 3 All ER 73.

¹⁹ Финансиски супериорната странка може да има предност како во судската постапка така и во постапка за медијација. Во студијата „Прашања во врска со правдата и праведноста при Алтернативното решавање на спорови“ NADRAC истакнува дека во АДР како и во секој друг процес за решавање на спорови, учесникот кој располага со поголеми финансиски средства може да ангажира адвокат, да си дозволи „чекање“ односно истек на време и иницирање на повеќе прашања, со што ќе имаат предност во однос на другите учесници во постапката, види: NADRAC. *Issues of Fairness and Justice in Alternative Dispute Resolution*.

способност за заплашување на другата страна и влијание врз донесувањето на нејзините одлуки врз основа на страв од насилство, или поради претходна физичка или емотивна злоупотреба и нерамноправност на половите, што вклучува како агрегација на ресурси, така и емотивна и психолошка надмоќ.²⁰ Прашањата кои што логички следуваат се: дали е возможно да се спроведе постапка на медијација во овие случаи, дали и како медијаторите би можеле да реагираат со цел да се воспостави посакуваната рамнотежа и дали има ситуации во кои нерамнотежата меѓу странките на спорот е толку голема што медијацијата како метод за решавање на спорови е несоодветна. Имено, точно е дека во медијацијата постои претпоставка за еднаквост на страните, меѓутоа критично прашање во однос на претходните е во колкав степен може да биде присутна нееднаквоста за да нема негативни последици по однос на постапката на медијација. И покрај горенаведената претпоставка, во пракса еднаквоста на страните може да не е присутна на почетокот на постапката на медијација. Голем број теоретичари и практичари пишуваат за начините на кои може да се решава нееднаквоста и нерамнотежата меѓу страните на постапката.²¹ Додека напорите да се класифицираат и одделат овие начини се проблематични од едноставна причина што начинот кој што го применува медијаторот во процесот е сам по себе стратегија, сепак сметаме дека може да биде корисно да се погледне што покажува праксата. Практиката покажува дека медијаторот во вакви случаи може да ја прекине постапката затоа што согледал дека нееднаквоста на страните нема да овозможи склучување на спогодба која ќе биде од интерес на сите страни на постапката. Сепак, преовладува сфаќањето дека почетната нерамнотежа на моќта не треба во секој случај да значи прекинување на постапката на медијација. Во ваквите случаи, поаѓајќи од улогата на медијаторот да им помогне на страните да склучат спогодба, тој може да ја искористи постапката на медијација за да им помогне на страните да достигнат ниво на еднаквост што ќе им овозможи да дојдат до посакуваната спогодба. Ова може да биде направено преку подобрување на комуникациите меѓу страните, создавање на сомнежи околу позициите или само преку негово објективно учество. Ако медијаторот сака да предизвика сомневање за соодветните позиции на страните, тоа може да го направи преку наоѓање на можност за критика на документите или мислењата на посилната страна. Но медијаторот мора да биде внимателен дека ваквите критики нема да ја компромитираат неговата објективност. Во овие ситуации можеби подобро е да се даде соодветна алтернатива отколку да се изрази мислењето на очигледен начин. Медијаторот мора да биде претпазлив со овој пристап, кога станува збор за искусни странки.²² Сакајќи да го достигне потребниот степен на еднаквост на страните, медијаторот може да балансира преку прашањата за информациите односно со ограничување на изнесувањето на податоците пред страните, како и преку охрабрување да биде споделено определено знаење. За каков пристап ќе се определи медијаторот во голема мера зависи од тоа за каков вид нееднаквост

Discussion Paper, Canberra (November 1997): 58.

20 Baylis, Claire, and Robyn Carroll. "Power issues in mediation." *ADR Bulletin* 7, no. 8 (2005): 1-2.

21 Mayer, Bernard. "The dynamics of power in mediation and negotiation." *Mediation Quarterly* 1987, no. 16 (1987): 75-86; Neumann, Diane. "How mediation can effectively address the male-female power imbalance in divorce." *Mediation Quarterly* 9, no. 3 (1992): 227-239; Wolski, Bobette. "Mediator settlement strategies: Winning friends and influencing people." (2001).

22 Како што се на пример, осигурителните компании кои точно ја знаат нивната изложеност како во однос на нивната одговорност, така и во однос на надоместот на штета, а исто така може да ги искористат во однос на другата страна и своите подобри организациски вештини, квалитетни советувања и заплашувања со цел прифаќање на помал износ како надомест на штета.

станува збор.

Што се однесува до прашањето дали има ситуации во кои нерамнотежата меѓу странките на спорот е толку голема што медијацијата како метод за решавање на спорови е несоодветна, повеќето медијатори како такви ги истакнуваат случаите на семејно насилство.²³

Нерамноправноста и нееднаквост се реалност на процесот на медијација. Медијаторот мора да се обиде да утврди каде во односот лежи таа нееднаквост и од таа гледна точка да утврди кои чекори треба да се преземат за да се урамнотежи тој дисбаланс.²⁴

4. НАЧЕЛО НА НЕУТРАЛНОСТ И НЕПРИСТРАСНОСТ

Терминот „неутралност“ вообичаено се појавува во дискусиите поврзани со правилното однесување на медијаторите и во стандардите на многу професионални организации кои нудат медијаторски услуги²⁵ и се разликува од терминот „непристрасност“.²⁶ Се тврди дека усвојувањето на овој принцип им помага на медијаторите да воспостават доверба, кредибилитет и почит. Генерално прифатен став е дека доколку медијаторот не е во можност да го задржи неутралниот став, етичките кодекси и стандарди бараат тој да се повлече од случајот. Треба да се има во вид дека луѓето се привлечени од процесот на медијација врз основа на ветувањето дека се почитува неутралноста. Медијаторите пак, од своја страна тврдат дека се неутрални, но потребно е и да им објаснат на страните што значи овој принцип. Неутралноста, исто така е клучен концепт при дефинирањето на медијацијата. Имено, како еден од елементите преку кои се дефинира медијацијата, често се појавува неутралноста и непристрасноста на медијаторот како трета страна.

Модел-законот на УНЦИТРАЛ поставува определени насоки кои институцијата или лицето кои нудат медијаторски услуги, треба да ги почитуваат. Овие насоки бараат зајакнување на независноста и непристрасноста на помирувачот²⁷ и лицето кое е именувано за посредник е обврзано и пред почетокот на постапката, но и во текот на постапката, да открие секаква околност која би предизвикала оправдано сомневање неговата независност и непристрасност.²⁸ При тоа, намерното или ненамерното не откривање факти од страна на посредникот, а кои би можеле да предизвикаат оправдано сомневање во неговата независност и непристрасност, создава основа за поништување на спогодбата постигната согласно позитивните законски решенија.²⁹ Во оваа насока Модел-законот на УНЦИТРАЛ, исто така определува дека основна обврска и минимален стандард кој треба задолжително да се почитува од страна на посредникот е тој да одржуваат фер однос кон страните,

23 Види: Field, Rachael. "Neutrality and power: Myths and reality." ADR Bulletin 3, no. 1 (2000). Neumann, Diane. "How mediation can effectively address the male-female power imbalance in divorce." Mediation Quarterly 9, no. 3 (1992): 227-239.

24 Види: Christopherson, James. "Power Imbalances in Mediation." Ddc-law. (2009). Достапно на: http://www.ddc-law.com/news_events/articlesofinterest/pdfs/Power%20Imbalances%20In%20Mediation.pdf.

25 Benjamin, Robert. "The Risks of Neutrality: Reconsidering the Term and Concept." Mediate. January, 2001. Достапно на: <http://www.mediate.com/articles/benjamin.cfm>.

26 Додека „неутралноста“ се користи повеќе да се опише чувството на незаинтересираност на медијаторот кон исходот на спорот, „непристрасноста“ се однесува на објективноста и праведноста кон страните на спорот за време на процесот на медијација. Меѓутоа има и теоретичари и практичари кои кога ја објаснуваат неутралноста не прават разлика со непристрасноста и ги користат како единствен термин.

27 A/CN.9/WG.II/WP.116 параграф 43 и A/CN.9/514, параграф 47.

28 A/CN.9/514, параграф 48. Види: A/CN.9/506, параграф 65.

29 Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17) параграф 50 и 157.

повикувајќи се на конкретни околности на случајот.³⁰ При тоа, треба да се има во вид фактот дека ваквата определба за фер третман е наменета за регулирање на постапката на помирување, а не за содржината на спогодбата.³¹ Логички се наметнува прашањето: што се подразбира под фер третман? Сметаме дека освен претходното, барањето за „фер третман“ ја опфаќа и идејата дека посредниците треба да обезбедат еднаквост во третманот на страните на постапката. При тоа таквата еднаквост не значи дека треба задолжително да се посвети еднакво време на пооделните состаноци со страните. Имено, посредникот треба однапред да им објасни на страните дека можеби ќе има разлики во времетраењето на состаноците, кои не треба да се толкуваат никако поинаку освен како земање на време за да се истражат сите прашања, интереси и можности за спогодбено решавање на спорот.³²

Директивата 2008/52/EУ потребата медијаторот да презема активности во полна автономија и независност, без да трпи влијание од други лица и да биде инволвиран во конфликт на интереси, ја утврдува како основен елемент кој гарантира успех на медијацијата.

Во Начелото IV.12, Препорака бр. R (2000) 10 наведува дека медијаторот треба да дејствува независно и непристрасно и нема надлежност да им наметне решение на страните.³³ Во однос на тоа што се подразбира под непристрасност и независност на медијаторот, оваа Препорака го прифаќа објаснувањето содржано во Препораката на Советот за Европа бр. R (98) 1 за семејна медијација. Како што е наведено во Препораката за семејна медијација (став 38, 39 и 40), „непристрасноста“ на медијаторот бара тој да не зазема страна или да ја фаворизира позицијата на една од страните во однос на другите. Медијаторот треба да обезбеди ставовите на секоја страна да се почитуваат и ниту една страна да не е ставена во понеповолна положба поради закана од насилство или стравот од настанување на штета. Исто така, медијаторот треба да ја спроведе постапката на начин што ќе овозможи најдобро возможно разрешување на нерамнотежата во моќта меѓу страните и да спречи застрашувачко или манипулативно однесување од било која од страните. Што се однесува до „независноста“, оваа Препорака определува дека медијаторите не треба да бидат под ничие влијание.

Концептот на неутралноста исполнет е со тешкотии и затоа значајно е да се напомене дека неутралноста има повеќе различни значења (тука ќе споменеме неколку од нив). Според искусниот медијатор Бенџамин (Robert Benjamin) неутралните медијатори се однесуваат на следниов начин:³⁴ не интервенираат во суштината на спорот, индиферентни се кон благосостојбата на странките на спорот, немаат никакви односи со страните надвор од постапката на медијација, не се трудат да ги променат видливите разлики во рамнотежата на моќ, не се заинтересирани за исходот на спорот и се ослободени од било какво влијание на спогодбата која ја постигнале странките на спорот. Спротивно на ова Гибсон (Kevin Gibson), Томсон (Leigh Thompson) и Бацерман (Max Bazerman) идентификуваат три различни концепти за неутралноста. Прво, неутралноста како непристрасност, согласно кој концепт медијаторот треба да биде ослободен од пристрасност и

30 Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17) параграф 57, Види: A/CN.9/487 параграф 123-126, A/CN.9/WG.II/WP.115 забелешка 22 и A/CN.9/506 параграф 70-73.

31 Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17) параграф 58, A/CN.9/487 параграф 122, Види: A/CN.9/WG.II/WP.115 забелешка 23 и A/CN.9/506 параграф 71.

32 A/CN.9/514, параграф 55.

33 Види: Начело IV.12

34 Ibid

треба да ги издвои неговите мислења, чувства и агенди; потоа неутралноста како еквистанца, концепт кој се фокусира на идејата дека медијаторите треба да се обидат да дадат еднакви можности на секоја од страните и на крај, неутралноста како „практика на дискурс“ односно медијаторите да го креираат решавањето на спорот на начин преку кој ќе им дадат можност на страните да ја раскажат својата приказна, и истовремено ќе оневозможат нивна сопствена делегитимација или маргинализација.³⁵ Филд (Rachel Field) укажува дека поимот неутралност во медијација ги опфаќа прашањата како што се: немање корист од исходот на спорот, непристрасност кон било која од страните на спорот, немање претходни познавања на спорот и/или страните на спорот, медијаторот не прави проценка на страните на спорот и нивниот спор и самата идеја дека медијаторот ќе биде фер и непристрасен.³⁶ Прашањето кое само по себе се наметнува е дали е возможно медијаторите да бидат неутрални во сите претходно опишани аспекти. Филд (Rachel Field) и Даглас (Kathy Douglas) истакнуваат дека сепак претходно опишаното е најшироката теоретска смисла на терминот и зависи од моделот на медијација кој што се применува, а во реалноста не сите медијатори се неутрални во сите сетила и во таа смисла тие подржуваат концепти на медијација кои се движат помеѓу (цитат) „сегашната преокупација со лажните тврдења за неутралност и преминот кон принципот обезбедување на страните со јасна и точната смисла за тоа што процесот на медијација може и не може да им обезбеди, па како резултат на ова да се усвојат модели на медијација кои го одбегнуваат принципот на неутралност“.³⁷ Професорот Бојл (Laurence Bouiie) исто така истакнува дека некои коментатори на медијацијата, кон неутралноста се однесуваат како кон најприсутен и најпогрешен мит за медијацијата, тврдејќи дека тоа не е ниту возможно ниту пожелно да се постигне. Во групата на овие коментатори спаѓа и Мајер (Bernard Mayer).

Од претходната анализа може да заклучиме дека во теоријата постои избалансиран пристап за тоа што неутралноста може да значи за лицата кои ја користат медијацијата. Но во праксата овој принцип не е доволно истражен и објаснет. Конфузијата околу тоа што се подразбира под неутралност, може да резултира со поплаки против медијаторите во конкретен процес на медијација. Затоа можеби најдобро решение е пред да започнат со медијација, медијаторите да се обидат, да им го појаснат значењето на поимот „неутралност“ на странките на спорот. Ова, на некој начин би било осигурување странките да не влезат во процесот на медијација со нереални очекувања во однос на услугите кои што ги обезбедуваат медијаторите. Исто така, со неутралноста тесно се поврзуваат ситуациите во кои медијаторот верува дека постои нерамнотежа на моќ и се поставува прашањето дали тој треба да се обиде да одговори на ова. Некои теоретичари сметаат дека секој обид од страна на медијаторите да ја надоместат нерамномерната распределба на моќ меѓу страните директно ќе се одрази на нивната неутралност. Мур (Christopher Moore) укажува дека доколку медијаторот презема чекори за да и помогне на послабата страна на спорот да ја мобилизира својата моќ, таа веќе го поседува медијаторот.³⁸ Но повеќето медијатори

35 Gibson, Kevin, Leigh Thompson, and Max H. Bazerman. "Shortcomings of neutrality in mediation: Solutions based on rationality." *Negotiation Journal* 12, no. 1 (1996): 69-80.

36 Field, Rachel. "Mediation Praxis: The Myths and Realities of the Intersection of Mediator Neutrality and the Process of Redressing Power Imbalances," *ADR Bulletin Vol 3 No 1 (May/June 2000)*: 16-19.

37 Douglas, Kathy, and Rachael M. Field. "Therapeutic Jurisprudence: Providing Some Answers to the Neutrality Dilemma in Court-Connected Mediation." *Transforming Legal Processes in Court and Beyond* (2007): 67-84.

38 Moore, Christopher W. *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. Jossey-Bass, 3th

признаваат дека постигнувањето на фер решение зависи и од рамнотежата на моќ. Ова подразбира потреба од постоење на ваков ризик по однос на неутралноста и непристрасноста, кој ризик сепак, се надминува преку најважната функција на медијаторот да го води процесот на комуникација на начин кој овозможува сите страни да учествуваат во донесувањето на одлуката.

5. НАЧЕЛО НА ФЛЕКСИБИЛНОСТ

Една од карактеристиките на постапката на медијација, која не е достапна во судската постапка е нејзината флексибилност. Медијацијата всушност е дизајнирана да биде флексибилна и user-friendly.³⁹ Флексибилноста значи дека оваа постапка може да се прилагоди на околностите.

Модел-законот на УНЦИТРАЛ во членот 6 став 1 определува дека страните се слободни да се договорат и за начинот на кој ќе се спроведе постапката за помирување. Посредникот почитувајќи ја волјата на страните, може да го обликува процесот како што смета дека е соодветно.⁴⁰ Основна обврска и минимален стандард кој треба задолжително да се почитува при обликувањето на постапката од страна на посредникот е, тој да одржуваат фер однос кон страните, повикувајќи се на конкретни околности на случајот.⁴¹

Националните закони, генерално, имаат мошне флексибилен пристап при регулирањето на постапката на медијација. Ова пак значи минимална регулација на медијацијата со закон односно со законските решенија регулирани се само основните правила и генерални принципи кои се однесуваат на постапката на медијација. Правните системи на некои држави воопшто не предвидуваат законски решенија или правила за медијацијата, таков е случајот со Холандија и Јужна Африка. Од овој вообичаен заеднички пристап има и исклучоци од различен обем во различни држави (како што се на пр. Унгарија, Грција, Италија) во кои пак е создадена попрецизна законска рамка за медијацијата.⁴²

Значењето на начелото на флексибилност се состои во тоа што им овозможува на страните на постапката сами да ги детерминираат параметрите на нивниот меѓусебен однос, ги ослободува од формалности и забрани, така што тие можат да ги вклучат оние аспекти на спорот за кои сметаат дека се релевантни,⁴³ страните на спорот можат да соработуваат и да истражуваат можности за постигнување на решение кое пак не би било можно да се постигне во судска или друга постапка, стриктно ограничена со параметри утврдени со закон. Бидејќи не постојат строги правила за постапката, ваквата флексибилност им овозможува на страните да го најдат најдобриот пат кон постигнување на спогодба. На овој начин медијацијата може да се справи со повеќе странки во спор истовремено и со голем број прашања во исто време (на пример, во семејната медијација, може да бидат вклучени две деца, мајка, татко и баба. Тие можеби ќе треба да зборуваат за задолженијата, успехот во училиштето, времето за излегување, надоместоците,

Edition (2003).

39 The World Bank: The Office of Mediation Services. "What is Mediation?". Достапно на: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/ORGANIZATION/ORGUNITS/EXTCRS/EXTMEDIATION/0,,contentMDK:20224649~menuPK:64166116~pagePK:64166099~piPK:64166052~theSitePK:471064,00.html>.

40 A/CN.9/487 параграф 121, A/CN.9/WG.II/WP.115 забелешка 21 и A/CN.9/506 параграф 69.

41 Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17) параграф 57, Види: A/CN.9/487 параграф 123-126, A/CN.9/WG.II/WP.115 (22) и A/CN.9/506 параграф 70-73.

42 Види: Esplugues, Carlos, and Louis Marquis. "New Developments in Civil and Commercial Mediation", Springer International Publishing AG Switzerland (2015): 60-61.

43 Roberts, Ms Marian. Mediation in family disputes: principles of practice. Ashgate Publishing, Ltd. (2014): 155.

дисциплината, можеби дури и за употребата на кујната).⁴⁴

Флексибилноста на постапката на медијација не може да се разгледува поодделно од флексибилноста на медијаторот. Имено, не постојат две исти странки, два исти спора, двајца исти медијатори и сите претходно наведени се менуваат од еден до друг момент. Она што било успешно за еден медијатор во еден момент за друг медијатор може да биде целосен неуспех. Она што е потребно не се забрани туку вештини, интуиција, флексибилност и способност да се биде „опасно“ чесен и емпатичен.⁴⁵ Флексибилноста овозможува да се постигне решение кое ќе понуди задоволување на интересите на странките повеќе од било кое друго решение постигнато на начин различен од медијацијата.

Сметеме дека флексибилноста сфатена како дел од заедничкото однесување при решавање на спорот, може да придонесе за подобрување на резултатите на медијацијата. Доколку пак се користи како тактика од едната или другата страна, може да доведе до неповолни резултати најмалку за една од страните на спорот. Но сепак неоспорен останува аргументот дека флексибилноста на страните им нуди поголема контрола врз резултатот на постапката и аналогно на тоа поголема мотивација да се постигне спогодба од заеднички интерес.

6. НАЧЕЛО НА НЕФОРМАЛНОСТ

Тесно поврзана со флексибилноста е неформалноста на постапката на медијација. Неформалноста како карактеристика на медијацијата означува дека таа е постапка која е структурирана, но истовремено ја нема ригидноста својствена за конвенционалната судска постапка. Медијаторот ја води постапката на неформален начин имајќи го во предвид основниот принцип дека неговата улога не е ниту да советува, ниту да суди.⁴⁶ Во медијацијата се искажуваат и чувства и токму филтрирањето на бесот, водено од медијаторот, може да биде многу корисно за постигнување на спогодба.⁴⁷ Имено, во оваа постапка страните и медијаторот седат заедно и блиску едни до други, зборуваат меѓу себе неформално и константно се охрабруваат да изнесуваат сè што им се чини дека е важно – било да станува збор за факти или емоции. Неформалноста им дозволува на страните да дизајнираат постапка која одговара на нивните потреби и може да биде помалку застрашувачка отколку одењето на суд. Меѓутоа барајќи ја неформалноста, страните често ја превидуваат важноста на самата постапка за успехот на медијацијата. Многу од страните кои учествуваат во процесот на медијација многу малку размислуваат за тоа како е дизајнирана медијацијата, сè додека не се појават на првиот состанок.⁴⁸

Генерално медијацијата се појавува во две форми: олеснувачка медијација, каде што медијаторот само го води процесот и предлага можности за решавање, но не дава мислење за било кое фактичко или правно прашање во спорот и евалуирачка медијација, каде што страните на спорот бараат мислење за да пробие ќор-сокакот по однос на било кое прашање, а медијаторот го утврдува тоа

44 American Bar Association. "How Courts Work, Mediation: What Are the Advantages to Mediation?" Americanbar. Достапно на: https://www.americanbar.org/groups/public_education/resources/law_related_education_network/how_courts_work/mediation_advantages.html.

45 Derer, Ivan J. "Breaking Through the Myths Flexibility, Creativity and Power in Mediation" (2004): 6.

46 Chandrachud, Dhananjaya Y. "Mediation – realizing the potential and designing implementation strategies", 9. Lawcommissionofindia. Достапно на: http://lawcommissionofindia.nic.in/adr_conf/chandrachud3.pdf.

47 Mashamba, Clement J. Alternative Dispute Resolution in Tanzania: Law and Practice. Mkuki na Nyota Publishers (2014): 68.

48 Lurie, Paul M. "The Importance of Process Design to a Successful Mediation". Chapter 18 in Handbook on Construction Arbitration and ADR, 2nd Edition. American Arbitration Association, 2010.

прашање. Медијаторот не донесува конечна одлука како што тоа го прават судијата или арбитрите. Наместо тоа медијаторот поставува неформални прашања за да им помогне на страните на спорот да комуницираат и да ги усогласат нивните точки на гледање, проблеми, приоритети, интереси и потреби. Медијаторот исто така може неформално да ги анализира нивните алтернативи. Страните се исто така согласни да се задржи неформалноста на медијацијата и нејзината одвоеност од било која друга формална постапка.

Од друга страна, Абел (Richard Abel) и некои од неговите колеги (Sousa Santos, Christine Harrington, Richard Delgado и други) имаат спротивно стојалиште и го осудуваат неформализмот како задржување на пристапот до правдата за сиромашните и маргинализираните групи и истиот не го подобрува пристапот до правдата.⁴⁹ Практичарите пак од своја страна коментираат дека токму неформалноста влијае врз намалувањето на трошоците на постапката.

И покрај спротивставените сфаќања, она што е јасно е дека медијацијата не е формален процес за утврдување на факти и се одржува во релаксирана и позитивна атмосфера.

ЗАКЛУЧОК

Основните начела на медијацијата се основните мисли - водилки коишто ја определуваат насоката на размислување и движење на сите лице кои на било кој начин се поврзани со медијацијата. Овие основни начела треба да претставуваат споделени вредности коишто ќе овозможат ефективно и ефикасно спроведување на постапката на медијација. Медијацијата не секогаш ќе биде соодветен метод за решавање на сите видови на спорови, но нејзините основни начела може да им помогнат на поединците да му пристапат на спорот од многу поинаква перспектива. Овие клучни принципи, покрај наведената, имаат и друга мошне значајна улога - едукативна: да им помогнат на медијаторите; да ги информираат учесниците за медијацијата и да ја промовираат довербата во медијацијата како ефикасен и продуктивен процес.

⁴⁹ Види поопширно: American Arbitration Association. Handbook on Mediation. JurisNet.LLC, 2nd Edition (2010): 153-165; Encyclopedia of Law & Society: American and Global Perspectives, Chapter Title: "Dispute Resolution, Alternative", Sage Publications, Inc.: 422-427.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. AIA. European Mediation Training for Practitioners of Justice: A Guide to European Mediation. Association for International Arbitration (ed.) maklu Antwerpen Apeldoorn Portland (2012)
2. Alexander, Nadja Marie. Global trends in mediation. Vol. 1. Kluwer Law International (2006).
3. 3American Arbitration Association. Handbook on Mediation. JurisNet.LLC, 2nd Edition (2010)
4. American Bar Association. "How Courts Work, Mediation: What Are the Advantages to Mediation?" Americanbar. Derer, Ivan J. "Breaking Through the Myths Flexibility, Creativity and Power in Mediation" (2004)
5. Baylis, Claire, and Robyn Carroll. "Power issues in mediation." ADR Bulletin7, no. 8 (2005)
6. Benjamin, Robert. "The Risks of Neutrality: Reconsidering the Term and Concept." Mediate. January, 2001.
7. Callahan, Rebecca. "Mediation Confidentiality: For California Litigants, Why Should Mediation Confidentiality Be a Function of the Court in Which the Litigation is Pending." Pepp. Disp. Resol. LJ 12 (2012);
8. Chandrachud, Dhananjaya Y. "Mediation – realizing the potential and designing implementation strategies", 9. Lawcommissionofindia
9. Christopherson, James. "Power Imbalances in Mediation." Ddc-law. (2009)
10. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, Official Journal of the European Union L 136/3, 24.5.2008
11. Don Cripe. "Mediation is Always... Voluntary?." Mediate. September, 2013.
12. 1Douglas, Kathy, and Rachael M. Field. "Therapeutic Jurisprudence: Providing Some Answers to the Neutrality Dilemma in Court-Connected Mediation." Transforming Legal Processes in Court and Beyond (2007)
13. Eliades, Dimitrios. "Power in mediation-some reflections." ADR Bulletin 2, no. 1 (1999).
14. Encyclopedia of Law & Society: American and Global Perspectives, Chapter Title: "Dispute Resolution, Alternative", Sage Publications, Inc.
15. Esplugues, Carlos, and Louis Marquis. "New Developments in Civil and Commercial Mediation", Springer International Publishing AG Switzerland (2015)
16. Field, Rachael, and Neal Wood. "Marketing Mediation Ethically: The Case of Confidentiality." Queensland U. Tech. L. & Just. J. 5 (2005)
17. Field, Rachael. "Neutrality and power: Myths and reality." ADR Bulletin 3, no. 1 (2000).
18. Field, Rachel. "Mediation Praxis: The Myths and Realities of the Intersection of Mediator Neutrality and the Process of Redressing Power Imbalances," ADR Bulletin Vol 3 No 1 (May/June 2000)
19. Gibson, Kevin, Leigh Thompson, and Max H. Bazerman. "Shortcomings of neutrality in mediation: Solutions based on rationality." Negotiation Journal12, no. 1 (1996)
20. Institute of Arbitrators and Mediators Australia. The Principles of Conduct for Mediators. (2003)
21. Johnson Jr, Paul Dayton. "Confidentiality in Mediation: What Can Florida Glean from the Uniform Mediation Act." Fla. St. UL Rev. 30 (2002).
22. Lurie, Paul M. "The Importance of Process Design to a Successful Mediation". Chapter 18 in Handbook on Construction Arbitration and ADR, 2nd Edition.

- American Arbitration Association, 2010.
23. Mashamba, Clement J. *Alternative Dispute Resolution in Tanzania: Law and Practice*. Mkuki na Nyota Publishers (2014)
 24. Maute, Judith L. "Mediator Accountability: Responding to Fairness Concerns." *J. Disp. Resol.* (1990);
 25. Mayer, Bernard. "The dynamics of power in mediation and negotiation." *Mediation Quarterly* 1987, no. 16 (1987)
 26. Moore, Christopher W. *The Mediation Process: Practical Strategies for Resolving Conflict*. Jossey-Bass, 3th Edition (2003).
 27. NADRAC. *Issues of Fairness and Justice in Alternative Dispute Resolution. Discussion Paper*, Canberra (November 1997)
 28. Neumann, Diane. "How mediation can effectively address the male-female power imbalance in divorce." *Mediation Quarterly* 9, no. 3 (1992)
 29. Neumann, Diane. "How mediation can effectively address the male-female power imbalance in divorce." *Mediation Quarterly* 9, no. 3 (1992)
 30. Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17), параграф 30-31, 127-134 и 155.
 31. Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17) параграф 50 и 157.
 32. Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17)
 33. Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17)
 34. Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17)
 35. Roberts, Ms Marian. *Mediation in family disputes: principles of practice*. Ashgate Publishing, Ltd. (2014)
 36. Rufenacht, Mindy D. "Concern over Confidentiality in Mediation-An in-Depth Look at the Protection Provided by the Proposed Uniform Mediation Act, The." *J. Disp. Resol.* (2000);
 37. The judgment of. Oliver LJ in *Cutts v Head* [1984] 1 All ER 596 at 605-606; House of Lords in *Rush & Tompkins Ltd v Greater London Council*, (1988) 3 All ER 73.
 38. The World Bank: The Office of Mediation Services. "What is Mediation?". Достапно на: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/ORGANIZATION/ORGUNITS/EXTCRS/EXTMEDIATION/0,,contentMDK:20224649~menuPK:64166116~pagePK:64166099~piPK:64166052~theSitePK:471064,00.html>.
 39. Tysver, Daniel A. "Confidentiality Agreement". BITLAW.
 40. UNCITRAL Model Law on International Commercial Arbitration 1985 with amendments as adopted in 2006 Official Records of the General Assembly, Fifty-seventh Session, Supplement No. 17 (A/57/17)
 41. Wolski, Bobette. "Mediator settlement strategies: Winning friends and influencing people." (2001).

Д-р Горанчо Јакимов**Д-р Драган Ѓурчевски**

Меѓународен Славјански Универзитет

Република Северна Македонија

ПРОМЕНИТЕ ВО СССР ЗА ВРЕМЕ НА ПЕРЕСТРОЈКАТА

АПСТРАКТ: Пред крајот на владеењето на Брежњев внатре во СССР, а и надвор од него во комунистичкиот свет се повеќе отворено ќе биде присутен песимизам. Повеќе нема да биде тајна дека советското раководство го има изгубено и еланот и правецот, што ќе предизвика загриженост и кај најверните приврзаници на комунистичкиот режим. До крајот на седумдесетите години се повеќе луѓе ќе веруваат дека системот е погрешен и дека е неизбежна уште поголема катастрофа. Економското незадоволство значително ќе влијае на порастот на песимизмот. Но уште позагрижувачко од падот на производството и продуктивноста ќе биде падот на моралот и губењето на интерес за работата, корупцијата и злоупотребата на власта. Се додека советското општество ќе биде практично изолирано од надворешните информации, советските граѓани нема да можат да ја споредат својата судбина со состојбата во развиените земји на Запад. Меѓутоа информации постепено ќе продираат и советските граѓани ќе сфатат дека не само што нема да го стигнат Западот туку дека нивниот систем се повеќе ќе заостанува а животниот стандард ќе биде се полош.

CHANGES IN THE USSR DURING PERESTROIKA

ABSTRACT: Before the end of Brezhnev's rule in the USSR, and outside of it, pessimism will be more openly in the communist world. It will no longer be a secret that the Soviet leadership has lost both the elan and the direction, which will cause concern among the most loyal supporters of the communist regime. By the end of the 1970s, more people would believe that the system was wrong and that an even greater disaster was inevitable. Economic dissatisfaction will significantly affect the rise of pessimism. But worse than the fall in production and productivity will be the decline in morale and the loss of interest in work, corruption and abuse of power. As long as Soviet society is practically isolated from external information, Soviet citizens can not compare their fate with the situation in the developed countries of the West. But information will gradually penetrate and the Soviet citizens will realize that not only will the West not reach, but their system will be increasingly lagging behind and the standard of living will be worse.

ВОВЕД

По смртта во ноември 1982 година Брежњев ќе го наследи Јуриј Андропов кој што претходно петнаесет години ќе биде на чело на КГБ. Веднаш откако ќе дојде на власт Андропов ќе отстрани дел од старите приврзаници на Брежњев и ќе донесе свои луѓе. За четиринаесет месеци додека Андропов се наоѓал на власт на внатрешен план немало никакви подобрувања, а во надворешната политика ќе има очигледно влошување. Андропов уште кога ќе дојде на власт веќе ќе биде со нарушено здравје и после долго боледување ќе почине на 9 февруари 1984 година. Наследник на Андропов ќе биде Константин Черњенко, родум од Сибир. Под власт на Черњенко во СССР освен смената на некои избраници на Андропов

нема да има никакви персонални и политички промени. Черњенко поголем дел од својот мандат ќе го помине во болница близу Москва или на одмор во Крим. Во тоа време со состаноците на Партијата и државните органи воглавно ќе претседава најмладиот член на Политбирото, Михаил Сергеевич Горбачов. Неколку недели по смртта на Черњенко во март 1985 година после долги натегања Горбачов ќе избие како најсериозен кандидат за наследник.

2. ПЕРЕСТРОЈКАТА ВО СССР И ПРОМЕНЕТЕ ВО ИСТОЧНА ЕВРОПА

На 10 март 1985 година на местото Генерален секретар на ЦК на КПСС ќе биде избран Михаил Сергеевич Горбачов. Кога ќе почне да се појавува во 1985 година Горбачов нема да најавува некои важни реформи. Се до 27 партиски конгрес одржан во февруари 1986 година тој нема да го употреби ниту зборот реформа ниту ќе најавува некаква реформа. Новиот генерален секретар многу внимателно ќе ги одмерува своите постапки и дури откако ќе ги отстрани своите главни противници од Политбирото слободно ќе каже дека “Перестројката” или “Гласност” е еднаква на темелни реформи. Тој со тек на време ќе сфати во колкава криза се наоѓа Советскиот Сојуз и дека економската криза, ако не бидат преземени соодветни чекори, ќе се почувствува во секој дел од животот односно квалитетот на живеење и социјалните услуги ќе бидат се полоши. Многу брзо ќе се покаже дека преземањето на било какви мерки без коренита промена на системот има само ограничено дејство и може да послужат само како благо смирување на состојбата. Вистинска промена може да се направи само со рушење на стариот систем кој што повеќе нема да биде делотворен, затоа што планското стопанство ќе биде во спротивност на брзиот технолошки развој а работниците не можеле да ја покажат својата креативност со ваквиот начин на стопанисување. Горбачов одлучил да се ориентира кон пазарно стопанство, слободно формирање на цени и зголемување на платите.

Првата реформа претставена од Горбачов ќе биде алкохолната реформа во 1985 година со која ќе биде замислено започнување на војна против широко распространетиот алкохолизам во Советскиот Сојуз. Цените на вотката, виното и пивото ќе бидат зголемени, а нивната продажба ќе биде ограничена. Ќе биде забранета продажбата на алкохол на јавни места и во возовите, а дури и сцените во филмовите во кои што имало конзумирање на алкохол ќе бидат отстранети. На оние кои што кои што ќе бидат фатени под дејство на алкохол на работното или јавно место веднаш ќе им биде судено.

За прв пат во јуни 1987 година на пленарна седница на Централниот Комитет на КПСС, Горбачов ќе ги претстави основните тези на Перестројката според кои што ќе биде водена економската политика на СССР се до неговото распаѓање. Во јули 1987 година Врховниот совет ќе донесе закон со кој што државните претпријатија можеле слободно да одлучуваат за своето ниво на производство во зависност од побарувачката. Претпријатијата морале да ги исполнуваат наредбите од државата но остатокот од производството можеле да го рапоредат по своја желба. Тие сами се финансирале и ги покривале трошковите за плати, данок и набавки. Со новите промени државата веќе нема да ги спасува непрофитабилните претпријатија од банкрот. Со претпријатијата ќе раководат работници избрани од колективот а не од министерот на кој што ќе му биде одземено и правото да го одредува планот на производство.

Горбачов ќе воведо и сектор за надворешна економија со што привидно

ќе биде елиминиран монополот кој што го имал министерот за трговија. На министрите од другите сектори да водат своја надворешна политика со што ќе им биде овозможено да дејствуваат директно а не преку бирократијата на министерот за трговија.

Поголемиот дел од економистите се сложувале со преземањето на ваквите мерки но не и со брзината предвидена за нивно воведување. Партиските секретари ќе го предупредат Горбачов дека радикалните реформи се политички неприфатливи освен ако се спроведуваат за подолг временски период. Спротивставени ставови имало помеѓу радикалите кои сметале дека само темелни мерки може да ја спасат земјата од потполна пропаст, и конзервативците кои сметале дека претходните претеруваат и дека со предложените промени ќе се збогати само еден тенок слој на шпекуланти, а на народот ќе му биде уште полошо.

Со Перестројката ќе им биде дозволено на странците да инвестираат во СССР. Со новиот закон ќе им биде овозможено на странците да поседуваат најмногу 49% од акциите со што русите би ги задржале директорските места на претпријатијата. Ваквото ограничување за поседување на акциите нема да привлече странски инвестиции и затоа тоа ќе биде укинато.

Со новата реформа и предвидената либерализација во областа на економијата и политиката, во првите пет години ќе бидат основани 140 000 мешовити претпријатија или професионални здруженија, пред се за производство и трговија со роба за широка потрошувачка. Но состојбата во индустријата и земјоделството нема да има некоја забележителна промена. Напротив делумната либерализација уште повеќе ќе ги зголеми надостатоците во земјоделието и ќе се појави уште поголемо општо незадоволство. Многу мал дел од земјоделците ќе ја искористи можноста да ја земаат земјата под закуп и да ја обработуваат без традиционалната државна контрола, затоа што ниту имале доверба во промените ниту пак имале капитал и средства потребни за обработка на земјата. Од страна на локалната бирократија нема да биде преземено ништо да бидат створени услови за да може промените во земјоделството да имаат можност да напредуваат.

Законот за кооперација донесен во мај 1988 година ќе биде можеби најрадикалната економска реформа во првата половина на Горбачовата ера. Со овој закон ќе биде дозволена приватна сопственост во услужните дејности, занаетчиството и надворешната трговија. Законот во почетокот ќе наметне високи даноци но подоцна ќе биде изменет за да биде избегнато обесхрабрувањето во приватниот сектор. Со овој закон приватните ресторани, продавници и занаетчиски дуќани ќе станат дел од советската реалност.

На политичко поле реформата ќе биде многу повпечатлива, особено во советската култура, во најшироко значење на поимот. Луѓето можеле слободно да пренесуваат податоци без да бидат казнети. Горбачов ќе дозволи да се врати од прогонство во градот Горки, Андреј Сахаров, долгогодишен десидент. Андреј Сахаров заедно со други критичари на режимот ќе ја основа парламентарната фракција т.н. Меѓуинтеррегионална група.

Преку програмата на перестројството требало да се решат проблемите кои што биле наталожени од минатото од погрешни потези кои што биле преземани од времето на Сталин и другите врвни раководители на СССР. Длабоката општествена криза ќе ги зафати сите сегменти од општеството, вклучувајќи ја и Комунистичката партија. Горбачов ќе понуди платформа во која се залагал за длабоки промени

во државата, пред се во Партијата. Тој се залагал КПСС да не биде партија која со Уставот има добиено монополска улога во општеството. Откажувањето на таа положба би довело до коренити промени во битието на Партијата. Неговото барање за укинување на членот 6 од Уставот со кој КПСС имал монополска улога и официјално ќе биде реализирано во 1990 година .

Една од главните пресвртници во политичките реформи ќе претставува ЦИЦ-та партиска конференција одржана во јуни-јули 1988. На оваа партиска конференција ќе биде донесена одлука со уставот да биде утврдено неприкосновено владеење на законите, законските права на сите поединци ќе бидат загарантирани и заштитени. За да биде постигнато тоа, требало да бидат извршени големи промени во законодавниот систем на земјата. Формалното тело - Врховен совет, кој што се состанувал само во ретки моменти кога требало да се поздрави работата на раководството или да биде потврдена нивната политика, суштински ќе биде изменет. Во декември ќе биде воведен Конгрес на народни пратеници од 2 250 членови и за прв пат после многу децении за секое место ќе може да бидат предложени повеќе кандидати. Главната задача на Конгресот на народни пратеници ќе биде избор на Врховен совет и избор на претседател на Врховниот совет кој што ќе има функција шеф на државата. Теоретски Конгресот на народни пратеници и Врховниот совет ќе имаат огромна законодавна моќ. Првите избори за Конгресот ќе бидат одржани во целиот Советски Сојуз во март и април 1989 година. Сепак во пракса конгресот во 1989 година ќе се состане само неколку пати и тоа да одобри одлуки на Партијата, советот на министри и Врховниот совет. Врховниот совет, претседателството на Врховниот совет, претседателот на Врховниот совет, и советот на министри ќе имаат значителен авторитет во креирањето на закони, декрети резолуции и акти. Конгресот на народни пратеници ќе има авторитет да ги ратификува тие одлуки. Овие реформи ќе бидат направени од страна на Горбачов со цел да ја намали котролата на партијата во владиниот апарат.

Првите избори во 1989 година како друга пресвртница тешко може да бидат наречени слободни по прифатените демократски стандарди, ако го земеме во предвид фактот дека политички партии не постоеле, а голем дел од кандидатите биле именувани од страна на Комунистичката партија и нејзините организации. Но мора да се напомене фактот дека некои од кандидатите нема да бидат прифатливи за Комунистичката партија. Така на пример во најголемата изборна единица (Москва), Борис Јелцин ќе слави убедлива победа иако претходната година ќе биде сменет од функцијата генерален партиски секретар во претолнината. Потоа ќе биде избран за претседател на Врховниот совет на Руската Република. Локалните избори во 1990 година ќе покажат дека од страна на народот постои голема наклонетост кон опозицијата. Радикалните реформисти ќе победат во Москва, Ленинград и Свердловск.

Горбачов ќе биде избран за претседател на Советскиот Сојуз во септември 1988 година во парламентот, а не на избори. Следната година ќе биде востановен Президиум, кој што ќе претставува релативно мал збир на советници во кој што ќе се најдат и економисти и писатели. Вистинската функција на ова ново тело нема да биде јасно одредена освен тоа што на него ќе бидат префрлени дел од овластувањата на Политбирото и Советот на министри.

Во почетокот на 1989 година девеесет и осум членови и кандидати за членови на Централниот комитет ќе поднесат колективна оставка поради своите

години. Меѓутоа и покрај тие промени, Горбачов нема да може да смета дека во Централниот комитет ќе има мнозинство кое што ќе биде наклонето кон реформите, а уште помалку во Политбирото каде што единствени негови вистински сојузници ќе бидат Едуард Шеварднадзе, министерот за надворешни работи, и Александар Јаковљев, заговорник за радикални промени.

Конзервативците кои што ќе бидат против пребрзо и драстично отстапување од ленинистичките норми во почетокот ќе бидат предводени од Јегор Лигачев. Тие начелно нема да бидат против економските реформи но сметале дека со Перестројката се наложува брзина за нивно спроведување која што може да доведе до момент кога никој нема да може да ја држи земјата под контрола.

Во понискиот слој од партиското раководство ќе има најмногу противници на курсот на Перестројката. Тоа ќе биде манифестирано на 28 Конгрес на КПСС кој што ќе започне на 1 јули 1990 година и ќе трае еден месец. Многумина од нив ќе сметаат дека оние кои што го имаат започнато процесот на десталинизација се издајници кои што земјата ја водат во пропаст. Според нив реформското движење има за цел да го претвори Советскиот Сојуз во западно, либерално-демократско општество, кое што ќе значи отфрлување на сите традиционални руски вредности и воведување на култура од Западот, а тоа ќе значи општествена, морална и политичка пропаст на „Големата Русија“. Тие ќе започнат отворена медиумска војна против перестројката и политичките реформи воопшто, а приврзаници на нивните ставови ќе добијат се повеќе во сите слоеви на населението и во различни делови од земјата. Поголемиот дел од интелектуалците и останатите граѓани ќе ги привлече духот на слобода кој што доаѓал заедно со реформското движење односно чесност и поголема слобода на мислата и говорот.

Во новото осмислување на принципот на демократски централизам особено ќе му биде дадено акцент на демократизмот на партиските маси. Горбачов одел во насока кон напуштање на болшевичката теза за организација на партијата. Со тоа ќе биде анулирана тезата на В. Илич Ленин, усвоена на Десеттиот конгрес на Партијата со која се забрануваат било какви фракции во Партијата, а раководството било задолжено да ги исфрли сите фракционери од редовите на Партијата.

3. ЗАКЛУЧОК

Перестројката или Гласност всушност ќе претставува соочување со минатото и прво преиспитување на сите пропусти направени во економијата и општествениот живот. За прв пат после низа децении ќе се појават написи и говори во кои што ќе бидат признаени направените грешки. Ќе биде изнесена вистината за сите направени недела вклучувајќи го тука постоењето на организираниот криминал во големи размери, сиромаштијата, лошиот здравствен систем, алкохолизмот, наркоманијата и проституцијата. Целта на Перестројката беше да се реструктурираат политичките и економските системи на земјата, како и да се воведат одредени демократски и пазарни реформи. Економските реформи требало да ја ослободат економијата од строгата контрола на државата и да ја направат пофлексибилна и конкурентна, додека политички требало да се зголеми транспарентноста и да се воведат некои облици на демократизација. Сепак, реформите на Горбачов нема да доведат до очекуваните позитивни резултати и наместо тоа процесот Перестројка заедно со други фактори ќе придонесе за економски пад и политичка нестабилност што на крај ќе резултира со распаѓање на СССР во 1991 година

ЛИТЕРАТУРА

1. Гжедож Колодко, *Twenty years of pierestroika*. Moskow, 2005.
2. Се гласа за Перестројка. - Нова Македонија (Скопје) XLV/15148 (27 март 1989), стр.3
3. Триумфално враќање на Елцињ – Нова Македонија (Скопје)) XLV/15149 (28 март 1989)
4. Тодор Куљич, *Ревидирана историја и нов идентитет во Источна Европа*. 2005.

341.76:339.727.22(497.7)

М-р Тане Димовски

Министерство за надворешни работи и надворешна трговија
Република Северна Македонија

Вон проф. д-р Драган Ѓурчевски

Меѓународен Славјански Универзитет
Република Северна Македонија

РАЗВОЕН КОНЦЕПТ НА ДИПЛОМАТИЈА ЗА ПРИВЛЕКУВАЊЕ СТРАНКИ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ ВО РЕПУБЛИКА С. МАКЕДОНИЈА

АПСТРАКТ: Концептот на дипломатија за привлекување странски директни инвестиции (СДИ) во Република С. Македонија е клучен за економскиот раст и развој на земјата. СДИ играат значајна улога не само во зголемувањето на националното економско производство, туку и во трансферот на технологија, создавањето работни места, подобрувањето на инфраструктурата и зајакнувањето на севкупната конкурентност на економијата. Со оглед на глобализираната природа на денешната економија, привлекувањето странски инвестиции станува стратешки приоритет за С. Македонија. Дипломатијата служи како моќна алатка во овој процес преку промовирање на економските предности на земјата, поттикнување меѓународни партнерства и создавање повољна деловна средина за привлекување инвеститори. Во трудот се наведени стратешките насоки за економската дипломатија, со акцент на унапредувањето на економијата на земјата, продлабочувањето на трговските и инвестициските односи, поддршката на извозот и развојот на енергетската дипломатија. Понатаму, се истражува улогата на дипломатските канали во олеснувањето на инвестициите, вклучувајќи дипломатски мисии, меѓународни партнерства и активна економска дипломатија преку амбасади и конзулати. Трудот, исто така, ги истакнува неопходните мерки за подобрување на инвестициската клима, како што се развој на специјални економски зони, подобрување на инфраструктурата, поддршка на истражување и развој и ефективно брендирање на С. Македонија како атрактивна инвестициска дестинација. Конечно, оваа работа ја нагласува важноста на интегрираниот пристап кон економската дипломатија, комбинирајќи ги институционалните реформи и меѓународната промоција за зајакнување на глобалната конкурентност на земјата и стимулирање на одржлив економски раст.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: развоен концепт, дипломатија, странски директни инвестиции, република с.македонија

DEVELOPMENTAL CONCEPT OF DIPLOMACY FOR A ATTRACTING FOREIGN DIRECT INVESTMENTS IN THE REPUBLIC OF N. MACEDONIA

ABSTRACT: The concept of diplomacy in attracting Foreign Direct Investments (FDI) in the Republic of North Macedonia is crucial for the country's economic growth and development. FDI plays a significant role not only in increasing the national economic

output but also in technology transfer, job creation, infrastructure improvement, and boosting the overall competitiveness of the economy. Given the globalized nature of today's economy, attracting foreign investments becomes a strategic priority for North Macedonia. Diplomacy serves as a powerful tool in this process by promoting the country's economic advantages, fostering international partnerships, and creating a favorable business environment to attract investors. The paper outlines strategic directions for economic diplomacy, emphasizing the promotion of the country's economy, deepening trade and investment relations, supporting exports, and the development of energy diplomacy. Furthermore, the role of diplomatic channels in facilitating investments is explored, including diplomatic missions, international partnerships, and active economic diplomacy through embassies and consulates. The paper also highlights necessary measures for enhancing the investment climate, such as developing special economic zones, improving infrastructure, supporting research and development, and effective branding of North Macedonia as an attractive investment destination. Ultimately, this work underscores the importance of an integrated approach to economic diplomacy, combining institutional reforms and international promotion to strengthen the country's global competitiveness and stimulate sustainable economic growth.

KEY WORDS: development concept, diplomacy, foreign direct investment, Republic of N.Macedonia

ВОВЕД

Развојниот концепт на дипломатија во контекст на странските директни инвестиции (СДИ) во Република С. Македонија треба да опфати повеќе аспекти, вклучувајќи економска дипломатија, како и институционални механизми и политики за привлекување инвеститори и меѓународна соработка. Странските директни инвестиции (СДИ) претставуваат еден од најважните фактори за економскиот раст и развој на Република С. Македонија (РСМ). Тие не само што придонесуваат за зголемување на економскиот производ, туку и стимулираат трансфер на технологија, создавање нови работни места, подобрување на инфраструктурата и зголемување на конкурентоста и способноста на националната економија. Во контекст на глобализацијата и сè поголемата меѓусебна поврзаност на економските системи, привлекувањето странски инвестиции станува стратешки приоритет за секоја земја, вклучувајќи ја и Република С. Македонија. Дипломатијата, како инструмент на надворешната политика, игра клучна улога во процесот на привлекување СДИ. Преку активна дипломатска активност, државата може да ги промовира своите економски предности, да гради меѓународни партнерства и да создава повољна бизнис-клима која ќе ги привлече инвеститорите. Дипломатијата не е само средство за комуникација меѓу државите, туку и моќна алатка за економски развој, која може да ги надмине географските и економските ограничувања.

I. СТРАТЕШКИ НАСОКИ ЗА ЕКОНОМСКА ДИПЛОМАТИЈА

Економската дипломатија е клучен инструмент за развој на земјата во современиот глобален контекст, бидејќи осигурува економска соработка, подобрување на меѓународната трговија и инвестиции, како и зајакнување на економската конкурентност. Република С. Македонија, како мала отворена економија, има потреба од јасно дефинирани стратешки насоки за развој на

економската дипломатија, кои ќе и помогнат да ги искористи своите ресурси и потенцијали на глобалната сцена. Во насока на напорите за привлекување странски инвестиции и условите што се нудат во земјата за водење бизнис, има позитивни резултати. Во земјата работат голем број реномирани странски компании, како што се: Johnson Controls, Johnson Matthey, Kromberg & Schubert, Kemet corporation, Van Hool, Draxlmaier. Бизнис климата што се создава во земјата има многу предности за странски компании кои сакаат да го прошират својот бизнис надвор од својата земја, односно сакаат да инвестираат во С. Македонија. Компаративните предности што ги нуди државата (квалификувана и ефтина работна сила, Влада која поддржува странски инвеститори, ниски трошоци, едношалтерски систем, даночни повожности и субвенции, добра инфраструктура и сл.) нудат опкружување што е повољно за основање и водење бизнис.¹

1. Промоција на македонската економија и бизнис-можности

Еден од клучните аспекти на економската дипломатија е промоција на македонската економија и производи на меѓународниот пазар. Преку економски дипломати, Република С. Македонија треба да се презентира како стабилна и конкурентна економија која нуди можности за инвестиции и трговија. Организирањето бизнис форуми, конференции и патувања за делегации со цел запознавање со можностите за инвестирање во Република С. Македонија може да донесе конкретни резултати.²

2. Продлабочување на трговските и инвестиционите односи

Економската дипломатија треба да се насочи кон развој на трговските односи со земјите од Европската унија, регионот, како и со други значајни светски економии. Република С. Македонија треба да се фокусира на привлекување странски инвестиции со акцент на секторите кои имаат конкурентски предности, како што се земјоделството, ИТ секторот, туризмот и енергетиката. Поттикнувањето на инвестициските фондови и јавно - приватните партнерства може да биде клучно за економскиот напредок.

3. Поддршка на извозниците и пристап на нови пазари

Република С. Македонија треба да има стратегии за поддршка на извозниците и нивна интеграција на глобалните пазари. Се препорачува активно промовирање на македонските производи во земјите кои имаат висока побарувачка за специфични производи, како што се земјоделските производи, текстил и електронски уреди. Обезбедување извозни кредити и повољни услови за бизнис ќе овозможат раст на извозот.

4. Развој на енергетската дипломатија

Енергетската дипломатија е особено важна за Република С. Македонија, со оглед на стратшката важност на енергетските ресурси и диверзификацијата на снабдувањето. Република С. Македонија треба да продолжи да развива енергетски проекти во соработка со соседните земји и меѓународни компании, со цел зајакнување на енергетската безбедност и намалување на зависноста од едни извори на енергија.

¹ <https://www.mfa.gov.mk/mk/page/8/ekonomska-diplomatija>

² <https://investnorthmacedonia.gov.mk/mk/investiraj/>

5. Усогласување со европските стандарди и договори

Како земја која тежнее кон членство во Европската унија, Република С. Македонија треба да ја унапреди својата економска дипломатија преку имплементација на европските стандарди и привлекување на европски фондови. Стратегијата треба да вклучува добри практики во управувањето со јавни финансии, зајакнување на конкурентноста и иновациите, како и креирање услови за поефикасна приватизација и економска интеграција со европските пазари.

6. Унапредување на економската дипломатија во регионалната соработка

Република С. Македонија треба да ја искористи својата позиција во Југоисточна Европа со цел унапредување на регионалната економска интеграција. Преку зајакнување на економските односи со соседните земји, како и во рамки на регионалните иницијативи (како што е Берлинскиот процес), Република С. Македонија може да создаде потенцијал за поддршка на регионалниот економски раст и стабилност.

7. Развој на кадри и вештини во економската дипломатија

Една од најважните цели треба да биде и обуката на професионални дипломати кои ќе се фокусираат на економскиот сектор. Развојот на економската дипломатија зависи од висококвалитетни кадри кои не само што ќе бидат технички компетентни, туку и ќе ги разбираат културните и политичките контексти на земјите со кои Република С. Македонија сака да воспостави економски односи.

II. УЛОГАТА НА ДИПЛОМАТИЈАТА ВО ПРИВЛЕКУВАЊЕТО СТРАНКИ ДИРЕКТНИ ИНВЕСТИЦИИ (СДИ)

Дипломатијата игра клучна улога во привлекувањето странски директни инвестиции (СДИ), бидејќи таа претставува мост помеѓу државите, бизнисите и меѓународните организации. Ефективната дипломатија не се ограничува само на политички односи, туку активно ги промовира економските интереси на една држава, создавајќи поволни услови за инвестиции и економски раст. Во современиот глобализиран свет, каде конкуренцијата за привлекување на СДИ е жестока, дипломатијата станува незаменлива алатка за економски развој. Афирмацијата на економските интереси на нашата земја во странство, Министерството за надворешни работи и надворешна трговија, преку Директоратот за економска и јавна дипломатија, ја реализира во соработка со ресорните Министерства и Агенции, со македонските дипломатски и конзуларни претставништва и преку Почесни Конзули на Република С. Македонија во странство. Министерството за надворешни работи и надворешна трговија продолжува со практика на редовно информирање и соработка со македонските и странски ДКП-а за реализација на важни проекти, иницијативи и релевантни информации од областа на економијата. Министерството за надворешни работи и надворешна трговија, Директоратот за економска и јавна дипломатија, во соработка со Министерството за економија и другите ресорни министерства, со свои претставници активно учествува во работата на мешовитите комисии за економска соработка, со цел засилување на нашите билатерални економски односи со други земји.³

3 <https://www.mfa.gov.mk>

1. Дипломатски канали за промоција на инвестициите

Дипломатските канали се еден од најважните механизми за промоција на инвестициските можности на една држава. Преку амбасадите, конзулатите и економските дипломати, државите ги презентираат своите економски предности, инфраструктурни проекти, економски зони и други можности за инвеститорите. Овие канали овозможуваат:

- Директна комуникација со потенцијални инвеститори - Дипломатите ги информираат странските компании за можностите за инвестирање, давајќи ги потребните информации за бизнис климата, регулативите и даночните олеснувања.

- Организација на економски мисии - Амбасадите често организираат економски мисии каде претставници на домашниот бизнис сектор ги запознаваат странските инвеститори околу можностите за соработка.

- Промоција на економските зони - Преку дипломатските канали државите ги промовираат своите слободни економски зони, индустриски паркови и други проекти кои можат да бидат привлечни за инвеститорите.

2. Стратешки партнерства со меѓународни организации и држави

Стратешките партнерства се клучни за привлекување странски директни инвестиции. Дипломатијата овозможува создавање мрежи за соработка со меѓународни организации (како Светската банка, Меѓународниот монетарен фонд, ООН) и други држави. Овие партнерства може да вклучуваат:

- Потпишување економски договори - Договори за слободна трговија, договори за заштита на инвестициите и договори за избегнување двојно оданочување ги намалуваат бариерите за инвеститорите.

- Учество во меѓународни економски иницијативи - Членството во организации како Светската трговска организација (СТО) или регионалните економски блокови (како ЕУ, АСЕАН, МЕРКОСУР) ја зголемува видливоста на државата и ја прави попривлечна за инвеститорите.

- Соработка со развојни агенции - Дипломатијата овозможува соработка со агенции за развој кои финансираат инфраструктурни проекти и ги поддржуваат економските реформи.

3. Активна економска дипломатија преку дипломатско – конзуларните претставништва

Економската дипломатија е еден од најважните аспекти на современата дипломатија. Амбасадите и Генералните конзулати играат активна улога во промоцијата на економските интереси на државите. Ова вклучува:

- » Создавање економски тимови во рамки на дипломатско – конзуларните претставништва - Многу држави имаат економски советници или цели тимови посветени на промоција на инвестициите и економскиот развој.
- » Поддршка на домашните компании - ДКП-та ги поддржуваат домашните компании во нивните напори да се прошират на странските пазари, што индиректно ги привлекува и странските инвеститори.
- » Организација на економски настани – Дипломатско – конзуларните претставништва честопати организираат семинари, конференции и изложби за да ги запознаат странските инвеститори со можностите во нивната држава.

- » Брза интервенција во случај на проблеми - Дипломатите играат клучна улога во решавањето на економските спорови или бариери со кои може да се соочат странските инвеститори.

III. МЕРКИ ЗА ПОТТИКНУВАЊЕ НА ИНВЕСТИЦИИТЕ ВО РЕПУБЛИКА С. МАКЕДОНИЈА

1. Развој на специјални економски зони (Слободни економски зони)

Специјалните економски зони (СЕЗ) се важна алатка за привлекување странски и домашни инвестиции. Тие нудат економски стимули како што се даночни олеснувања, поедноставени административни процедури и подобрена инфраструктура. Овие зони можат да бидат фокусирани на одредени сектори, како што се технологијата, производството или услугите, што пак овозможува специјализација и зголемена конкурентност. Развојот на СЕЗ треба да биде во согласност со стратешките цели на земјата, вклучувајќи ја и регионалната развојна политика.⁴

2. Подобрвање на инфраструктурата и логистиката

Инфраструктурата е важен фактор за привлекување инвестиции. Подобрениот транспорт, енергетските мрежи и дигиталната инфраструктура го намалуваат трошокот на бизнисите и ги прават поефикасни. Инвестициите во модерна логистика, како што се патишта, железници, пристаништа и аеродроми, ќе ја зголемат поврзаноста на земјата со регионалните и глобалните пазари. Покрај тоа, развојот на паметна инфраструктура и зеленото инвестирање ќе придонесе за одржлив економски раст.

3. Поттикнување на процесите за истражување и развој (R&D) како дел од инвестициската политика

Истражувањето и развојот (R&D) се значајни за иновациите и економскиот раст. Владата треба да создаде поволни услови за инвестиции во R&D преку даночни олеснувања, грантови и јавно - приватно партнерство. Поддршката на универзитетите, истражувачките институции и приватниот сектор ќе овозможи развој на нови технологии и производи, што ќе придонесе за зголемување на конкурентноста на земјата на глобално ниво. Исто така, важно е да се поттикне соработката помеѓу академската заедница и индустријата за подобро комерцијализирање на истражувачките резултати.

4. Брендирање на Република С. Македонија како атрактивна дестинација за инвестиции

Ефективното брендирање на Република С. Македонија како атрактивна дестинација за инвестиции е клучно за привлекување странски капитал. Ова вклучува креирање позитивен имиџ на земјата, истакнување на нејзините предности како што се стратешката локација, конкурентните трошоци на работна сила, економските стимули и стабилната бизнис средина. Маркетинг кампањите треба да бидат насочени кон потенцијалните инвеститори преку различни канали, вклучувајќи ги и дигиталните платформи.

4 <https://fez.gov.mk/en/opportunities-with-tidz/>

5. Улогата на медиумите и дигиталната комуникација

Медиумите и дигиталната комуникација играат значајна улога во насока на промовирање на економските можности на земјата. Социјалните мрежи, веб-страниците и онлајн кампањите можат да достигнат до глобалната публика и да ги истакнат предностите на инвестирањето во Република С. Македонија. Креирањето квалитетна и интерактивна дигитална содржина, како што се видеа, инфографики и вебинари, ќе помогне во градењето на доверба и интерес кај потенцијалните инвеститори.

6. Меѓународни саеми, форуми и бизнис конференции

Учеството на меѓународни саеми, форуми и бизнис конференции е одличен начин за промовирање на економските можности на Република С. Македонија. Овие настани обезбедуваат можност за директна интеракција со потенцијални инвеститори, презентација на економските предности на земјата и воспоставување нови бизнис контакти. Организирањето локални бизнис конференции со меѓународно учество исто така може да ја зголеми видливоста на земјата како инвестициска дестинација.

ЗАКЛУЧОК

За да се постигне успешна економска дипломатија, Република С. Македонија мора да ја искористи својата стратешка географска положба, да развие институционален капацитет за соработка и да го усогласи својот економски развој со европските и глобалните трендови. Преку активна и иновативна дипломатија, Република С. Македонија може да ги максимизира своите економски можности и да ги обезбеди долгорочните економски цели. Во овој контекст, развојот на ефективна дипломатска стратегија за привлекување странски инвестиции е од суштинско значење за Република С. Македонија. Зајакнувањето на економската дипломатија во Република С. Македонија бара интегриран пристап, институционални реформи и активна меѓународна промоција. Овој концепт е насочен кон идентификување на клучните економски сектори со потенцијал за раст, градење силни економски дипломатски мрежи и обезбедување стабилна и предвидлива регулаторна рамка која ќе ги заштити интересите на инвеститорите. Исто така, важно е да се вклучат сите релевантни актери, вклучувајќи ги државните институции, приватниот сектор, академската заедница и цивилното општество, во процесот на создавање и имплементација на оваа стратегија каде Владата преку координирани активности, може да го засили економскиот раст и да ја подобри конкурентноста на земјата на глобалниот пазар. Целта на овој труд е да ја истакне важноста на дипломатијата во процесот на привлекување странски директни инвестиции и да предложи конкретни мерки и активности кои ќе го засилат економскиот потенцијал на Република С. Македонија преку активна и стратешка дипломатска активност.

БИБЛИОГРАФИЈА И ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

1. Dunning, J. H. (2008), *Multinational Enterprises and the Global Economy*. - Анализа на улогата на мултинационалните компании и нивното влијание врз економскиот развој;
2. Kotler, P. & Gertner, D. (2002), *Country as Brand, Product, and Beyond: A Place Marketing and Brand Management Perspective*. – Труд за брендирањето на државите како алатка за привлекување на инвестиции;
3. Bayne, N. & Woolcock, S. (2011), *The New Economic Diplomacy: Decision - Making and Negotiation in International Economic Relations*. - Анализа на современата економска дипломатија и нејзината улога во економскиот развој;
4. <https://fez.gov.mk/en/opportunities-with-tidz/>;
5. <https://www.mfa.gov.mk/>;
6. <https://investnorthmacedonia.gov.mk/>;

339.56(497.7:100)“2024

Dragan Gjurchovski, Associate professor

International Slavic University „St. Nicholas“ R.N. Macedonia

Gorancho Jakimov, Assistant professor

International Slavic University „St. Nicholas“ R.N. Macedonia

Tane Dimovski, Ms.c

Ministry of foreign affairs and foreign trade, R.N. Macedonia

OTHER PEOPLE’S MONEY –THE REAL BUSINESS OF FINANCE

ABSTRACT: In recent years, the Macedonian economy has faced numerous challenges, including global economic instabilities, commodity price fluctuations, inflationary pressures, and disruptions in supply chains.

This paper aims to provide a comprehensive analysis of the foreign trade of the R.N. Macedonia in 2024, identifying key trends, major trading partners, and the sectors with the highest share in trade.

The analysis of the trade balance for 2024 reveals both challenges and opportunities for economic development. The decline in exports and imports compared to the previous year, along with the significant trade deficit, underscores the need for strategic reforms within the country’s trade policy framework.

A comprehensive approach is required to enhance the competitiveness of Macedonian companies, including initiatives to streamline administrative procedures, invest in infrastructure, and support innovation in industry. Investments in technology, digitalization, and the modernization of production capacities should play a crucial role in boosting the competitiveness of the Macedonian economy on the global market.

KEYWORDS: foreign trade, R.N. Macedonia, 2024, future challenges.

СТОКОВА РАЗМЕНА НА Р.С. МАКЕДОНИЈА ВО 2024 ГОДИНА – ИДНИ ПРЕДИЗВИЦИ

АПСТРАКТ: Во последните години македонската економија се соочува со бројни предизвици, вклучувајќи глобални економски нестабилности, бранување на цените на производите, инфлациски влијанија и нарушувања во синџирите на снабдување.

Цел на овој труд е да се направи сеопфатна анализа на стоквата размена на Р.С. Македонија во текот на 2024 година, идентификувајќи ги главните трендови, клучните трговски партнери и секторите со најголемо учество во рамките на размената.

Анализата на стоквата размена на Р.С. Македонија во 2024 година укажува на низа предизвици и можности за економски прогрес. Падот на извозот и увозот во однос на претходната година, како и значителниот трговски дефицит, ја потенцираат потребата за стратешки реформи во рамките на трговската политика на земјата.

Постои потреба за воспоставување сеопфатен пристап за подобрување на конкурентноста на македонските компании, како и дополнителни иницијативи за

олеснување на административните процедури, инвестиции во инфраструктурата и поддршка за иновации во индустријата. Инвестициите во технологија, дигитализација и модернизација на производните капацитети треба да одиграат клучна улога за зголемување на конкурентноста на македонската економија на глобалниот пазар.

КЛУЧНИ ЗБОРОВИ: стокова размена, р.с. македонија, 2024 година, идни предизвици

ВОВЕД

Надворешната трговија е главен двигател на економскиот раст и развој на секоја држава, а за Р.С. Македонија таа има посебно значајна улога во одржувањето на економската стабилност. Извозот и увозот директно влијаат врз индустриското производство, вработеноста, фискалните приходи и платежниот биланс на земјата. Во претходниот период македонската економија се соочуваше со бројни предизвици, вклучувајќи глобални економски нестабилности, бранување на цените на суровините, инфлациски влијанија и нарушувања во синџирите на снабдување.

Цел на овој труд е да се направи сеопфатна анализа на стоковата размена на Р.С. Македонија во текот на 2024 година, идентификувајќи ги главните трендови, клучните трговски партнери и секторите со најголемо учество во рамки на размената. Преку анализа на факторите што влијаеле врз трговските текови, ќе се утврдат предизвиците со кои се соочува македонската економија и можните идни насоки за подобрување на трговската размена.

Истражувањето ќе опфати квантитативни податоци за извозот, увозот и трговскиот биланс, како и квалитативна анализа на економските, политичките и инфраструктурните фактори што ја определуваат надворешната трговија. Покрај тоа ќе се дадат препораки за предлог стратешки мерки кои би придонеле кон намалување на трговскиот дефицит, зголемување на конкурентноста на македонските компании и проширување на извозните пазари.

2.1. Стокова размена на Македонија во 2024 година

Вкупната вредност на извозот на стоки од земјата, во периодот од јануари до декември 2024 година изнесуваше 7.784.230 евра, при што беше забележан пад од 6,6% во однос на истиот период од претходната година. Вредноста на увезената стока во периодот јануари – декември 2024 година изнесуваше 11.066.641 евра што е за 0,8% помалку во споредба со истиот период од претходната година. Како резултат на ваквите движења трговскиот дефицит достигна 3.282.411 евра, а покриеноста на увозот со извоз, во периодот од јануари до декември 2024 година изнесуваше, 70.3%.

Обем на размена, I – XII 2024 година	Покриеност на увозот со извоз
18.850.871 евра	70.3%

Во анализираниот период, во рамки на македонскиот извоз доминираа неколку производни групи, меѓу кои најголемо учество имаа катализаторите на носачи со благородни метали или нивни соединенија, сетовите на проводници за палење и слично, за возила, авиони или бродови, деловите на седишта од

подгрупата 821.1 и други катализатори на носачи. Во делот на увозот најголемо учество имаа нафтените масла и маслата добиени од битуменозни минерали (освен сурови), другите метали од платинската група и нивни легури, необработени или во облик на прав, платината и легурите на платина, необработени или во прав и други моторни возила за превоз на лица.

Гледано според вкупниот обем на надворешнотрговската размена, најголеми трговски партнери на Македонија во 2024 година се Германија, Велика Британија, Грција, Кина и Србија. Германија останува најзначајниот партнер на Македонија со најголем обем на размена со нашата земја од 4.299.388 евра и најголем удел во извозот (3.096.495 евра), додека пак во делот на увозот предничи Велика Британија со 1.221.635 евра.¹

Приложените податоци покажуваат одредена нестабилност во трговијата, што укажува на потребата од стратешко реструктурирање на извозот и намалување на зависноста од одредени сектори.

2.2. Фактори на влијание на трговијата во текот на 2024 година

Глобалните и регионалните економски текови играат значајна улога во креирањето на трговската размена на Македонија. Во 2024 година македонската економија беше изложена на неколку клучни фактори што директно влијаеја врз трговијата.

Глобалниот економски раст во 2024 година остана нестабилен поради континуираните последици од претходните финансиски кризи, инфлацијата и нарушувањата во синцирите на снабдување. Намалената побарувачка за одредени индустриски производи во Европската Унија, која претставува главен пазар за македонскиот извоз, доведе до пад во производствените сектори што зависат од странски нарачки. Дополнително, цените на суровините, особено металите и нафтените деривати, останаа нестабилни, што придонесе за зголемување на неизвесноста кај македонските извозници и увозници.

Во 2024 година Македонија продолжи да ги применува трговските договори склучени со Европската Унија преку Спогодбата за стабилизација и асоцијација, како и ЦЕФТА - договорот со земјите од Западен Балкан. Сепак, останаа присутни одредени бариери како што се административните пречки, несоодветната инфраструктура на граничните премини и различните регулаторни стандарди. Дополнително, политичките случувања во регионот, трговските тензии и геополитичките влијанија, негативно се одразија на обемот на трговската размена со соседните земји.

Во текот на 2024 година инфлацијата во еврозоната и нестабилноста на цените на енергенсите продолжија да влијаат врз економиите зависни од увоз, како што е Македонија. Цените на електричната енергија и нафтените деривати останаа високи што придонесе за зголемување на производствените трошоци за македонските компании. Зголемените транспортни трошоци ја намалија конкурентноста на извозниците, особено во автомобилската и металопреработувачката индустрија. Инфлациските притисоци доведоа до зголемени цени на домашниот пазар што придонесе за намалување на реалните приходи и куповната моќ, индиректно влијаејќи и врз трговијата.²

1 СООПШТЕНИЕ Стокова размена со странство, јануари - декември 2024, 06.02.2025 Year LXIII No: 7.1.25.02, Државен завод за статистика на Македонија

2 КРАТКОРОЧНИ ЕКОНОМСКИ ДВИЖЕЊА, МФРСМ.Ф.8.5/9-2 септември 2024 година, Министерство за финансии

Македонската Влада во текот на 2024 година спроведе повеќе економски политики насочени кон стимулирање на извозот кои вклучуваа одредени фискални олеснувања за извозно ориентираните компании, поддршка за малите и средни претпријатија за настап на странските пазари, како и инвестиции во индустриските зони за привлекување странски инвестиции. Сепак, и покрај овие мерки, ефектите врз зголемување на извозот беа ограничени поради глобалните економски фактори и зависноста на земјата од неколку главни трговски партнери.³

2.3. Идни правци на дејствување за подобрување на стоковната размена

Во услови на глобална економска нестабилност и намалена побарувачка, Македонија треба да преземе проактивни мерки за унапредување на својата трговска размена. Ова подразбира стратешко реструктурирање на извозот, подобрување на конкурентноста на домашните компании и намалување на зависноста од увозот на критични производи.

Во рамки на моменталната структура на извозот доминираат неколку индустрии, а предничат автомобилската и металопреработувачката индустрија. Ова ја прави македонската економија ранлива на надворешни шокови. За да се намали ризикот, неопходно е поттикнување на развојот на нови индустрии, особено во секторите со висока додадена вредност, како што се информатичките технологии, фармацевтската и прехранбената индустрија, стимулирање на малите и средни претпријатија за извоз на нови производи, олеснување на административните процедури за извозници, зголемување на конкурентноста преку инвестиции во технологија и иновации.⁴

Македонските компании честопати се соочуваат со проблеми во продуктивноста и квалитетот на производите поради застарена технологија. За да се зголеми конкурентноста, потребни се државни и приватни инвестиции во насока на модернизација на производствените капацитети, поттикнување на истражување и развој во стратешките индустрии, поддршка за дигитализација на претпријатијата и автоматизација на процесите, подобрување на инфраструктурата за логистика и транспорт.⁵

Логистичките трошоци во земјава остануваат релативно високи, што влијае врз цените на извозните производи. Со цел да се подобри конкурентноста потребно е инвестирање во модернизација на транспортната инфраструктура, особено во железничкиот и патниот сообраќај, намалување на административните пречки на границите преку дигитализација на царинските процедури, развој на логистички центри кои ќе обезбедат поефикасно складирање и дистрибуција на стоките.⁶

Во 2024 година, македонскиот извоз остана фокусиран на неколку главни пазари, како Германија и Велика Британија. За да се намали зависноста, потребно е активна државна поддршка за отворање нови пазари преку економска дипломатија, потпишување нови билатерални договори со земји надвор од Европа, како што се Блискиот Исток, Африка и Азија, зголемена промоција на македонските производи на меѓународни саеми и конференции.

Трговскиот дефицит укажува на висока зависност од увоз, особено за

3 КВАРТАЛЕН ИЗВЕШТАЈ МАЈ 2024, Народна банка на Македонија

4 СТРАТЕГИЈА ЗА ПРОМОЦИЈА НА ИЗВОЗОТ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА 2024 – 2027, СО АКЦИСКИ ПЛАН 2024 – 2025, Јануари 2024 година, Влада на Р.С.Македонија – Министерство за економија

5 Водич за извоз, investnorthmacedonia.gov.mk

6 customs.gov.mk

енергенти и стратешки суровини. За намалување на оваа зависност треба да се спроведат мерки за поттикнување на домашното производство на основни суровини и енергенти, стимулирање на користење обновливи извори на енергија за намалување на увозот на нафта и гас, како и развој на политики за индустриска замена на увезените производи со домашни алтернативи.

ЗАКЛУЧОК

Анализата на стоковата размена на Р.С. Македонија во 2024 година укажува на низа предизвици и можности за економски прогрес. Падот на извозот и увозот во однос на претходната година, како и значителниот трговски дефицит, ја потенцираат потребата за стратешки реформи во рамки на трговската политика на земјата. Главните трговски партнери, како што се Германија, Велика Британија, Грција, Кина и Србија остануваат клучни за македонската економска интеграција, но постои ризик од прекумерна зависност од ограничен број пазари и сектори.

Факторите што влијаат врз трговската размена во 2024 година, вклучително глобалната економска нестабилност, инфлацијата, нестабилноста на цените на енергенсите и административните бариери, укажуваат на потребата за воспоставување сеопфатен пристап за подобрување на конкурентноста на македонските компании. Владините мерки за поттикнување на извозот имаат ограничен ефект, што укажува на потребата од дополнителни иницијативи, како што се олеснување на административните процедури, инвестиции во инфраструктурата и поддршка за иновации во индустријата.

За да се влијае во насока на подобрување на трговската размена, неопходно е реструктурирање на извозната структура со фокусирање на индустрии со висока додадена вредност, проширување на пазарите преку економска дипломатија и зголемена државна поддршка за домашните компании. Инвестициите во технологија, дигитализација и модернизација на производните капацитети треба да одиграат клучна улога за зголемување на конкурентноста на македонската економија на глобалниот пазар.

Во периодот што следи Р.С. Македонија треба да се фокусира на диверзификација на економијата, поттикнување на одржлив раст и намалување на зависноста од одредени трговски партнери и сектори. Само преку стратешки пристап кон трговската политика, земјата ќе може да го намали трговскиот дефицит, да го зголеми извозот и да обезбеди долгорочна економска стабилност.

БИБЛИОГРАФИЈА И ИНТЕРНЕТСКИ СТРАНИЦИ

1. КРАТКОРОЧНИ ЕКОНОМСКИ ДВИЖЕЊА, МФРСМ.Ф.8.5/9-2 септември 2024 година, Министерство за финансии;
2. КВАРТАЛЕН ИЗВЕШТАЈ МАЈ 2024, Народна банка на Македонија;
3. Pomfret, R. (1991), „International Trade, an introduction to theory and policy,, , Basell Blackwell, Cambridge – Massachesetts, Oxford
4. СООПШТЕНИЕ Стокова размена со странство, јануари - декември 2024, 06.02.2025 Year LXIII No: 7.1.25.02, Државен завод за статистика на Македонија;
5. СТРАТЕГИЈА ЗА ПРОМОЦИЈА НА ИЗВОЗОТ НА РЕПУБЛИКА СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА 2024 – 2027, СО АКЦИСКИ ПЛАН 2024 – 2025, Јануари 2024 година, Влада на Р.С.Македонија – Министерство за економија;
6. Водич за извоз, investnorthmacedonia.gov.mk
7. Winham, G.R. (1992), The Evolution of International Trade Agreements, University of Toronto Press, Toronto
8. www.customs.gov.mk
9. www.finance.gov.mk
10. www.nbrm.mk
11. www.stat.gov.mk
12. www.vlada.mk